

T.C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
(Tefsir Bilim Dalı)

137147

İSLÂM ÖNCESİ BOŞANMA KURUMUNA KUR'AN'IN
YAKLAŞIMI

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

137147

DANIŞMAN

Doç.Dr. H.Mehmet SOYSALDI

ELAZIĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

HAZIRLAYAN

Eşref GÖRGÜLÜ

T.C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
(Tefsir Bilim Dalı)

İSLÂM ÖNCESİ BOŞANMA KURUMUNA KUR'AN'IN
YAKLAŞIMI
(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Bu tez 29/09/2003 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından oybirliği/oy çokluğu ile kabul edilmiştir.

DANIŞMAN

Doç. Dr. H. Mehmet
SOYSALDI

ÜYE

Yrd.Doç.Dr.Gıyasettin
ARSLAN

ÜYE

Yrd.Doç.Dr.Cevdet

KILIÇ

Tasdik Olunur
...../10/2003

**T.C. YÜKSEK ÖĞRETİM KURULU
MEDENİYETLER ENSTİTÜSÜ**

ÖZET**FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
(Tefsir Bilim Dalı)**

Cahiliye devri bilgisizliğin, zorbalığın ve adaletsizliğin hüküm sürdüğü bir devirdir. Cahiliyedeki bu durum aile içerisinde de kendini göstermekte idi. Ailede kadına hiçbir değer verilmiyor, kadın adeta hizmetçi gibi kullanılıyordu. Bir erkek evlendiği bir kadınla alay edercesine onu istediği zaman boşayıp tekrar onunla evlenebiliyordu. Bazen de onu boşadığı gibi başka biriyle evlenmesine de müsaade etmiyordu.

Ancak Kur'an bu haksız tutuma son vererek kadına hak ettiği değeri vermiştir. Kur'an-ı Kerim'e göre boşanmanın bir zamanı vardır. Ayrıca sınırsız sayıda boşayıp tekrar aynı kadınla evlenmek yasaklanmıştır. Ailede, erkeğin hanımına karşı görevlerini yerine getirmemek suretiyle kadına zulmedecek olduğunda da kadına boşanma hakkı tanınarak erkeğin elindeki sınırsız yetki kısıtlanmıştır. Böylelikle Kur'an, her hususta olduğu gibi boşanma hususunda da en iyi yöntemi öğretmiştir.

SUMMARY
UNIVERSITY OF FIRAT
INSTITUTE OF SOCIAL SCIENCES
BASIC ISLAMIC SCIENCES
INTERPRETATION MAINSCIENCE BRANCH

The Age of the cahiliye was an age in which ignorance, tyranny, and injustice reigned. This situation of the cahiliye Age reflected itself also in families. There was no respect for women, she was just like a servant. A man could divorce his wife when he liked, and could sarcastically marry her again. Sometimes he even didn't permit his ex-wife to marry with another.

However, the Quran has finished this unfair attitude, and has attributed the woman the treatment she deserved. According to the Quran, divorce can only happen after a certain period. Making a mantrimony after having divorced the same female for boundless times is also forbidden. The man can harm the female in the family, because of that has the female the privilege to divorce. The infinite licence of the man is reduced in that way. In this way has the Quran, counselled the matter of divorce as usually with the best method.

İÇİNDEKİLER

ONAY SAYFASI	I
TÜRKÇE ÖZET	II
İNGİLİZCE ÖZET	III
İÇİNDEKİLER	IV
ÖNSÖZ	VI
KISALTMALAR.....	VII
GİRİŞ.....	1
A- ARAŞTIRMANIN KONUSU VE ÖNEMİ	1
B- ARAŞTIRMANIN AMACI	1
C- ARAŞTIRMANIN METODU	1
D- KONUYA IŞIK TUTACAK ÖNEMLİ BAZI BİLGİLER.....	2
I- CAHİLİYE KELİMESİNİN ANLAMI.....	2
II- İSLÂMDAN ÖNCE KADININ DURUMU	9
III- İSLÂMDAN ÖNCE ARAPLARDA KADININ DURUMU	12

BİRİNCİ BÖLÜM

I- CAHİLİYE DÖNEMİNDE EVLİLİK	18
II- BAZI HUKUK SİSTEMLERİNDE EVLİLİĞİN SONA ERMESİ.....	24
A- HAMMURABİ KANUNLARINDA BOŞANMA	25
B- ESKİ AHITTE BOŞANMA	26
C- KİLİSE HUKUKUNDA BOŞANMA	28
III- CAHİLİYE DÖNEMİNDE EVLİLİĞİN SONA ERMESİ VE BOŞANMA ÇEŞİTLERİ.....	29
A- EVLİLİĞİ SONA ERDİRME YETKİSİ	29
B- EVLİLİĞİ SONA ERDİRME ŞEKİLLERİ.....	32
1- Zihar	32
2- İlâ	34
3-Talâk	35
4- Hul'	37
C- EVLİLİĞİN SONA ERMESİNDEN DOĞAN NETİCELER.....	39
1- İddet	39
2- İhdâd	44

3- Nafaka	45
-----------------	----

İKİNCİ BÖLÜM

I- KUR'AN-I KERİM'DE TALÂKA KARŞI ALINMASI GEREKEN İHTİYATİ TEDBİRLER	46
II- KUR'AN'DA BOŞANMA (EVLİLİĞE SON VERME) YETKİSİ, ÇEŞİTLERİ VE BUNLARDAN DOĞAN NETİCELER	49
A. BOŞANMA YETKİSİ	49
B. EVLİLİĞE SON VERME ŞEKİLLERİ	53
1- Zihar	53
2- İlä.....	62
3- Talâk.....	70
a- Eşlerin Tekrar Evliliğe Dönebilmeleri Açısından Boşama.....	72
b- Kur'an ve Sünnete Uygunluk Açısından Boşama.....	73
4- Hul' (Muhalea)	90
a) Muhaleanın tanımı	91
b) Muhaleanın meşruiyeti.....	92
c) Muhalea Bedeli	97
d) Muhaleanın Neticesi	98
C- BOŞANMANIN SONUÇLARI	99
a- İddet.....	99
b- Nafaka.....	106
D- BOŞANMANIN TESCİLİ.....	108
SONUÇ.....	111
BİBLİYOGRAFYA.....	114
ÖZ GEÇMİŞ	119

ÖNSÖZ

Bilindiği gibi Kur'an, Arap toplumu içinden peygamber olarak seçilmiş olan Hz. Muhammed (s.a.v)'e vahyedilmiş ve kıyamete kadar geçerli olan son ilahi kitaptır.

Kur'an'ın amacı, insanlara inanç, ahlâk, her türlü beşeri ve hukukî muamelelerde en iyiyi ve en doğruyu sunarak; onların inançta tevhidî, ibadette ihlasî, ahlâkta istikameti, birbirleriyle olan münasebetlerinde hoş görüyü, hukukî işlerinde de adaleti yakalayabilmelerini sağlamaktır.

Kur'an-ı Kerim'in ihtiva ettiği konulardan birisi de, toplumun özünü ve çekirdeğini oluşturan ailenin dağılması ile ilgili hükümlerdir. Biz bu çalışmamızda, Kur'an'ın, cahiliye dönemindeki boşanma meselesine yaklaşımı, cahiliyedeki, boşanma çeşitleri ve bu boşanma çeşitlerinin Kur'an tarafından ibka, ıslah ve ilga edilen yönlerini incelemeye çalıştık.

Yaptığımız bu çalışma giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Girişte konunun daha iyi anlaşılması için, konuya ışık tutacak bazı bilgiler verdik, cahiliyenin ne anlama geldiği, İslâmdan önce çeşitli milletlerde kadının durumu ve özellikle cahiliye toplumunun kadına bakışını inceledik.

Birinci bölümde ise, cahiliyedeki evlilik çeşitlerinden kısaca bahsettikten sonra, cahiliyede evliliğe son verme şekilleri; zihar, îlâ, talâk, muhalea ve evliliğin sona ermesinden doğan neticeler hakkında bilgi verdik.

İkinci bölümde önce Kur'an-ı Kerim'in aile bütünlüğüne verdiği değer ve bu bütünlüğü korumak için önerdiği yöntemlerden bahsettikten sonra, Kur'an-ı Kerim'in emrettiği ve evliliğe son verirken takip edilmesi gereken hükümleri incelemeye çalıştık.

Araştırmamız özlü bir sonuç ve bibliyografya kısımlarıyla tamamlanmıştır.

Yapmış olduğumuz bu çalışmada bana yol gösterip, yardımlarını esirgemeyen sayın hocam Doç.Dr. Mehmet SOYSALDI beyefendiye teşekkür ederim.

Eşref GÖRGÜLÜ

Elazığ - 2003

KISALTMALAR

age.	: Adı geçen eser
agm.	: Adı geçen makale
a.s.	: Aleyhi's-selâm
bkz.	: Bakınız
c.c.	: Celle celâlûhu
T.D.V. Yay.	: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları
S.D.Ü İ.F.D	: Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
Hzr.	: Hazırlayan
İ.A.	: İslâm Ansiklopedisi
İst.	: İstanbul
trc.	: Tercüme eden
trs.	: Tarihsiz
yrs.	: Yersiz
vb.	: Ve benzeri
vd.	: Ve diğerleri
Yay.	: Yayınları

GİRİŞ

A- ARAŞTIRMANIN KONUSU VE ÖNEMİ

Kur'an-ı Kerim milâdî yedinci yüz yılda Hz. Muhammed (s.a.v)'e vahyedilmiş ilâhî bir kitaptır. Kur'an'ın indiği zaman Arap toplumunun içinde bulunduğu duruma baktığımızda, cehaletin, barbarlık ve zorbalığın hüküm sürdüğü bir yapı ile karşılaşırız. Özellikle aile içerisinde kadına hak ettiği değer verilmemekte idi ve kadın, kocasının sahip olduğu diğer mallarından farksızdı. Bir cahilî erkek, evlendiği kadını istediği zaman ve istediği kadar boşayabilmekte ve tekrar onunla evlenebilmekte idi. Bazen de kadını ne boşar ne de ona karşı görevini yerine getirirdi. Bu ise kadınları zor durumda bırakıyordu.

Biz bu çalışmamızda, cahiliye döneminde boşanmalarda takip edilen metodu, Kur'an-ı Kerim'in bu metoda yaklaşımını ve bu hususta getirmiş olduğu düzenlemeleri inceleyeceğiz.

B- ARAŞTIRMANIN AMACI

Allah'ın varlığının delillerinden birisi, insanın kendi nefsinden, kendisiyle ülfet edebileceği eşler yaratmasıdır. Bu cümleden olarak, aile, eşlerin birbirlerine muhabbet duyduğu ve ülfet ettiği sıcak ortamlardır. Ancak bazen öyle bir hal olur ki, bu sıcak ortamın yerini huzursuzluk, çekişme ve tartışma alır. Neticede eşler ayrılmak durumunda kalırlar.

Bizim bu çalışmamızdaki amacımız, bütün insanlığa yol gösterici olarak indirilen Kur'an-ı Kerim'in, Cahiliye dönemindeki boşanma çeşitlerine karşı tutumu ve bu hususta getirdiği düzenlemeleri inceleyerek bir mukayese yapıp bu yolla Kur'an'ın prensiplerinin mükemmelliğini ortaya koymaktır.

C- ARAŞTIRMANIN METODU

Çalışmamızın giriş bölümünde, asıl konunun daha iyi anlaşılmasına yardımcı olması bakımından cahiliye kelimesinin anlamı, Kur'an'ın indiği topluma niçin cahiliye toplumu denildiğini inceledik. Daha sonra da İslâm'dan önceki çeşitli toplumların kadına bakış açılarını, kadına verdikleri değeri incelemeye çalıştık. Ayrıca İslâm öncesi Arap tarihi ile ilgili elde edebildiğimiz

kaynaklar ışığında cahiliye döneminde kadının toplumdaki yeri ve kadına verilen değer üzerinde durduk.

Araştırmamızda, cahiliye dönemindeki uygulama ile Kur'an-ı Kerim'in bu uygulamaya getirdiği değişikliği incelediğimiz için, birinci bölümde İslâm öncesi Arap tarihi ile ilgili elde edebildiğimiz kaynaklar ışığında o dönemde uygulanan evlilik çeşitleri ve evlilik esnasında verilen mehir konusunu kısaca işledikten sonra İslâmdan önce bazı hukuk sistemlerinde evliliğe son verme konusuna değindik ve Cahiliye döneminde boşanma yetkisi, boşanma çeşitleri ve boşanmadan doğan neticeler ile bu bölümü tamamladık.

İkinci bölümde ise, önce Kur'an'ı Kerim'in evlilik ve aile bütünlüğüne bakışına değindik. Daha sonra Kur'an-ı Kerim'deki ilgili ayetler çerçevesinde evliliğe son verme yetkisi, evliliğe son verme şekilleri ve bundan doğan neticeleri, çalışmamız tefsir alanında olduğu için, İbn-i Kesir ve Fahrettin Râzi başta olmak üzere genelde tefsir ile ilgili kaynaklara müracaat ederek inceledik. Ancak gerekli olan yerlerde, İslâm hukuku ve Hadis ile ilgili kaynaklara da başvurduk. Araştırmamızda zikrettiğimiz ayet meallerini, İlmî Komisyonun hazırlamış olduğu ve Türkiye Diyanet Vakfı tarafından 2002 yılında yayınlanan Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meali'ni esas alarak verdik.

Daha sonra araştırmamızdan elde ettiğimiz sonuçları zikrederek çalışmamızı tamamladık.

D- KONUYA IŞIK TUTACAK ÖNEMLİ BAZI BİLGİLER

I- CAHİLİYE KELİMESİNİN ANLAMI

Çalışmamızın asıl konusu, cahiliyedeki boşanma meselesine Kur'an-ı Kerim'in yaklaşımı olmakla beraber, asıl konumuza geçmeden önce, bu döneme niçin cahiliye isminin verildiği, cahiliyede kadının ne durumda olduğu ve hatta sadece Araplarda değil de İslâmdan önce diğer milletlerde de kadına nasıl muamele edildiği gibi hususlara değineceğiz, daha sonra cahiliyede evliliğe son veriş şekillerini inceleyeceğiz.

Cahiliye kelimesi, ilmin zıddı olan "cehl" kökünden gelmektedir. Gerçi bazıları cahiliyenin, ilmin zıddı olan cehl'den değil de bir tür ahlaki hafiflik ve

sefihlikten kaynaklandığını, bu hususun da İslâmın zuhurundan önce Araplar arasında yaygın olduğunu belirtmişler ve *“Rahman’ın has kulları onlardır ki, yeryüzünde tevazu ile yürürler. Ve kendini bilmez kimseler onlara laf attığında (incitmeksizin) “selâm” derler (geçerler)”*¹ mealindeki ayeti delil olarak zikretmişlerdir.² Aslında belki bu ayet İslâmdan önceki Arap toplumunun niçin cahiliyye toplumu olarak nitelendiğinin anlaşılmasında anahtar olacaktır.

Yukarıda mealini verdiğimiz ayette geçen “cahiller” kelimesine baktığımızda burada sadece sefihlik anlamıyla yetinilmediğini aynı zamanda kelimenin bilgisizlik anlamına da geldiğini görüyoruz.³ Çünkü Peygamber (s.a.v), kavminin davetine icabet etmemesi yüzünden üzüldüğünde Allah (c.c) O’na şöyle hitap etmiştir: *“Allah dileseydi elbette onları hidayet üzerinde toplayıp birleştirirdi. O halde sakın cahillerden olma!”*⁴

Keza Nuh (a.s), Rabbine dua edip gemiye binmeyen oğlunun da kendi ailesinden olduğunu ifade ettiğinde Allah (cc) şöyle buyurmuştur: *“ Ey Nuh! O asla senin ailenden değildir. Çünkü onun yaptığı kötü bir iştir. O halde hakkında bilgin olmayan bir şeyi benden isteme. Ben sana, cahillerden olmamanı tavsiye ederim.”*⁵

Râgıp el-İsfehânî cehlin üç değişik anlamından söz ederek “nefsin bilgidен yoksun olması” şeklindeki ilk anlamının kelimenin asıl anlamı olduğunu ifade eder. Diğer iki anlamı ise; “bir konuda doğru olanın tersine inanma” ve “bir konuda doğru olanın tersini yapma”dır.⁶

Cahiliye kelimesi, şekil bakımından ismi mensub mastardır. İsmi mensub olarak “cahile ait, cahile özgü, cahilce” gibi anlamlar ifade eden “cahil” ve bunun müennesi olan “Cahiliye”, sıfat tamlamaları içinde kullanılır. Ancak İslâmdan önceki dönemi ifade etmek üzere Kur’an ve hadislerde ve diğer İslâm literatüründe yaygın olarak kullanıldığı şekliyle cahiliye, cahil kelimesine –iyyet

¹ Furkan, 25/63.

² Abdu’l-Gaffâr, Ahmed Emin, *el-Câhiliyyetü Kadîmen ve Hadîsen*, Şirketü’ş Şüâ, Kuveyt, trs.s.5.

³ Abdu’l-Gaffâr, age., s, 5.

⁴ En’am. 6/35.

⁵ Hud. 11/46.

⁶ El-İsfehânî, er-Râgıp, *el-Müfredat fî Garîbi’l-Kur’an*, Daru’l-Marife, Beyrut, trs.s. 102.

ekin'in ilavesiyle elde edilen yapma bir mastardır. Bu durumda tek başına veya isim tamlaması içinde kullanılabilir.⁷

İslâmî dönemde ortaya çıkmış bir terim olan cahiliye, gerek Kur'an-ı Kerim'de gerekse hadislerde Arapların İslâmdan önceki inanç, tutum ve davranışlarını İslâmî devirdekenden ayırt etmek için kullanılmıştır. Bu sebeple genellikle Arapların İslâmdan önceki dönemine "cahiliye" veya "cahiliye çağı", o dönemde yaşayan şairlere de "cahiliye şairleri" (şüarâü'l-cahiliye) denir.⁸

H. Peygamber'in ashabı cahiliye kelimesiyle İslâm öncesini, yani miladi 610 yılında vahyin inmeye başlamasından önce yaşadıkları devri kastediyorlardı. Onlar müslüman olduktan sonra bu devir ile ilgili hatıralarını, inançlarını, tutum ve davranışlarını anlatırken veya H. Peygamber'e o dönemde yaptıkları işlerin hükmünü sorarken çoğunlukla bu kelimeyi kullanıyorlardı.⁹

Kur'an-ı Kerim'de Mekke devrinde nazil olan ayetlerde cahiliye kavramının kullanılmamış olmasına bakarak bu terimin o devirde henüz yerleşmemiş olduğu düşünülebilir. Buna karşılık Medine döneminde inen dört ayette cahiliye kelimesi geçmektedir. Nüzul sırasına göre bu kelimenin ilk defa geçtiği Âl-i İmran sûresinin 154. ayetinde, bazı münafıkların Allah hakkındaki yanlış düşüncelerinin "cahiliye zannı"na benzediği belirtilerek, cahiliye kelimesi İslâm öncesini ifade eden bir kavram olarak kullanılmıştır. Nüzûl sırasına göre cahiliye teriminin geçtiği ikinci ayette H. Peygamber'in hanımları "*eski cahiliye adetinde olduğu gibi açılıp saçılmayın*"¹⁰ şeklinde ikaz edilirken yine İslâm öncesi döneme işaret edilmiştir. Üçüncü ayette cahiliye taassubu (hamiyetü'l-cahiliyye) üzerinde durulmaktadır. Burada Hudeybiye antlaşması sırasında müşriklerin ve H. Peygamber ile Müslümanların içinde buldukları farklı ruh halleri tasvir edilirken "*o zaman inkâr edenler kalplerine taassubu, cahiliyye taassubunu yerleştirmişlerdi. Allah da elçisine ve müminlere sükûnet ve*

⁷ Fayda, Mustafa, "*Cahiliye maddesi*", T.D.V.İ.A., İstanbul, 1993, VII, 17.

⁸ Fayda, agm., s. 17; Karagöz, İsmail, "*Kur'anda Cehalet Kavramı*", Diyanet (İlmî Dergi), yıl:; 2002, sayı: 3, s.185.

⁹ Fayda, agm., s. VII, 17.

¹⁰ Ahzap, 33/33.

güvenini indirdi ve onların takva sözünü tutmalarını sağladı"¹¹ buyurulmuştur. Bu ayette cahiliye çağının taassup ve barbarlığına, müşrik toplumun hayatına hakim olan şiddet, kin ve nefrete işaret edilmektedir. Cahiliye kelimesinin yer aldığı dördüncü ayette ise, "Yoksa onlar cahiliye idaresini mi arıyorlar? İyi anlayan bir topluma göre hükümranlığı Allah'tan daha güzel kim vardır?"¹² şeklinde İslâm öncesi döneme, o dönemin insanlar arasında farklı uygulamalarda bulunan haksız ve zalim idaresine dikkat çekilmektedir.¹³

Arapların İslâmdan önceki tarihlerinin cahiliye kelimesiyle ifade edilmesinin sebepleri araştırılırken onların hayat tarzına bedeviliğin hakim olması, çevrelerinde yaşayan insanlara göre medeniyet bakımından geri kalmaları, bilgisizlik ve gaflet içerisinde göçebe ve yarı göçebe hayatı yaşayan kabile topluluklarından oluşan, kayda değer önemli bir tarihleri olmayan, puta tapan, kötülük yapmalarını önleyen bir dine, bir peygambere ve semavî bir kitaba sahip olmayan insanlar olmaları gibi hususlar üzerinde durulmuştur. Eskiden beri kabul edilen bu anlayışa göre cahiliye çağı "bilgisizlik çağı" demektir. İslâmiyet ise aydınlanma ve bilgi devridir ve bu anlamda cahiliyenin karşıtıdır.¹⁴

Cahiliye devri Arapları, Allah'ı hakkıyla bilmedikleri, O'na şeksiz ve şirksiz iman etmedikleri, gerek ferdî gerekse içtimâî hayat itibarıyla bilgiden, nizamdan, sulh ve sükûndan uzak oldukları, güçlü ve asil sayılanları daima haklı kabul ettikleri ve adaletten yoksun bir hayat yaşadıkları için bu döneme cahiliye denilmiştir.¹⁵

Eski Arap şiirinde "cehl" in şiddet, saldırganlık ve barbarlık anlamında kullanıldığını gösteren pek çok örnek vardır. Meselâ meşhur cahiliye şairi Amr b. Külsüm'ün; "Hele biri kalkıp da bize karşı cahillik etmeye görsün, o zaman biz cahillikte bütün cahillerden baskın çıkarız" anlamındaki beyti bu örneklerin en çarpıcı olanlarından. Öte yandan cahiliye devrine ait bir çok şiirde "cehl" ve

¹¹ Feth, 48/26.

¹² Maide, 5/50.

¹³ Fayda, Mustafa, agm., VII, 17.

¹⁴ Fayda, agm., VII, 17.

¹⁵ Fayda, agm., VII, 17.

“hilm” köklerinden türemiş kelimeler aynı beyit içerisinde birbirine zıt anlamlı olarak kullanılmıştır.¹⁶

İslâmdan önce cehl, insanın şahsî (övülen) bir vasfı kabul ediliyor, zıddı olan hilm ise çoğunlukla ahmaklık ve budalalık sayılıyordu. Çünkü cahiliye devrinde fazilet kabul edilen bir çok telâkki ve gelenek Hz. Peygamber tarafından reddedilmiş ve yasaklanmış, buna karşılık o devir Araplarınca benimsenmeyen bir çok husus da fazilet statüsüne çıkarılmıştır ki hilm vasfı buna en iyi örnektir.¹⁷

İslâmî devirde cehl kökünün “zorbalık” anlamında kullanılmasına ihtiyaç kalmadığı için bu kökten gelen kelimelerin yalnızca “bilmezlik ve tanımazlık” anlamında kullanıldığına işaret eden Nafiz Danışman, “ce-hi-le” fiilinin “zorbalı” anlamının adeta unutulmuş olduğuna ve bu durumun günümüze kadar devam ettiğine, bu tabirin yerine zulüm, fîsk, gurur, ceberût, tuğyan ve fücûr gibi kelimelerin kullanıldığına dikkati çeker.¹⁸

Cehl-Hilm kelimelerinin semantik tahlilini yapan Japon araştırmacısı İzutsu, Cahiliye devri ve İslâm devrindeki insanların birbirine zıt hallerini ortaya koyduktan sonra cehlin fiilî tezahürünün zulüm olduğunu, Cahiliye çağı insanların Hz. Peygamber ve ashabına yaptıkları bütün zulüm ve işkencelerin arkasında bu cehalet ruhunun bulunduğunu belirtir.¹⁹

Ashab-ı Kiram, İslâmiyet’in cahiliye örf ve âdetlerini kaldırdığını söylerken, cahiliye kibir ve taassubunu, sürekli çekişmelere ve savaflara sebep olan kabilecilik anlayışı ve kan davasını, affa yer vermeyen barbar âdetleri, vahşet mantalitesini ve putperestliğin bütün unsurlarını kastediyorlardı. Habeş muhacirleri adına konuşan Cafer b. Ebî Tâlip’in şu sözleri, cahiliye kelimesinin daha o zamanlar kazanmış olduğu muhtevayı ifade etmesi ve ayrıca bu kavramın hicretten önce bir terim olarak kullanılmaya başladığını göstermesi bakımından dikkat çekicidir: “Ey Hükümdar! Biz, cahiliye zihniyetine sahip bir

¹⁶ Fayda, *agm.*, VII, 18.

¹⁷ Fayda, *agm.*, VII, 17.

¹⁸ Danışman, Nafiz, *Cahiliye Kelimesinin Mana ve Menşei*, AÜİFD, 1956, I-V, s.192-97.

¹⁹ İzutsu, Toshiko, *Kur’anda Allah ve İnsan*, (Trc. Süleyman Ateş), Ankara, 1975, s.187-207.

kavimdik; putlara tapar, ölü hayvan eti yer, fuhuş yapardık. Akrabalık bağlarına riayet etmez, komşularımıza kötülük ederdik, güçlü olanlarımız zayıfları ezerdi.²⁰

İslâm, tevhid inancını getirerek putperestliğe karşı kesin tavır almış, bu inanışın eseri olan ve insan şerefine yakışmayan bütün kötü âdetleri ortadan kaldırmış, putlara tapmayı yasaklamıştır. Hukukî ve ahlâkî cephesiyle de cahiliye ruhuyla sonuna kadar mücadele etmiş, sefih, gayr-i ahlâkî ve zalimane davranışlara son vermiş, cahiliye zihniyetinin bütün tezahürlerini ortadan kaldırarak yerine, hilm'den kaynaklanan davranışların hakim olduğu yeni bir hayat düzeni kurmuştur. Veda haccındaki meşhur hutbesinde Hz. Peygamber (s.a.v) cahiliye devrinin ribasını, kan davasını, hac hizmetlerinden sikâye (su sağlama) ve sidâne (Kâbe'nin bakımı) dışındaki dînî gelenek ve uygulamaları yasaklamıştır.

Bununla birlikte Hz. Peygamber (s.a.v)'in cahiliye devri Araplarının kültürel yapısını, değerlerini, telâkkilerini tamamıyla reddetmediği, İslâm'ın temel hükümlerine aykırı olmayan bazı hususları kabul ettiği görülmektedir. Meselâ O'nun bir sahabeye hitaben söylediği: *"ëy Sâib! Cahiliye çağında yaptığın faziletli şeylere İslâm devrinde de devam et; misafiri ağırla, yetime ikram et, komşuna iyi davran!"* mealindeki sözleri buna bir örnektir. *"İnsanların cahiliye devrinde hayırlı olanları İslâm devrinde de hayırlıdır"*²¹ hadisi de aynı anlayışa işaret eder.

Cahiliye dönemi, Hz. Muhammed (s.a.v)'in peygamber olması, yani vahyin nazil olmaya başlamasıyla sona ermiştir. Ancak bu dönemin, Câhiliye zihniyetinin merkezi haline gelen Mekke'nin fethiyle son bulduğunu ileri sürenler de vardır. Asıl ihtilaf ise cahiliye çağının başlangıcını tayin hususunda ortaya çıkmaktadır. Nitekim müfessirler Ahzap sûresinin 33. ayetindeki *"ilk cahiliye (el-cahiliyetü'l-ûlâ)"* tabirinin delaleti ve bununla hangi devrin murat edildiği hususunda farklı görüşler ileri sürmüşler, bazıları cahiliyeyi ilk (veya eski) ve ikinci (veya diğer) olmak üzere ikiye ayırmışlardır. İlk cahiliyenin hangi dönemleri içine aldığı hususunda da farklı görüşler belirtilmiş; Âdem-Nuh,

²⁰ İbn-i Hişam, Ebu Muhammed Abdu'l-Melik, es-Sîretü'n-Nebeviyye, I, 335-36.

²¹ Buhârî, Enbiyâ, 8; Menâkıb, I.

Âdem-İbrahim, Nuh-İdris, Nuh-İbrahim, Davud-Süleyman veya Musa-İsa (a.s) arasında geçen devirleri ihtiva ettiği şeklinde değişik zaman dilimleri ileri sürülmüştür. Cahiliye çağını ikiye ayıran bu anlayışa göre ikinci cahiliye devri ise, Hz. İsa ile Hz. Muhammed (s.a.v) arasında geçen dönem ve İslâmiyet'in zuhurundan az önceki, yani V. yüzyıldan Hz. Peygamber'in İslâm dinini tebliğe başlamasına kadar süren zaman dilimidir. Bu dönemde yaşayan ve Hanifler diye anılan tevhid ehline de, bunları müşrik Cahiliye halkından ayırmak için "fetret ehli" denilmiştir. Bu taksimi benimsemeyen bazı alimler ise ilk cahiliyenin ayrı bir devir olmadığını, İslâm dininden önceki bütün devirleri içine aldığını ileri sürmüşlerdir. Bu arada ilk cahiliye ile İslâmdan önceki devirleri, ikinci cahiliye ile de İslâmî devirdeki cahiliye tezahürlerini anlamak gerektiğini savunanlar da olmuştur.²²

Bunlara göre mutlak cahiliye, Bi'set-i Nebevî'den hemen önceki Araplar'ın putperestlik dönemidir; bununla birlikte İslâmî dönemde de aynı zihniyete sahip olanlara bu sıfat verilir. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.v) bir tartışma sırasında Bilâl-i Habeşî'ye kara kadının oğlu diye hakaret eden Ebû Zer el-Gifârî'ye; *"O'nu annesinin renginden dolayı mı ayıplıyorsun? Demek ki sen, kendisinde hâlâ Cahiliye ahlâkı kalmış bir kimsesin"*²³ demiştir. Buna göre cahiliye bir çağın adı olmasının yanında belli bir ahlâk ve zihniyet tarzının ifadesi olup her çağda varlığını hissettirebilir.²⁴

Cahiliye'nin müşrik Araplarla birlikte ortadan kalmadığını gösteren hadislerin birinde Hz. Peygamber (s.a.v) şöyle demiştir: *"ümmetimin içinde cahiliye döneminden kalma terk edemeyecekleri dört âdet vardır: Asaletleriyle övünmek, başkalarının soyuna dil uzatmak, yıldızları vesile edinerek yağmur beklemek, ölünün arkasından yüksek sesle ağlamak."*²⁵

Bazı ilim ve fikir adamları da cahiliye devrini yalnızca Araplar'ın putperestliğine, kan davalarına ve diğer ahlâkî bozukluklarına hasretmenin, cahiliye tezahürlerini cahiliyenin kendisi diye kabul etmenin yanlış olduğunu

²² Ateş, Süleyman, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, Yeni Ufuklar Neşriyat, İst., 1990, VII,162.

²³ Buhârî, İman, 22.

²⁴ Fayda, *agm.*, VII, 19.

²⁵ Müslim, Cenâiz, 29.

belirtmişlerdir. Buna göre insanların nefsanî ve keyfî arzularına köle oldukları, ilâhî kitaba tâbî olmayı reddettikleri zulüm, sömürü ve ırkçılık gibi yaygın kötülüklerle beslenip ayakta duran sistem ve rejimlerin hakim olduğu her zaman ve mekânda câhiliye varlığını sürdürmektedir.²⁶

II- İSLÂMDAN ÖNCE KADININ DURUMU

Eski Yunanlılarda kadın medenî ve vatanî haklardan yoksundu. Daima kocasının, kocası yoksa babasının, o da olmazsa akrabasından ve velilerinden erkeklerin vasiliği altında yaşardı. Onlara göre evlilik, sırf nesli koruma ile ev düzeni, yani ev işlerini yönetmeden ibaretti. Kadının ne danışma ile görüşü alınır, ne de her hangi bir işe karışmasına imkân verilirdi. Erkeğin boşaması gayet kolay olduğu halde kadının boşanma isteğinde bulunması son derece güç idi. Erkeğin kendi hayatında karısını başkasına devretmesi, yahut öldükten sonra başka birinin vasiliği altına vermesi de mümkündü. Kadın, alım satım gibi akitleri, velisi bulunmadıkça yapamaz, en ufak bir şeye de malik olamazdı. Bu ağır esaret hükümleri uzun zaman sürüp gitti. Gerçi zamanla bu hükümler biraz hafifletildi ise de Yunanlı kadın bu mahrumiyetten hiç kurtulmadı.²⁷

Roma imparatorluğunda yaşayan kadınlar da değişik durumlara girip çıktılar. Roma tarihinin ilk devirlerinde kadına mahsus olan kanunlar, onu kuvvet altında eziyordu. Agna²⁸ kanununa göre kadın, tıpkı bir köle gibi babasının vasiliğinden, kocasının yahut kaynatasının hükmü altına geçirdi. Roma kadını, asırlarca bu durumda yaşadı. Erkeklerin kabalık ve gururu, evlerinde katı yürekli davranışları dayanılmaz derecelere vardı. Ancak asırlarca sonra kadına bazı haklar verilebildi. Bu da imparatorluk devrinin sonlarında ve özellikle Jüstiniyen zamanında mümkün olabildi ki Romalıların artık Hıristiyanlığı kabul ettiği devre rastlar. Jüstiniyen kadınların koruyucusu olmakla övünürdü. İmparatorluğun Hıristiyanlığı kabul ettiği zamanda kadının elde ettiği yararlar ise şunlardı:

²⁶ Fayda, agm., VII, 19.

²⁷ Ateş, Süleyman, *İslâm'a İtirazlar ve Kur'un-ı Kerim'den Cevaplar*, Yeni Ufuklar Neşriyat, İst., trs.s. 387.

²⁸ Agna'lar bir erkeğin sülâlesinden olup aileyi teşkil eden fertlere, takriben asabeye verilen isimdir. bkz. Ateş, age., s.388.

- 1) Miras hükümleri bakımından erkek ile kadın arasında bulunan bazı kayıtlar ile farkların giderilmesi,
- 2) Eşrâf (aristokrat) tabakasına mensup erkeklerin halk tabakasındaki kadınlarla evlenmelerine müsaade edilmesi,
- 3) Bir dul kadının, ilk kocasının ölümünden sonra ikincisiyle evlenebilmesi.

Bu kanundan önce ise, dul kadın, ikinci bir kocaya varırsa bütün malları elinden alınırdı. Bununla beraber dokuzuncu miladî asırda bile "Lsyunatin" kanununun gereğince dul kadının kocaya varması, cezayı gerektiren bir suç sayılırdı. Konstantin zamanında zina eden kadın ölüm cezasına çarptırılırdı. Jüstinien bu cezayı hafifleterek öldürmeye karşılık manastırlarda hapis cezasını çıkardı. Zina eden kadının evlenmesi yasaklanırdı. Karı koca ayrı ayrı dinlere mensup oldukları takdirde ikisi arasındaki evlilik gayr-i meşru sayılıp ikisi de zina cezasına çarptırılırdı.²⁹

Yahudilerde bir hizmetçi telakki edilen kız çocuğuna miras düşmezdi. Ancak ölen kimsenin oğlu olmadığı takdirde kızları mirastan pay alabilirdi. Kadının adağı, babasının, yahut kocasının iznine bağlı idi. "nefsi alçaltmak üzere yapılan her adağı ve bağlayan yemini kocası tasdik edebilir ve kocası onu iptal edebilir."³⁰

İlk Hıristiyan babalarından Totolyan, kadın hakkındaki görüşleri şöyle anlatmış: "kadın, şeytanın, insan ruhuna giriş kapısıdır. İnsanı yasak ağaca yönelten, Allah'ın yasasını bozan, Allah'ın sureti olan erkeğin şeklini bozan kadındır."³¹

Kadını şer kaynağı kabul eden ilk kilise adamları, kadının, erkek gibi Allah'a ibadet etme hakkı olup olmadığı, cennete girip giremeyeceği, içine ebedi ruh girmiş bir insan mı yoksa ebediyeti olmayan bir fani mi olduğu meselesini

²⁹ Ateş, age., s.388.

³⁰ Kitab-ı Mukaddes, Sayılar, 30; 13.

³¹ Ferice, Muhammed, *Hukûku'l-Mer'eti'l-Müslimeti fi'l-Kur'an ves-Sünne*, el-Kütübü'l İslâmî, Beyrut, 1996, s.11; Fâiz, Ahmed, *Düsturu'l-Üsre fi Zilâli'l-Kur'an*, Müessesetü'r Risale, Beyrut, 1992, s.22. Ateş, age., s.389; Ateş, Ali Osman, *Hadis Temelli Kalıp Yargılarda Kadın*, Beyan Yay., İst., 2000, s.26.

tartışılırdı. Beşinci Miladi asırda toplanan Makon Konsili, "kadının ruhu var mıdır, yok mudur" meselesini tartışıp sonunda kadının cehennem azabından kurtulan ebedi ruhtan yaratıldığına karar vermiştir.³²

İranlılarda da kadının durumu öteki milletlerdekinden iyi değildi. Fars kanunları kadını alıp satmaya müsaade ediyordu. Erkek karısına sorumsuzca muamele eder, isterse onu ölüme dahi mahkum edebilirdi. İranlılar, adet halinde kadını evden çıkarırlar, kent dışında küçük bir çadıra kapatırlar, onlara yemek götüreren hizmetçiler dahi, onlara veya onların temas ettiği eşyaya değip pis olmaması için ellerini, burunlarını, kulaklarını kumaş parçasıyla sararlardı. Bundan daha kötüsü de bu yasaların, anne, kız, kız kardeş, hala ve teyze gibi mahremlerle evlenmeye izin vermesiydi. Mesela Miladî beşinci asrın ikinci yarısında hüküm süren II. Yezdücürd, kendi kızıyla evlenmiş, sonra da onu öldürmüştür.³³

Hint mecusilerine göre de kadınlar, diğer varislerden bir şey artarsa ancak onu alabilirlerdi. Fakat bu mallardan istifadeleri de çok ağır kayıt ve şartlara bağlıydı. İngiliz piskoposlarından Dour, 1888 yılında Westminster kilisesindeki hutbesinde şöyle demiştir: "Bundan yüz sene evveline gelinceye kadar kadın, erkeğin sofrasında oturmak hakkına sahip olmadığı gibi kendisine sorulmadan söze başlaması da caiz değildi. Kocasını da başının ucuna kocaman bir sopa asardı, karısı ne zaman bir emrini tutmazsa o sopayı kullanırdı. Kadının sözü kızlarına geçmezdi. Erkek çocukları ise analarına, ev içinde bir hizmetçi kadından fazla değer vermezlerdi."³⁴

Yahudiler, kadınları hizmetçi mesabesinde görürlerdi. Bir Yahudi baba kızını küçükken satabilirdi. Yine Yahudî kızları eğer erkek kardeşleri varsa babalarına mirasçı olamazlardı. Yahudîler nazarında kadın, kendisinden uzak durulması gereken lânetli bir yaratık olarak kabul edilirdi. Hıristiyanlıkta ise;

³² Ferice, age., s.12.

³³ Ateş, age., 390.

³⁴ Ateş, age., s.390.

kadın, kıyamete kadar (annesi) Havva'nın suçunu üzerinde taşıyacak, uğursuz bir varlıktır.³⁵

Hatta Avrupa'da ve bir çok yerde felsefeciler kadının nasıl bir varlık olduğunu, onun ruhunun olup olmadığını, eğer varsa bu ruhun insan ruhu mu yoksa hayvan ruhu mu olduğunu, kadının insan ruhu taşıdığı var sayılsa bile toplumdaki statüsünün hür erkekler gibi olup olmayacağını tartışıyorlardı.

Gerek Yunanda gerek Roma İmparatorluğunda olsun çok az bir bölümün dışında kadınlara hiçbir değer verilmemiş, bu az bir bölümdekilere de ya şahsî özelliklerinden dolayı, ya da imparatorluk şehrinde eğlence merkezlerinde buldukları için kısmi bir değer verilmiş ama asla kadınlar bir insan olarak saygın birer varlık sayılmamışlardır.³⁶

III- İSLÂMDAN ÖNCE ARAPLARDA KADININ DURUMU

Hz. Muhammed (s.a.v) hak dini tebliğ başladığı zamanda kadın yer yüzündeki hemen hemen bütün toplumlarda zillet ve esaret altındaydı. Bu durum, şerefli sınıfa mensup kadınlar az çok istisna edilmek şartıyla Araplarda da farklı değildi. Araplarda da kadının her hangi bir siyasî görüş ve projeye erkekler gibi katılımı yok gibiydi. Nitekim Hz. Ömer'den nakledilen bir söz bu durumu gayet güzel ifade etmektedir: "Vallahi cahiliyede kadınlar gözümüzde bir hiçti. Ta ki Allah onlar hakkında indirdiğini indirinceye kadar!"³⁷

Cahiliyede kadının hiçbir öneminin olmayışı zaten doğuştan başlıyordu. Erkek, hanımının doğum sancıları başlayınca, doğacak çocuğun cinsiyetini anlayıncaya kadar insanlardan uzaklaşır ve saklanırdı. Erkek çocuğu doğarsa sevinir, kız çocuğu doğarsa utanır ve bir suçlu pozisyonuna düşerdi.³⁸ Araplarda çok az görülmele birlikte kız çocuklarını diri diri toprağa gömme âdeti de vardı. Araplar bunu, bir gün şerefine lekeleneceği veya yoksulluk çekeceği

³⁵ Muhammed, *age.*, s.11; Fâiz, *age.*, 22.

³⁶ Fâiz, Ahmed, *age.*, s.22.

³⁷ Bakkaloğlu, Abdüssamet, *Cahiliye Dönemi Aile Hukuku (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi)*, İst., 1995, s.26.

³⁸ Razi, Fahrettin, *Tefsîr-i Kebîr, (Mefâtihu'l Gayb)*, (Trc. Komisyon), Akçağ Yay., Ankara, trs.XIV, 254; Meâlikî, Münzir, *Safahâtün Matviyyetün min Târihi'l-Arabi'l Cahiliyye, Mektebetü'l Hilâl*, Beyrut, 1995, 101.

endişesiyle yapıyorlardı.³⁹ Göçebe Araplar, yaşamasını istedikleri kızlarına yünden örülmüş bir cübbe giydirerek deve veya koyun güttürürlerdi. Öldürmek istedikleri kızlarını ise doğar doğmaz yaptıkları gibi, bazen de altı yaşlarına geldiğinde güzel elbiseler giydirip akrabalarına götüreceklerini söyleyerek çölde önceden hazırladıkları kuyuya atar, üstünü toprakla örtelerdi. Doğar doğmaz öldürecekleri zaman, doğurmak üzere olan kadın bir çukur kazar orada doğurur, doğan çocuk kız ise o çukura gömer, erkek ise alır büyütürdü. Bilhassa aşağı tabakalarda kadının kocası yanındaki değeri, onun mülkiyetinde olan mallarının değerinden fazla değildi.⁴⁰

Cahiliye çağında Arap erkeği adet zamanlarında kadınla bir odada oturmaz, onlarla birlikte yiyip içmezdi. Hatta bazen âdet gören kadın muvakkaten evden bile çıkarılırdı. Kadınlar her hangi bir sebeple boşandığında, boşandıktan sonra sırf onlara eziyet olsun diye onların başkalarıyla evlenmelerine müsaade etmezlerdi.⁴¹ Bunun için karısını boşayan Arap, kadının iddet zamanı tamamlanacağı sırada onu tekrar alır ve tekrar boşar, o zaman bir yıl kabul edilen iddet müddeti yeniden başlayacağı için kadın başkasıyla evlenemezdi. Koca bu işi üç defa tekrar edebilirdi.⁴² Kocanın ölümünden sonra

³⁹ Çağatay, Neşet, *İslâm Dönemine Dek Arap Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1989, s.,135. Kur'an-ı Keim'de bu konuya şöyle işaret edilmektedir: "onlardan birine kız müjdelendiği zaman öfkelenmiş olarak yüzü kapkara kesilir. Kendisine verilen müjdenin kötülüğünden dolayı kavminden gizlenir. Onu aşağılık duygusu içinde yanında mı tutsun, yoksa toprağa mı gömsün! Bakın ki, verdikleri hüküm ne kadar kötüdür! (Nahl, 16/ 58-59)

⁴⁰ Fâiz, age.,s.,18.

⁴¹ Çağatay, age., s.133; Bakkaloğlu, age., s.26.

⁴² Çağatay, age., s.134. K. Kerim'de bu duruma işaretten Bakara sûresinin 231. âyetinde bu kötü âdetten bahsedilmekte ve şöyle denmektedir: "Kadınları boşadığınız ve onlar da bekleme müddetlerini bitirdikleri vakit ya onları iyilikle tutun yahut iyilikle bırakın. Fakat haksızlık ederek ve zarar vermek için onları nikâh altında tutmayın." Bir sonraki ayet de aynı hususu pekiştirmektedir: "kadınları boşadığınız ve onlarda bekleme müddetlerini bitirdikleri vakit, aralarında iyilikle anlaştıkları takdirde, onların (eski) kocalarıyla evlenmelerine engel olmayın." Zemaşeri 231. âyette geçen "zarar vermek için onları (yanınızda) tutmayın" ifadesini açıklarken, Arapların bu konudaki uygulamalarına değinir ve şunları aktarır: "Adam karısını boşar ve onu terk eder, sonra da iddet bitmek üzereyken tekrar karısına dönerdi. Bu dönüşü de o kadına ihtiyacı olduğundan değil, kadının iddetini uzatmak için yapardı. İşte "zarar vermek için tutma"nın anlamı budur. (Zemaşeri, Ebi'l Kâsım Cârullah Mahmud b. Ömer b. Muhammed, *el-Keşâf an Hakâiki Ğavâmidi't-Tenzil ve uyûni'l-Ekâvil fi Vücûhi't-Te'vil*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1995, I, 274).. İbn-i Kesir de buna benzer bir durumu Hz. Âişe'den naklen zikretmektedir. Hz. Âişe Arapların bu talak-(iddet bitmeden) rucû hadisesini defalarca tekrarladıklarını ve önceden talak için belirli bir sınırlamanın bulunmadığını belirtmektedir. Hatta bazılarının karısına "vallahı seni öyle bir durumda bırakacağım ki ne evli ne de dul bir kadın olabileceksin" dediğini, ve daha sonra da yukarıda zikrettiğimiz uygulamayı yaptıklarını aynı rivayetten öğrenebilmekteyiz. Rivayetin sonunda "Boşamak iki defadır. Bundan sonrası (kadını) ya iyilikle tutmak ya da güzelliikle salıvermektir" şeklinde talâkı

ise kadınlar tam bir yıl matem tutar ve iddet beklerlerdi. Kur'an-ı Kerim, bu süreyi dört ay on güne indirdi.⁴³

Aşiretler halinde yaşayan Araplar, çöl hayatını gereği olarak vakitlerinin çoğunu savaş ve mücadele içinde geçiriyorlardı. Çünkü çölde en önemli şey su ve otlak olup, bunlar da oldukça sınırlı şeylerdi. Çölde bir kabilenin nüfuz ve gücü, refah ve serveti eli silah tutan fertlerinin sayısına bağlıydı. Hangi kabile daha çok savaşçı çıkarabilirse mal ve ganimetin çoğunu o kabile toplar, çöl halkı üzerinde en kuvvetli otorite onun olurdu. Bu durum Arap toplum yapısında kadına nispetle erkeğin daha fazla rağbet görmesini sağlıyordu.⁴⁴

Arapların çadırın içindeki kadınları ile çadır direğine bağladıkları develeri arasında pek fark yoktu. Yani her ikisi de tevarüs edilebilir mallar arasında sayılmaktaydı. Meselâ varis olan kişi, (bu mûris babası, onun karısı da üvey annesi olsa bile) şalını kadının üzerine atıp, malına varis olduğum gibi karısına da varisim, diyerek kendisine miras bırakan mûrisin karısını (onun rızasına bakmaksızın) alabilirdi. Bundan sonra isterse o kadını öldüğünde mirasına konmak için yanında alıkor, isterse de mehrini almak şartıyla bir başkasına devredebilirdi. Hatta ölen kişinin hayatta olan oğlu küçük ise üvey anneyi çocuk büyüyünceye kadar bekletip meseleyi onun halletmesine bırakırlardı.⁴⁵ Kureyşlilere göre velinin o kadına sahip olması mübah iken, Evs ve Hazreç kabilelerine göre mecbur sayılırdı. Fakat kadın çabuk davranıp kendi kabilesine kaçabilirse bu esarete benzer durumdan kurtulabilirdi. Varis daha çabuk davranıp üvey annesinin üzerine elbisesini atarsa artık nişanlanmış sayılırlardı. Bu şekilde üvey annesiyle evlenen kişiye "dayzen" denirdi.⁴⁶ Bazıları da karılarını boşarlar, ayrıca ancak kendilerinin razı oldukları kişilerle

sınırlandıran âyetin (Bakara, 2/229) bu uygulamaya binaen indiği belirtilmektedir. Bkz. İbn-i Kesir, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, (Trc. Bekir Karlığa-Bedrettin Çetiner), Çağrı Yay., İst., 1992, III, 906; Bakkaloğlu, *age.*, s.27.

⁴³ Bkz., Bakara, 2, 234.

⁴⁴ Bakkaloğlu, *age.*, s.27.

⁴⁵ Ferice, *age.*, s. 12; Fâiz, *age.*, s.,18; Çağatay, *age.*, s.137; Bakkaloğlu, *age.*, s.28.

⁴⁶ Çağatay, *age.*, s.137.

evlenmelerine izin verirlerdi bunun neticesinde de kadın kendini bu esaretten ancak fidye vererek kurtarabilirdi.⁴⁷

Araplarda bir de aile büyüklerinin muvafakatına lüzum görülmeksizin belirli bir süre için yapılan mut'a nikâhı vardı. Bu nikâha göre kadın kendi ailesi içinde kalır, kocasına bir mızrak bir çadır verirdi. Bu suretle erkek karısının kabilesinde bulunduğu müddetçe onların halifi sayılır, evlilik bağı devam ettiği müddetçe koca bu kabile ile birlikte hareket ederdi. Kadın mut'a'ya son vermek istediği zaman çadırın kapısını, daha önce bulunduğu yönün tersine çevirir, koca bunu görünce kendi kabilesine dönüp giderdi. Bu şekildeki evlenmeden doğan çocuklar kadına ait olur, filan kadının çocuğu diye anılırdı.⁴⁸

Durumları böyle olmakla birlikte bilhassa göçebe hayatında kadına büyük görev düşüyordu. Çadırdaki çocuklara bakma, develeri ve davarları sağlamak, hurma lifinden hasır, deve yününden çadır ve giyecek örmek gibi işler kadına aitti. Bundan başka savaşlarda çarpışan erkeklere su taşımak, onları şiirlerle cesaretlendirmek, yaralıların tedavisiyle meşgul olmak gibi (âdetâ maddî ve manevî lojistik destek anlamındaki) vazifeler kadınlar tarafından deruhte edilmekteydi. Fakat bütün bunlar kadına her hangi bir şeref ya da hak kazandırmıyordu.⁴⁹

Genel olarak o dönemde kadının durumu böyle olmakla birlikte, kadınlar arasında da sınıf farkı olup olmadığına baktığımızda kadınların iki sınıftan müteşekkil olduğunu görüyoruz: Hürler ve cariyeler. Bu iki sınıf arasında çok köklü farklar vardı. Şöyle ki; Arapların nazarında cariyeleriyle dişi develeri arasında hiçbir fark yoktu, onları develeri gibi alıp satarlardı. Hatta Araplardan bazıları genç ve güzel cariyeleri toplarlar, sonra da onların namuslarını pazarlayıp zinalarını sermaye olarak kullanmak suretiyle fuhuş ticareti yaparlardı. Fakat hür kadınların durumu böyle değildi. Bunlar sahip olduğu haklar bakımından erkeklerle bir tutulmamakla beraber, cariyeler gibi de telâkki

⁴⁷ Fâiz, *age.*, s.21.

⁴⁸ Soysaldı, H.Mehmet, *Kur'an ve Sünnete Göre Evlenme ve Boşanma*, Şule Yayınları, İstanbul 1999, s.57-58; Çağatay, *age.*, s.137.

⁴⁹ Sâlim, Abdu'l-Aziz, *Târihu'l-Arab Kable'l-İslâm*, Müessesetu Şebâbi'l-Camiiyye, İskenderiyye, trs.I, 400-402; Hebbûr, Ahmed Erham. *Târihu'l-Arab Kable'l-İslâm*, Yrs.1996, s..207 vd.; Çağatay, *age.*, s.134; Bakkaloğlu, *age.*, s.28.

edilmezlerdi. Bilhassa Mekke, Medine, Taif gibi yarı medenî şehirlerde "eşraf"ın (şehrin ileri gelenleri) kızları cemiyet içerisinde oldukça iyi bir mevki ve itibar sahibiydiler. Hatta bazı şerefli reislerin dirayetli kızlarının kabile içinde bir çok erkekten daha muteber tutulduğu olurdu. Meselâ Mekke'de Huveylid kızı Hatice ile Atabe kızı Hind ve Medine'de meşhur şair Hansa bu yüksek mevki sahibi kadınlardandı.⁵⁰

Fakat bu müstesna kadınlar bir tarafa bırakılacak olursa, Arap toplumunun genel yapısı içerisinde kadınların, insan olmanın kazandıracığı hakların tamamına sahip olmadıkları anlaşılmaktadır. Gerçekten da Câhiliye döneminde kadınlara mirasçı olabilme hakkı tanınmıyor, kız çocukları diri diri toprağa gömülüyor, erkekler hiçbir sınır tanımaksızın istedikleri kadar kadınla evlenebiliyorlardı. Ayrıca Araplarda genel olarak anneler çocuklarını emzirmez, bedevî kabileler arasında büyümek üzere onları süt annelere verirlerdi.⁵¹

İslâm ise kadını horlandığı mevkiden alıp yükseltmiş, erkekle aynı düzeye getirmiştir. Toplumun yanlış anlayışını değiştirerek kız çocuğunun da erkek gibi Allah'ın lütfu olduğunu, Allah'ın dilediğine kız, dilediğine erkek çocuk vereceğini belirtmiştir.⁵²

Daha önce de belirttiğimiz gibi İslâmdan önce sadece cariyeler değil, hür kadınlar dahi miras yoluyla varislere intikal ederdi. Adam öldüğü zaman, başka kadından doğmuş oğlu veya akrabası o kadınla evlenebilirdi. İşte İslâm kadının böyle mal gibi elden ele geçmesini yasaklamıştır. Yüce Allah Nisa sûresinin on dokuzuncu ayetinde şöyle buyurmuştur: "*Ey inananlar! (akrabanızın) kadınlar(ın)a zorla varis olmanız size helâl değildir. Onlara verdiğiniz saçının bir kısmını geri almak için onları sıkıştırmayınız. Şayet açık fuhuş yapsalarsa başka. Onlarla iyi geçininiz.*"

Bazı insanlar vâsisi oldukları yetim kızların mallarını ele geçirmek için onlarla evlenir, ama gerçekte onlardan hoşlanmazlar, sırf malın başkasına

⁵⁰ Bakkaloğlu, age., s.28.

⁵¹ Bakkaloğlu, age., s.29.

⁵² "Göklerin ve yerin mülkü Allah'ındır. Dilediğini yaratır. Dilediğine kız çocukları, dilediğine de erkek çocukları bahşeder. Yahut onları hem erkek hem de kız çocukları olmak üzere çift verir. Dilediğini de kısır kılar. O her şeyi bilendir, her şeye gücü yetendir. (Şûrâ, 42/ 49-50).

geçmesini engellemek için böyle yaparlardı. Evlendikten sonra da hayatı o yetimlere zindan ederlerdi. İşte Nisa sûresinin ikinci ve üçüncü ayetleri yetimlerin mallarını yemeyi yasaklamış, mallarına konmak için onlarla evlenmeyi yasaklamış, *“yetim kızlarla evlendiğiniz zaman onlara karşı adaletli davranamayacağınızdan kokarsanız başka kadınlarla evleniniz”* buyurmuştur.

BİRİNCİ BÖLÜM

I- CAHİLİYE DÖNEMİNDE EVLİLİK

Cahiliye devrinde Arapların yuva kurarken gerçekleştirdikleri evlilik akdine baktığımızda, çeşitli yollar takip edildiğini görürüz. Meselâ soylu ve hür kadınlar, velisinin her hangi bir zorlaması olmaksızın evlenecekleri eşlerini kendileri seçme hakkına sahiptiler. Ancak toplumun diğer kesimindeki tam bir hürriyet kazanamamış kadınlar ise baba ve velilerinin kararına boyun eğmek zorundaydılar. Ve çoğu zaman kadın ile kocanın ortaklaşa istek seçimleriyle gerçekleşmiyordu.⁵³

İslâm'ın gelmesine yakın zamanlarda Araplar uzak kabilelerden –soy ve akrabalık itibariyle- uzak kabilelerden evlenmeyi tercih ediyorlar böylece çocuklarının daha sağlıklı ve bedenen daha kuvvetli olacağına inanıyorlardı.⁵⁴

Cahiliyede yapılan evlilik çeşitlerini şöyle sıralayabiliriz:

a) Mehir veya Sadak Evliliği: Arap kabilelerinin çoğunda görülen bir evlilik çeşidi olan bu tür evlilik erkek tarafıyla kız tarafının belirli bir mehir üzerinde anlaşmasıyla gerçekleşiyor ve mehri kızın velisi alıyordu. Bu çeşit evliliğin kötü tarafı, bazen kızın velisi mehir almak gayesiyle kız istemese de onu istemediği biriyle evlenmeye zorlamasıydı. Kureyş ve bir çok Arap kabilesi bu çeşit evliliği tercih ediyordu.⁵⁵

İslâm kadının istediği biriyle evlendirilmesi ve mehrin kendine verilmesi prensibini getirerek mehir veya sadak evliliğini teşvik etmiş, bunun dışındaki evlilik çeşitlerini yasaklamıştır.⁵⁶

b) Raht Evliliği: Müşareket evliliği olarak da bilinen bu çeşit evlilik, sayıları ondan fazla olmamak şartıyla bir grup erkeğin tek bir kadınla evlenmesiyle gerçekleşiyor ve her bir erkek kendine ayrılan sürede kadınla beraber oluyordu. Kadın hamile olup çocuğunu doğurduğunda çocuğunu

⁵³ Meâlikî, age., s. 103.

⁵⁴ Meâlikî, age., s.103.

⁵⁵ Hebbûr, age., s.205; Meâlikî, age., 104; Salim, age., I,394.

⁵⁶ Meâlikî, age., s.104.

onlardan dilediğine nispet ediyor, nispet ettiği erkek de kadına itiraz edemiyor ve artık kadın onun eşi oluyordu. Rivayet edildiğine göre Kureyş'ten on beş kişi Amr b. As'ın kendi çocuğu olduğunu iddia etmiş, neticede Amr'ın en çok As'a benzediği fark edilince Amr onun oğlu sayılmıştır.⁵⁷

c) Makt Evliliği: Dayzen veya miras evliliği olarak da isimlendirilen bu tip evlilik cahiliyedeki evlilik çeşitlerinin en çirkini olarak bilinir. Erkek öldüğünde karısı diğer malları gibi erkeğin mirası sayılır, diğer malları paylaşırlar bu kadını da erkeğin en büyük oğluna verirlerdi. Bu kişi isterse bu kadınla evlenirdi ki buna dayzen evliliği denirdi, isterse de mehrini almak şartıyla başkasıyla evlendirirdi.⁵⁸ İslâm böyle evliliği Nisa sûresinin yirmi ikinci ayetiyle yasaklamıştır.⁵⁹

d) Mut'a Evliliği: Muvakkat evlilik de diyebileceğimiz bu çeşit evlilik belirli bir süre için ve belirli bir meblağ karşılığında erkek ile kadının evlilik akdi kurmalarıdır.⁶⁰ Bu müddet birkaç saat, birkaç ay veya birkaç sene olabiliyor ve başta belirlenen sürenin bitimiyle sona eriyordu. Bu nikâhla kadın kendi ailesinin yanında olur, kocasına bir çadır ve bir de mızrak verirdi. Bu geçici nikâh devam ettiği müddetçe erkek o kabilenin halifi sayılır, kadın bu nikâha son vermek isterse çadırın kapısını, bulunduğu yönün tersine çevirir, kocası bunu görünce evliliğin bittiğini anlar ve kabilesine döner giderdi. Bu tür evlilik belirli bir süre şartı koşulmasa aynen sadak evliliği gibidir. Kadın evlilik müddeti içinde hamile kaldığında doğan çocuk kadına nispet edilir ve "filan kadının çocuğu" diye anılırdı.⁶¹ Araplarda ticaret kabilelerinin yaygın oluşu sebebiyle erkekler uzun müddet evlerinden uzak kaldıkları için bu tür evlilik yaygınlık kazanmıştır. Bazı tarihçilerin iddiasına göre bazı kabile başkanlarının ve Mekke zenginlerinin ticaret çıktıklarında konaklama yerlerinde özel harimleri vardı.

⁵⁷ Meâlikî, age., s.104.

⁵⁸ Hebbûr, age., s.205; Meâlikî, a.g.e., s.105; Salim, age., I,394; Çağatay, age., s.137.

⁵⁹ *Geçmişte olanlar bir yana, babalarımızın nikâhladığı kadınlarla evlenmeyin. Çünkü bu bir hayasızlıktır, iğrenç bir şeydir ve kötü bir yoldur.*

⁶⁰ Hebbûr, age., s.205; Salim, age., I, 394; Ateş Ali Osman, *İslâm'a Göre Cahiliye ve Ehli Kitap Örf ve Adetleri*, Beyan Yay. İst., 1996,331; Soysaldı, age., s.57.

⁶¹ Sarıçık, Murat, "Cahiliye Nikâhı Mut'a ve Diğer Cahiliye Nikâhları," (S.D.Ü.İ.F.D.), Isparta, 1996, sayı:3, s.41.

e) **Esr Evliliği:** savaşlarda galip gelenlerin, mağlup olanların kızlarıyla yaptıkları evliliktir. Bu tür evlilik kızın ve ailesinin rızası alınarak yapılırdı fakat mehir verilmezdi. Karşılığında mehir verilmediği için Araplar bu tür evliliğe rağbet etmişlerdir.⁶²

f) **Şigar Evliliği:** Şigar, mehirsiz olarak iki kadını karşılıklı değişmek sûretiyle nikâh yapmaktır. Cahiliye devrinde Araplar arasında, kızlarını, kız kardeşlerini, akrabalarını mübadele ederek, birinin kadınlık kıymetini diğerine mehir sayıp, ayrıca bir mehir vermeksizin nikâhlamanın mevcut olduğunu görmekteyiz. Şigar, bir nevi trampa nikâhidir. Belki de, bu nikâhi yapanlar aralarında mehri kaldırdıkları için trampa nikâhına şigar denilmiştir. Bu nikâh, araya mehir koymaksızın kızlarını veya kız kardeşlerini trampa etmeleridir. Bu şekilde kadınların her birisinin kendisinden istifade edilen cinsi münasebet hakkı, diğerine mehir sayılıyordu.⁶³

İslâm, bu çeşit nikâh akdini, kadınlık şerefini alçalttığı ve bir takım haksızlıklar doğurduğu için yasaklamıştır. Çünkü bu nikâhta verilen kadın, alınan kadının yerine, alınan kadın da verilen kadının mehri sayılmaktaydı. Böylece mehirsiz evlenme cereyan ederdi. Halbuki mehir kadının öz hakkıdır, bunda velisinin tasarruf hakkı yoktur. Şigarda ise bu hak çiğnenmiş olmaktadır. Hz. Peygamber bu konuda "*İslamda şigar yoktur*"⁶⁴ buyurmuştur.

En çok görülen nikâh çeşitleri bunlar olmakla birlikte bunların dışında cahiliyede değişik nikâh çeşitleri de bulunmaktadır.⁶⁵

Cahiliyedeki nikâh çeşitlerinin bazılarında mehir verildiğini bazılarında ise mehir verilmediğini belirttik. Şimdi de o zaman mehrin nasıl tayin edildiğini açıklamak yerinde olacaktır.

Bilindiği gibi mehir "erkeğin evlenirken vereceği mal veya meblâğ" anlamındadır. Mehir kelimesi Arapça "m-h-r" harflerinden türetilmiştir. Bazıları

⁶² Meâlikî, *age.*, s.104-106; Sâlim, *age.*, I,394; Hebbûr, *age.*, s.205.

⁶³ Hebbûr, *age.*, s.205; Meâlikî, *age.*, s.,105; Ateş, Ali Osman, *age.*, s.,341.

⁶⁴ Müslim, II, 1035.

⁶⁵ Geniş açıklama için bkz.:Ateş, Ali Osman, *age.*, 345.

ise onun ibranice mohar veya Süryanice mahra kökünden geldiğini iddia etmişlerdir. Kökü ne olursa olsun hepsi aynı anlamdadır.⁶⁶

İşte cahiliyedeki kullanımıyla, bu gün ağırlık ve başlık parası şeklinde isimlendirebileceğimiz bu bedel, aynî ya da nakdî olabilir, mal ya da para olarak tespit edilip istenebilirdi. Cahiliye dönemi nikâhlarının büyük çoğunluğu da şu anda bizim yaptığımız nikâhlar gibi olup bunların en ayırt edici vasfı da mehir idi. Başta Kureyş olmak üzere pek çok kabilenin uygulaması da bundan farklı değildi.⁶⁷

Cahiliye Arapları damadın mehir vermesini evlilik akdinin sahih olarak gerçekleşmesi için gerekli bir şart ve yükümlülük olarak kabul etmişlerdir. Onları bu anlayışa götüren sebep ise, mehri nikâhın alâmetlerinden birisi olarak görüp nikahın meşru oluşuna bir delil saymış olmalarıdır. Nitekim onlar mehirsiz hiçbir evliliği tanımazlardı. Eğer bu şekilde bir evlilik yapılacak olursa onu bağı (azgınlık, taşkınlık) ve sifah (metres hayatı edinmek) zina olarak kabul ederlerdi.⁶⁸

Mehir aynı zamanda kadın için bir şeref alâmeti, onun hür olduğuna, bütün haklara tastamam sahip olduğuna dair bir nişane sayılırdı.

Fakat söz konusu mehrin verilmesi, eğer kadın harpte esir alınmış ve bundan sonra evlenilmiş ise şart koşulmazdı. Çünkü o kadın kocasının esiri olmuş olur, daha önce evlilik çeşitlerinde belirttiğimiz gibi efendisi de esirin sahibi olduğu için mehre ihtiyaç duymadan onunla evlenebilirdi. Bu durum esir düşen kadının esaretten önce başak bir erkeğin nikâhı altında olsa bile değişmezdi. Çünkü eserlik evlilik ismetini (evlenme sonucunda kadının elde ettiği başka erkeklerin kendine yaklaşmama dokunulmazlığını) iptal ederdi.

⁶⁶ Ateş, Ali Osman, *age.*, s.,288; Bakkaloğlu, *age.*, s.,38.

⁶⁷ Bakkaloğlu, *age.*, s.,38.

⁶⁸ Bakkaloğlu, *age.*, s. 39.

Eğer taraflar birbirine denk değiller, biri diğerinden soyca daha üstün ise, arada küfüv yok ise üstün olan taraf mehir konusunda avantajlı olur, soylu olan taraf kız tarafı ise mehri biraz fazla olur, erkek tarafı ise, mehir azalırdı.⁶⁹

Mehrin farklı nikâh şekillerine göre farklı tezahürleri de söz konusu olurdu. Meselâ bazı nikâh çeşitlerinde görünürde her hangi bir mehir olmazdı. Şigar evliliğinde velisi olunan kızlar, bedel evliliğinde ise kocası olunan kadınlar evlenen iki erkek tarafından karşılıklı olarak değiştirilir, bu durumda söz konusu kadınlar bizzat birbirlerinin mehri olmuş olurlardı. Aynı şekilde esir aldığı kadını âzât ederek onunla evlendiğinde her hangi bir mehir vermez, âzât etmesi mehir sayılırdı. Kocası ölen kadının, kocasının yakınlarından biri tarafından mehir verilmeksizin nikâhlanması da cahiliyede yaygın olan bir uygulamaydı. Bu uygulamada, ölen kocanın evlenirken kadına verdiği mehir geçerli/sürekli kabul ediliyordu.⁷⁰

Evlilikte verilen mehrin kime ait olduğu da ihtilâfıdır. Bazıları bu konuda, her ne kadar evlilikte kızın rızası gerekli sayılmaz idiyse de daha İslâmiyet'ten önce, evlenmek isteyen adamın vermesi gereken mehri veliye değil, kadının kendisine vermesi âdet haline gelmişti demektedirler. Bazıları ise, İslâmdan önce mehir veliye yani kızı velayeti altında bulunduran babasına, kardeşine veya akrabasına verildiğini belirtmişler, burada evlenmenin önceleri bir satın alma mahiyeti taşıdığı görülmektedir. Cahiliye devrinde, nişanlanan kız, mehir olarak hiçbir şey almıyor, nişan esnasında kızı ekseriya sadak veriliyordu. Mehir ise kızın bedeli olarak veliye verilirdi. Fakat Hz. Peygamber (s.a.v)'den az evvelki devirde hiç olmazsa kısmen kadına verilmekteydi şeklinde bir kanaat ileri sürmüşlerdir.⁷¹

Diğer bir görüş de şöyledir: Cahiliyede asıl olan, mehrin kadına ait olmasıydı. Fakat mehri, kızın koca evine götüreceği eşyaları satın almak için velisi alırdı. Nadiren de veli bu mehri kendisi için alır, evlenecek kızı bundan hiçbir

⁶⁹ Bakkaloğlu, age., s. 39.

⁷⁰ Ateş, Ali Osman, age., s.,291; Bakkaloğlu, age., s.,40.

⁷¹ Ateş, Ali Osman, age., s.,290; Bakkaloğlu, age., s, 40.

şey vermezdi. Bunu da mehrin kendine ait bir hak olduğuna inandığı için böyle yapardı.⁷²

Cahiliye döneminde kadınlara verilen mehrin zorla geri alınmaya çalışıldığı, bunun için kadınlara baskı yapıldığına dair rivayet, mehrin kadına ait olduğu, ya da mehri kendisine ödenen kadınların bulunduğunu destekler durumdadır.

Kocanın karısını boşaması durumunda kadın mehrini isteme hakkına sahipti. Fakat bu boşanma hali kadının evli olduğu halde zina yapmasından kaynaklanırsa bu durumda kadın mehir talep etme hakkını kaybederdi.

Eğer mehir tamamen ya da kısmen müeccel ise, kocanın boynunda bir vebal olarak dururdu. Kocanın ölmesi durumunda ise bu miktar, adamın terekesinden kadına verilir. Mehrin belli bir miktarı söz konusu değildi. Ne taban ne de tavan sınırı belli değildi. Bu miktar taraflar arasında gerçekleşecek anlaşmaya bağlı olup, kimi zaman çok yüksek kimi zaman da çok düşük bir bedel olabilirdi.

Mehrin miktarı konusunda çoğunlukla erkeğin maddi durumu göz önünde bulundurulur, kızın taşıdığı özellikler de mehir miktarını etkilerdi.

Cahiliye devrinde para fazla bulunmadığı için de mehriler nakdî olmaktan çok, aynî olurdu. Bu ayn (bizzat malın kendisi, değeri değil) kapsamı içine arazi, tarla bile girerdi. Buradan da anlaşıldığı gibi, cahiliyenin mehir anlayışında öncelikli olarak "böyle bir bedelin kararlaştırılması" şartı aranmakta, bunun miktarının ne kadar olacağı ise tarflara bırakılmaktaydı. Eğer kadın kocasından önce ölecek olursa, kocası, vermiş olduğu mehri karısının terekesinden alma hakkına sahipti. Eğer kadının terekesi yoksa, bu duruda koca için vermiş olduğu o mehri, karısının ailesinden talep etme hakkı doğardı.⁷³

Ayrıca anlatıldığına göre Cahiliye Arapları kadınların mehrilerinden onlara hiçbir şey vermezlerdi. Bir adam kızını evlendirecek olursa kendisi için acil olarak (peşinen) bir pay alırdı ki buna "halvân" ya da "nâfice" denirdi.

⁷² Bakkaloğlu, age., s. 40.

⁷³ Bakkaloğlu, age., s. 41.

Bunlardan birincisi lügatta mükâfât, karşılık; ikincisi de "yükseltip büyüten, arttıran, bol yağmurlu bulut" gibi manalara gelmelerine rağmen konumuzla ilgili olarak kullanıldıklarında, ikisi de bir nevi "bahşiş" ve "komisyon" (simsariye) anlamı taşımaktadırlar. Nitekim Araplar kızını evlendirip bu bahşişi alan kişiye "Allah nâficine mübarek kılsın", kız çocuğu doğan kişiye de "nâficen âfiyet olsun, nâficenî âfiyetle ye" anlamında "henîen leke en-nâfice" derlerdi. Nâficenin bu ismi alması (taşıdığı arttırma manasından hareketle) kızını evlendiren babanın onun mehri olarak deve(ler) alıp kendi develerine katması, böylece deve sayısını arttırmıştı.⁷⁴

Bazılarına göre "hulvan", bir kişinin kızını, kız kardeşini veya her hangi bir kadını, belirlenen (müsemma) bir mehirle evlendirirken, şart olarak bu mehirde kendisine verilmesini istemiş olduğu miktarın ismidir. Fakat Araplar bu uygulamayı ayıp sayarlardı. Bazıları da kadının "hulvan"ının onun mehri olduğunu söylemişlerdir.⁷⁵

Netice olarak mehir konusunda bize ulaşan bilgilerden şu sonucu çıkarabiliriz ki; cahiliye dönemi insanları mehirde istifade etme meselesinde sabit bir uygulama üzerinde olmamışlardır. Bunların bir kısmı mehrin tamamını evlenen kadına vermiş, bir kısmı onun tamamını evlenen kadına verdiği gibi ilave olarak (kızına veya velisi olduğu kadına) hediyeler takdim etmiş, kimisi de kızı ya da velisi olduğu kadın için aldığı mehrin tamamına ya da bir kısmına el koymuştur.⁷⁶

İslâm, Cahiliye devrinin mehir ile ilgili uygulamalarını düzeltmiştir. Kur'an-ı Kerim'de kadınlara mehirlerinin verilmesi açıkça emredilmiştir.⁷⁷

II- BAZI HUKUK SİSTEMLERİNDE EVLİLİĞİN SONA ERMESİ

Tarihte bilinen ilk talâk Hz. İsmail'e nispet edilir. Hz. İbrahim'in hayatından bahseden bir hadis-i şerifte "*Hz. İbrahim, oğlu İsmail ve gelinini evliliklerinden bir müddet sonra görmeye geldiğinde Hz. İsmail evde değildi.*

⁷⁴ Bakkaloğlu, age., s.41.

⁷⁵ Bakkaloğlu, age., s.42.

⁷⁶ Bakkaloğlu, age., s. 42.

⁷⁷ Nisa, 4/4, 24-25.

Gelinine, oğlunu sorunca, rızkını temin etmek üzere evden çıktığı cevabını aldı. Akabinde, geçiminiz nasıldır? Diye sorunca gelin; şiddetli darlık içinde ve fena bir haldeyiz diyerek şikayette bulundu. Bu söz üzerine Hz. İbrahim, kocan geldiğinde selâmımı ve kapısının eşiğinin basamağını değiştirmesini istediğimi söyle dedi. Hz. İsmail eve geldiğinde babasının gelip gittiğini sezer gibi olup karısına, evimize gelen oldu mu diye sordu. O da cevaben, yaşlı bir adam geldi, bana seni ve geçimimizi sordu. Ben de şiddetli darlık içerisinde olduğumuzu söyledim! dedi. Bunun üzerine Hz. İsmail, sana bir şey vasiyet veya bir söz emanet etti mi? deyince, o da evet bana, sana selâm söylememi ve senin kapının eşiğini değiştirmeni tenbih etti. Bundan sonra Hz. İsmail karısına, gelen yaşlı adam babamdır, bana, senden ayrılmamı emretmiştir. Artık sen ailenin yanına gidebilirsin dedi ve ondan sonra Hz. İsmail, karısından ayrılarak Cürhümlülerden başka bir kadınla evlendi...⁷⁸ tarzında Hz. İbrahim ile gelini arasında bir konuşma geçtiği ve akabinde de babasının tavsiyesi üzerine Hz. İsmail'in karısını boşadığı rivayet edilmektedir.

Hz. İbrahim başından geçen bu olayda kadınlarda bulunması gereken önemli bir vasfa işaret etmektedir ki o da; kadınların hallerinden şikayet etmemeleri, eşlerine geçim hususunda bizzat katkıda bulunmasalar dahi, en azından manevi yönden destek olmaları ve kendilerine temin edilebilenle yetinmeyi bilmeleridir.⁷⁹

A-HAMMURABİ KANUNLARINDA BOŞANMA

Hammurabi kanunları, gerek kocaya gerekse kadına bazı muhik ve mücbir sebepler dolayısıyla evlilik birliğini ortadan kaldırma imkânı tanımıştır. Meselâ, bir erkek, çocuk doğuramaması halinde karısını drahomasıyla⁸⁰ birlikte uygun bir tazminat vererek boşayabilirdi. Keza, kendisinden çocukları olan karısını da boşayabilirdi. Nitekim, bu kanun 141. maddesinde belirtildiği üzere bir erkek eşini, kadınlık vazifelerini yapmaması, uygunsuz halleri ve müsrifliği dolayısıyla kayıtsız ve şartsız boşayabildiği gibi onun üstüne başka bir kadınla evlenerek, ilk karısını hizmetçi olarak evinde de muhafaza edebilirdi.

⁷⁸ Buhârî, Enbiya, 9, IV, 115.

⁷⁹ Acar, H. İbrahim, İslâm Hukukunda Evliliğin Sona Ermesi, Ekev Yay., Erzurum, 2000, s.2.

⁸⁰ Drahome: Hristiyanlarda gelin tarafının damada götürdüğü mal veya para.

Hammurabi kanunları kadına da boşanma hakkını tanımıştır. Buna göre kadın, müşterek hayatın gereklerine riayet etmemesi, kendisine alâka göstermemesi, vazifelerini ihmal etmesi gibi durumlarda veya kötü davranması halinde kocasından boşanabilirdi. Bu gibi nedenler bulunmadan sadece inatçı tavırlarından dolayı, kocasından ayrılmak isteyen bir kadın sebepsiz yere böyle bir davranışta bulunduğu kabul edildiğinden ya esir olarak satılır ve suya atılırdı.⁸¹

B-ESKİ AHİTTE BOŞANMA

Eski İsrail hukukuna göre boşama yetkisi erkeğe ait olup, karısına bir talâkname yazıp vermesi halinde nikâh akdi sona erer. Boşanan kadın, başka bir erkekle evlenmediği takdirde ilk kocası onu tekrar alabilir. Ancak kadın ikinci evliliğini yaptıktan sonra boşanır veya kocası ölürse kendisini boşayan ilk kocasına dönemez.⁸²

Bu hukuk sistemine göre erkek, evlendiği kadının kız olmadığını iddia eder, ancak bu iddianın aksi ispat edilirse veya bir kıza zorla tecavüz neticesinde onunla evlenmeye mecbur tutulursa boşama hakkını kaybederdi. Erkek her iki durumda da karısını zelil ettiğinden hiçbir zaman onu boşayamazdı. Ancak zikredilen bu durumların dışında dilediği zaman karısını boşama imkanına sahipti. Meselâ Yahudilere göre eşlerden birisinin başka bir dinden olması boşanma sebebidir. Çünkü Ezra Yahudi dinine mensup olmayan kadınlarla evlilik yapan Yeşua oğullarına mensup Yotsadak'ın oğlu ve kardeşleri Maaseya, Eliezer, Yarip ve Gedelya'ya eşlerini boşattırmıştır.⁸³ Bilahere Mainzli haham Gerşom'un yaptığı reformla, kadınların keyfî olarak boşanmaları önlenmiştir.⁸⁴

Haham Gerşom'un yaptığı reformlar sebebiyle takriben bin yıldan beri Yahudilerde boşanma tarafların rızasıyla meydana gelmektedir. Her ne kadar falan adam karısını boşadı tabiri kullanılmakta ve bunun aksi yani, falan kadın kocasını boşadı denmemekte idiye de kadınlar ayrılma belgesini tanımama

⁸¹ Dalgın, Nihat, *İslâm Hukukunda Boşama Yetkisi*, Etüt Yay., Samsun, 1999, s.,18. Acar, *age.*, s. 3;

⁸² *Kitab-ı Mukaddes*, Eski Ahit, Tesniye, 24/2-4.

⁸³ Eski Ahit, Ezra, 10/17-19,44.

⁸⁴ Acar, *age.*, s.,4.

hakkına sahiptirler. Şayet erkek mahkeme kararıyla boşanmış olan karısından haham huzurunda ayrılmak istemediğini belirtirse, kadın medeni nikâhla başka bir erkekle evlenebilir. Ancak Yahudilerin telâkkisine göre eski kocasının karısı olmakta devam eder, ikinci kocasından olan çocuklar nesebi belli olmayanlardan sayılır ve bunların nikâhları dini usûllerle kıyılmaz.⁸⁵

Tevrat'taki ifadelerden anlaşıldığına göre Yahudiler nezdinde talâk, iyi karşılanmayan bir uygulama olmakla birlikte⁸⁶ meşru olup, vaki olması halinde bu davaları hahamlar heyeti karara bağlardı. Nitekim günümüzde de mahkeme kararıyla ayrılmış bir çiftin boşanmaları haham tarafından onaylanmamışsa başkalarıyla dini yollarla evlenemezler. Eğer buna rağmen medeni nikâhla evlenecek olurlarsa, bu davranış cemaate işlenmiş bir suç olarak telâkki edilir.⁸⁷

Yahudi cemaatinden biri, eşinden ayrılmak istediğinde mahalli hahamlığa başvurur. Eğer henüz mahkeme kararıyla ayrılmamışlarsa haham aralarını bulmaya ve onları barıştırmaya çalışır. Buna mukabil ayrılma kararını verme yetkisi yoktur. Bu yolda bir karar verecek olursa sergilenen davranış biçimi, mensup olduğu devletin kanunlarıyla çelişeceği için hükümsüz olacaktır. Diğer taraftan devletin kanunları Yahudi dinine göre iki kişiyi ne birleştirmeye ne de ayırmaya yetkili olmadığından bunların arsını bulma zorunluluğu doğmuştur.

İsrail devletinde eskiden olduğu gibi şimdi de hahamların yetkileri her alanda geniş olduğu halde, başka memleketlerde sadece din alanındadır. Bu sebeple haham, ancak devletin yetkili makamları işi sonuçlandırdıktan sonra boşanma sermonisini yapabilirler ve kadının başka bir kocaya varabileceğine hükmedebilirler. Yahudilere göre meşru kılınan fakat hoş karşılanmayan talâk, daha sonra Simon ben Şetah tarafından konan Mohar (mehir) sebebi ile daha zor hale getirilmiştir.⁸⁸

⁸⁵ Acar, *age.*, s.4.

⁸⁶ Eski Ahit, Malaki, 2/15-16.

⁸⁷ Acar, *age.*, s.4.

⁸⁸ Acar, *age.*, s.5.

C- KİLİSE HUKUKUNDA BOŞANMA

Luka İncilinde birbirinden ayrılan eşler hakkında şu ifadeler yer almaktadır: Karısını boşayıp başkasıyla evlenenler ve boşanan kadınla evlenenler zina yapmış olurlar.⁸⁹ Kadınlar da başka bir erkekle evlenmek için kocasını terk ederlerse evlendiği kişiyle zina yapmış olurlar.⁹⁰

Kilise hukukunun boşanma müessesesini tecviz etmemesi, İncil'de yer alan "Allah'ın birleştirdiğini insan ayırmasın" şeklindeki ifadeye, yani evlenmenin tanrının iradesiyle meydana geldiğinin kabul edilmesi nedenine dayanır. Buna göre, kurulmuş bir yuvayı yıkmak tanrının iradesine karşı gelmektir. Dolayısıyla evlilik, ruhların birleşmesi ve mukaddes bir rabıta telâkki edildiğinden, bu rabitanın insanlar aracılığıyla sona erdirilmesi kilise tarafından kabul edilmemiştir. Bu nedenle Hıristiyanlar evliliğin yaşam boyu süren bir taahhüt olduğunu savunurlar. Hayatta olduğu sürece kadının boşanması ve tekrar evlenmesini onaylamadıklarından, evliliğin sona ermesi ancak ölümle mümkün olur.⁹¹

Hz. İsa ile Ferisiler arasında geçen evlenme ve boşama hakkındaki konuşmalar Yeni Ahitte şu şekilde yer almaktadır: "Ve Ferisiler Onu deneyerek gelip dediler: her sebeple karısını boşamak caiz midir? İsa cevap verip dedi: Başlangıçta yaratan, onları erkek ve dişi yarattığını ve "bunun için insan babasını ve anasını bırakacak ve karısına yapışacaktır ve ikisi bir beden olacaktır." dediğini okumadınız mı? Şöyle ki onlar artık iki değil fakat bir bedendirler. İmdi Allah'ın birleştirdiğini insan ayırmasın. Onlar İsa'ya dediler: öyle ise Musa niçin bir boş kâğıdı vermeyi ve boşamayı emretti. İsa onlara dedi: yüreklerinizin katılığından ötürü karılarınızı boşamanıza Musa müsaade etti fakat başlangıçta böyle olmamıştır. Ve ben size derim, kim zinadan ötürü olmayıp karısını boşar ve başkasıyla evlenirse zina eder, boşanmış olanla da evlenen zina eder."⁹²

⁸⁹ Yeni Ahit, Luka, 16/13.

⁹⁰ Yeni Ahit, Matta, 19/9; Markos, 10/11-12.

⁹¹ Dalgın, age., 21-22; Acar, age., s.6.

⁹² Yeni Ahit, Matta, 19/3-9; Markos, 10/2-12.

Katolik hukuku, boşanma yasağının ortaya çıkaracağı olumsuzlukların azaltılması için ayrılığa müsaade etmiştir. Ebedi veya muvakkat olabilecek olan ayrılık, evlilik bağına değil, ancak birlikte yaşama vecibelerini ortadan kaldırmaya matuftur. Ebedi ayrılık sebebi sadece zinadır. Koca, ancak karısının zina yapması halinde ayrılık talebinde bulunabilir. Fakat kendisi de zina yapmış veya eşinin zinasına aracılık yapmış yada onu affetmişse bu takdirde ayrılığa hükmetmeye imkân yoktur. Kadın ise ortak hayatı çekilemez hale getiren fena ve haysiyetsiz yaşam sürme, Hıristiyanlığı (Katolik mezhebini) terk etme, çocuklara katolik ilkelerine aykırı terbiye ve eğitim verme, eşinin sağlığını tehlikeye düşürme gibi nedenlerle sadece geçici ayrılık talebinde bulunabilir.⁹³

III- CAHİLİYE DÖNEMİNDE EVLİLİĞİN SONA ERMESİ VE BOŞANMA ÇEŞİTLERİ

Daha önce cahiliyede evliliğin farklı kuruluş şekillerinden kısaca bahsetmiştik. Şimdi ise kurulan bu evliliği her hangi bir sebeple son verilmek istendiğinde ne tür bir yol izlendiğini inceleyeceğiz. Takip edilen bu yolu üç başlık altında incelemek mümkündür.

a) Evliliği sona erdirme yetkisi; bu yetkinin kime ait olduğu, ortaklaşa kullanımı veya devrinin mümkün olup olmadığı,

b) Evliliği sona erdirme şekilleri; talak, zıhar, ilâ, hul' vs.,

c) Evliliğin sona ermesiyle ortaya çıkacak durumlar; iddet, nafaka ...

A) EVLİLİĞİ SONA ERDİRME YETKİSİ

Cahiliyye döneminde aileyi kurma hususunda erkeğin yetkisinin ne kadar baskın olduğunu ve evliliklerin erkeğin isteği doğrultusunda olduğunu görmüştük. Bu müessesenin dağıtılmasında da erkeğin aynı ehemmiyette belki daha fazla bir yetkiye sahip olduğunu görmekteyiz.

Nitekim biraz sonra bahsedeceğimiz gibi, her ne kadar evliliğe son verme şekline göre eşler arası roller farklılık arz etse de, genellikle evlilik bağına son

⁹³ Dalgın, age., s.,23; Acar, age., s.,7.

verme hususunda koca mutlak bir salahiyet sahibi olarak gözükmektedir.⁹⁴ Bu durum câhilî sosyal yapının erkek ve kadına verdiği değer, biçtiği rol ve yüklediği sorumluluklar göz önüne alındığında yadırganacak bir husus değildir.

Ailenin nafakasını teminle mükellef koca, taşıdığı sorumluluğa karşılık bazı haklar da kazanmıştır ki, evliliğin devam edip etmemesine karar verme hakkı da bunlardan biridir.

Bir çok konuda olduğu gibi boşanma konusunda da cahiliye kadını bedevî/medenî olup olmamasına göre bazı farklı uygulamalara muhatap oluyordu. Mesela bedevî kadın için düşünülmesi hemen hemen imkansız olduğu halde bazı soylu ailelerin medenî (şehirli) kızları evlilik bağına sona erdirmeye yetkisini, evliliğin tesisi sırasında alabiliyorlar, isretlerse aile hayatını sürsürüyorlar, isterlerse de evlilik birlikteliğini sona erdirip boşanmayı gerçekleştiriyorlardı.⁹⁵ Tabii ki bunu, veli ve ailelerin toplum içindeki nüfuz ve itibarından güç alarak yapıyorlardı. Ancak kaynakların belirttiğine göre, kadınların böyle bir hakka sahip olması, erkeğin mevcut hakkını düşürmemektedir. Bu durumda bu hakkın erkekten kadına geçtiğinden değil de ortaklaşa kullanıldığından söz edilebilir.⁹⁶

İleride genişçe açıklayacağımız talak, zıhar, îlâ ve muhalea göz önünde bulundurulacak olursa, bunların hepsinde mutlak olarak kocanın söz sahibi olduğunu söyleyebiliriz. Yani bu uygulamalardan her hangi birini yapan câhilî kocaya, hiç kimse (ne kadın, ne onun velisi ve ne de toplumdan her hangi biri) itiraz etme hakkına sahip değildir. Karısından ayrılmak isteyen bir koca hiç bir merciin itirazıyla karşılaşmadan bu işi gerçekleştirebiliyordu.⁹⁷

Kocanın beraber yaşamak istemediği kadının durumu bu iken, acaba kocanın beraber yaşamak istediği bir kadını onun elinden alabilecek, aralarındaki evlilik bağına çözmeye gücü yetebilen kimse var mıydı? Bu sorunun

⁹⁴ Hebbûr, age., s.206; Görgülü, H. Ali, "Cahiliye Devrinde Boşanma Çeşitleri ve İslâm'ın Boşanmada Örfî İtibar etmesi" (S.D.Ü.İ.F.D. sayı, 6), Isparta, 1999, s.113.

⁹⁵ Mehran, Muhammed Beyyûmi. el-Hadâratü'l-Arabiyyeti'l-Kadîme, Dâru'l-Ma'rifeti'l-Câmiyye, İskenderiyye, 1988, s.60-61; Dalgın, age., s.20; Görgülü, agm., s.113.

⁹⁶ Ateş, Ali Osman, age., s.,358; Bakkaloğlu, age., s. 87.

⁹⁷ Ateş, Ali Osman, age., s.,358.

cevabı genellikle hayırdır. Tabii ki bir takım istisnalar da mevcuttur. Daha önce belirttiğimiz gibi evlilik akdi yapılırken, kadın kendisinin de boşama hakkına sahip olmasını şart koşmuş ise, evlendikten sonra kocasının rızası olsun veya olmasın bu hakkını kullanarak evliliğe son verebilirdi.⁹⁸

Ayrıca alacaklı bir kişinin, alacağının karşılığı olarak borçlunun karısını elinden alabildiği de belirtilmektedir. Eğer kaynaklar bu hususta yaygın gerçeği yansıtıyorlarsa bu durum, câhiliyye Araplarının kadını mal olarak telâkkî ettiklerini, kocanın ölümüyle miras olarak el değiştirdiği şeklinde daha önce belirttiğimiz hususları doğrular niteliktedir. Bu durumda da borçlu kocanın iradesine bakılmamaktadır. Savaş ve baskınlarda esir düşen kadın üzerinde hak iddia etmek de cahiliyye döneminde kocanın güç yetiremeyeceği işlerdendi. Böyle bir durumda kadını esir alan kişi, doğrudan o kadın üzerinde kocalık haklarına sahip oluyor, kadını önceki kocasıyla hiç bir alakası kalmıyordu. Mut'a nikahında da eğer süre belirlenmemişse kadın, kocası konumundaki erkeğin rızasını almaksızın beraberliğe son verebiliyordu. Makt ve veraset nikâhları da evlilik bağının kocanın insiyatifine bağlı olduğu evlilik çeşitleri arasında sayılabilir. İstibda', raht gibi nikah çeşitlerinde sona erdirilecek bir nikâh bağı söz konusu olmadığı, bu uygulamaların sadece kısa bir müddet cinsî münasebetle ve de doğarsa çocuklara münhasır kaldığı, cem' ve teaddüd-ü zevcâtın da farklı bir evlilik çeşidi olmaktan çok, diğer tür evliliklerin içinde yer yer rastlanabilen özel durumlarda ibaret olduğu düşünülecek olursa geriye sadece hıdn nikâhı kalır. Bu nikâhta ise (ancak gizli yapılıncâ hıdn adını aldığından) gizli saklı yönlerinden biri de beraberliğe kimin iradesiyle son verildiğidir. Bu beraberliğin, ancak tarafların her ikisinin de rızası ile başladığında ihtilaf yoktur. Ama meselâ kadının beraberlikten vazgeçmesi halinde durum ne oluyordu bu bilinmemektedir.⁹⁹

Şunu da belirtmek gerekir ki, her ne kadar bir evlilik/aile yapısı arz etmese de raht nikâhında söz erkeğin değil, kadınındır. Kadının en aktif rol oynar gözüktüğü hul'de ise, görünürde evlilik bağını kadın çözüyorsa da, böyle

⁹⁸ Bakkaloğlu, age., s.,88.

⁹⁹ Bakkaloğlu, age., s.,88.

bir ayrılma teklifini erkeğin onaylamasının şart olduğu düşünülünce burada da boşama yetkisinin el değiştirmedeği anlaşılacaktır.¹⁰⁰

B) EVLİLİĞİ SONA ERDİRME ŞEKİLLERİ

Cahiliye devrinde karı-kocanın birbirlerinden ayrılarak evlilik birliğini sona erdirmeleri îlâ, talâk, hul ve zihar gibi yöntemlerle oluyordu. Aşağıda bu yöntemlerin her biri hakkında bilgi vereceğiz, daha sonraki bölümde de Kur'an'ın bu nlar hakkındaki tutumundan bahsedeceğiz.

1- Zihar:

Lügatte karşılıklı yardımlaşmak, iki elbiseyi, ayakkabıyı, zırhı üst üste giymek anlamlarına gelen zihar¹⁰¹; terim olarak kocanın karısını kendi annesi veya kız kardeşi gibi ebediyen evlenmesi haram olan bir kadının, bakılması caiz olmayan bir organına benzeterek evlilik bağıını koparması demek olup¹⁰², kocanın hanımına: "Sen bana annemin sırtı gibisin" veya "sen bana kız kardeşimin karnı gibisin, sen bana halamın uyluğu gibisin" gibi sözleri söylemesiyle zihar gerçekleşiyordu.¹⁰³

Cahiliyede zihar, boşanma çeşitlerinden birisi olarak kabul ediliyor, hatta boşanma çeşitlerinin en ağırı sayılıyordu. Erkek hanımına, sen bana annemin sırtı gibisin diyor ve artık o kadın ebediyen kendisine haram sayılıyordu. Fakat bazen, zihar yapan kocanın tekrar hanımına dönmesine izin verildiği de oluyordu.¹⁰⁴

Cahiliye dönemi uygulaması olduğunda kimsenin şüphe etmediği bu uygulamaya niçin böyle bir isim verildiği hususunda genel kanaat, sırt anlamındaki zahr kelimesi merkez alınarak, kocanın karısına 'ente aleyye kezahri ümmî' demesinden hareketle bu boşama çeşidinin zihar olarak

¹⁰⁰ Bakkaloğlu, age., s.,89.

¹⁰¹ Zebidî, M. Murtaza, *Tâcu'l-Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs*, Dâru'l Fikr, Beyrut, 1995, VII, 172.

¹⁰² Aynî, *Ebu Muhammed Mahmud b. Ahmed, el-Benâye fi Şerhi'l-Hidâye*, Dâru'l Fikr, Beyrut, 1990, V, 323.

¹⁰³ Neseffî, *Necmü'd dîn Ebû Hafs Ömer b. Muhammed, Tılbetü't-Talebe*, Dâru'n-Nefâis, Beyrut, 1995, s.105. Kal'aci, Muhammed Sadık-Hamid Sadık Kanîbî, *Mu'cemü Lügati'l-Fukaha*, Dâru'n Nefâis, Beyrut, 1988, s.297;

¹⁰⁴ Afîfî, Seyyid Muhammed, "el-Mer'etü ve Hukûkuhâ fi'l-İslâm", *Da'vetü'l-Hakk* (Aylık Dergi), Mekke, trs.s.179; Mehran, age., s.65.

isimlendirildiği çeklindedir. Ancak kaynaklar zihar uygulamasında sadece annenin değil, kız kardeş, hala gibi diğer mahremlerin de zikredildiğini, ayrıca sırtla beraber karın(batın), uyluk(fahiz), kadınlık organı (ferc) gibi organlarında kullanıldığını belirtmektedir.¹⁰⁵

Cahiliye döneminde eşini kendisine ebediyen haram kılmak isteyen kocaların böyle bir uygulamayı tercih ettiklerini de göz önünde bulundurursak, bu isimlendirmenin mantığını şöyle tespit edebiliriz; kendisine ebediyen haram olan bir mahremi zikrederek karısını boşayan koca, ismini zikrettiği mahremi söz konusu uzvuyla kendi karısının aynı uzvunu üst üste koymakta, aynı kategoriye sokup aynı değerlendirmeye tabi tutmakta, dolayısıyla mahremiyle arasındaki ebedî mahremlik vasfından da yardım alarak, boşama sonucu ortaya çıkan haramlığı ebedîleştirme yolunu tutmakta, ric'at ihtimalli sebebiyle zayıf olan boşamasını kuvvetlendirmekte ve böylece mahremiyle arasındaki ebedî haramlıkla boşayacağı kadının haramlığı arasında paralellik kurmaktaydı ve Araplar ziharı boşama çeşitlerinin en şiddetlisi sayıyorlardı.¹⁰⁶

Cahiliye âdetleri Kur'an ve Sünnet tarafından ilga veya ıslah edilmediği müddetçe müslümanlar tarafından da uygulanıyordu. Nitekim zihar konusu da böyle olmuştur. Evs b. Samit adındaki yaşlı bir sahabî, hanımı Havle'ye kızması üzerine "sen bana annemin sırtı gibisin" demişti ve bu İslâm'da ilk zihar olayı oldu. Olaya çok üzülen Havle doğruca Rasûlüllah'a giderek olayı anlatmış ve bir çıkar yol bulmasını istemişti. Ras3ulüllah ona; 'Ey Havle! Bu konuda bana bir vahiy gelmedi, sen bu durumda kocana haramsın" demiş ve cahiliye örfüne göre hükmetmişti. Fakat çok geçmeden Mücadele sûresinin 1-4 ayetleri nazil olmuş ve cinsel ilişkiden önce keffaret verilmesi durumunda haramlığın ortadan kalkacağı ve evlilik hayatının devam edeceği bildirilmişti.

Böylece cahiliye dönemi âdetlerinden "zihar" yapılmak suretiyle gerçekleştirilen boşama âdeti kaldırılmış ve bu şekilde hanımına eziyet etme kocalara haram kılınmış oldu. Dolayısıyla İslâm ziharı boşanma saymamış, ancak keffaret gerektiren bir yemin olarak kabul etmiştir. Keffaret de, bir köle

¹⁰⁵ Aynî, age., V, 323; Mehran, age., s. 65.

¹⁰⁶ Aynî, a.g.e, V, 323.

azdt etmek, gücü yetmezse iki ay oruç tutmak, bunu da yapamazsa altmış fakiri doyurmaktan ibarettir.¹⁰⁷ Bu keffareti ödemedikçe de kadına yaklaşmak haramdır.¹⁰⁸

2- İlâ:

Lügatte mutlak olarak yemin etmek anlamına gelen îlâ¹⁰⁹; terim olarak kocanın belli bir müddet karısına yaklaşmamaya onunla beraber olmamaya yemin etmesidir. Cahiliyye döneminde uygulandığında ittifak edilen bu âdet,¹¹⁰ İslâmdan sonra da söz konusu olmuş, ileride açıklanacağı şekliyle Kur'an bu hususa da bir düzenleme getirmiştir.¹¹¹

İbn-i Abbas şöyle demiştir: Cahiliyye ehlinin îlâ'sı bir ya da iki sene idi. Allah (c.c) bunu dört ay ile sınırlandırdı. Artık kimin îlâsı dört aydan az olursa o kişi îlâ yapmış olmaz.¹¹²

Boşama Şekilleri arasında bir nevi göz dağı verme anlamına gelen bu uygulama, o dönemde kadınlara en çok zarar veren boşama şekli sayılabilir. Çünkü eşine bir müddet yaklaşmamaya yemin eden kocanın , bu müddetin sonunda ne yapacağı belli olmamakta, bazen eşine geri dönmekte bazen de onu boşamaktadır.¹¹³

Said b. El-Müseyyeb'in îlâ hakkında şöyle dediği rivayet edilmiştir: "İlâ, cahiliye ehlinin kadına zarar vermek, ona eziyet etmek için uyguladığı yöntemlerdendir. Adam karısını istemiyor, başka birisiyle evlenmesini de hazmedemiyorsa, ona ebediyyen yaklaşmayacağına yemin eder ve onu öylece bırakır; ona ne yaklaşır, kocalık yapar, ne de onu boşayıp dul bırakırdı.

Yukarıdaki rivayetten de anlaşıldığı gibi koca yemin ederken istediği uzunlukta bir süreyi zikredebiliyor, bu süre aylarca, bir-iki yıl hatta bazen daha

¹⁰⁷ Mücadele, 58/2-3.

¹⁰⁸ Mehran, age., s.65; Görgülü, agm., s.115.

¹⁰⁹ İbn-i Manzur, Lisanu'l-Arap, Dâru's Sadır, Beyrut, trs.XIV, 40; Neseî, age., s.156.

¹¹⁰ Mehran, age., s.66.

¹¹¹ Bakara, 2/226-27.

¹¹² Âlûsî, Muhammed Şükrü, Bulûğu'l-Ereb fî Ma'rifeti Ahvâli'l-Arab, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, trs.II, 50.

¹¹³ Aîfî, agm., s.181.

fazla olabiliyordu. Tabiatıyla bu durum, kadının sürekli bir gerilim ve sinir krizi içinde kalmasına sebep oluyor, ruhen çöküntüye sürüklüyordu. Bu durum diğer boşanma şekillerinde böylesine bariz ve şiddetli değildi. Çünkü mesela ziharla boşanan kadın kesinlikle, talak-ı bâinle boşanan kadın da kolay kolay (hullesiz olarak) eski kocasına dönemeyeceğini, aralarındaki ilişkinin sona erdiğini bildiği için kendini yeni bir hayata hazırlayabiliyordu.¹¹⁴

Ric'î talakta ise, îlâ'daki gibi bir yemin ve zihardaki gibi bir ebedî haramlık söz konusu olmadığı için, belki koca da geri dönüş ihtimalini göz önünde bulundurarak böyle bir talakı tercih ettiği için kocanın ric'ati (tekrar evliliğe dönmesi) muhtemeldi ve her an olabilirdi, îlâdaki gibi (koca geri dönmek isterse) belli bir süreye ihtiyaç duyulmuyordu. Ayrıca kocanın elinden îlâ hakkını alabilecek her hangi bir mercî de yoktu.¹¹⁵

3-Talâk:

Nikâh bağına belirli sözlerle çözmek anlamında olan bu kelimenin Arap lügatinde bir şeyden el çekmek, salıvermek, bağdan çözmek/kurtarma/serbest bırakmak gibi anlamlara geldiğini görmekteyiz.¹¹⁶ Bu anlamların hepsinde bir şeyden uzaklaşmış olma, iki durum arasında birinciyle aradaki bağların artık çözülmüş hale gelmesi gibi bir anlam gizlidir.

Cahiliye Araplarına göre talâk, bir kimsenin, kendisi için hanımı üzerindeki bütün haklarından feragat etmesi ver ondan ayrılmasını ifade eder.¹¹⁷

Cahiliye döneminde mutlak olarak (her hangi bir şart ve kayda bağlanmaksızın) kurulan bir evlilikte talak hakkı kocaya aitti. Kocanın bu hakkı nasıl kullandığı meselesine gelince; cahiliyyede erkek her hangi bir sebep göstermeksizin karısını boşayabilirdi.¹¹⁸

¹¹⁴ Bakkaloğlu, age., s.,94.

¹¹⁵ Bakkaloğlu, age., s.,94.

¹¹⁶ Zebidî, age., XIII. 302; en-Neseffî, age., s.144. Kal'aci-Kanîbî, age., s.291.

¹¹⁷ Cemîlî, Reşid, Tarihu'l-Arap fi'l-Cahiliyye ve Asrı'd-Daveti'l-İslâmiyye, Beyrut, 1982, I, 207; Mehran, age., s.,59.

¹¹⁸ Mehran, age., s.,60; Ateş, Ali Osman, age., s.,358; Dalgın, age., s.,19; Görgülü, agm., s.,13.

Erkek karısını boşamak istediğinde bu meramını ifade eden bir kelime telaffuz eder, bunun akabinde her hangi bir şahidin şahitliğine veya hakimin hükmüne ihtiyaç duyulmaksızın evlilik bağı çözülür, kadın boşanmış olurdu. Bazen de soylu ailelere mensup bazı kadınlar evlilikteki sorumlulukları kendileri üstlenirler, dolayısıyla boşanma yetkisini de ellerine alırlardı. Bu durumda kadın boşanmak istediğinde, çadırının kapısını bulunduğu yönden başka yöne çevirir, bu durumu gören koca karısının kendini boşladığını anlar ve ondan ayrılarak başka yere giderdi. Bu uygulama daha çok bâdiyede yaşayanlar arasında görülürdü.¹¹⁹

Boşanmanın zamanı ve sayısına gelince; Cahiliye erkeklerinin, hanımlarını boşayacaklarında zaman bakımından uymalarını zorunlu kılan bir hukukî düzenlemeleri yoktu. Bu nedenle boşanmanın zamanı konusunda arzu ve heveslerine göre hareket ederler, onları hayız hallerinde, temizlik dönemlerinde; temizlik dönemlerinde de cinsel ilişkiden önce veya sonra diye bir ayırım yapmaksızın boşarlar ve bu hususta, gelebilecek her hangi bir zarar ve sıkıntıyı düşünmezler, onlara merhamet etmezlerdi.¹²⁰

Cahiliye Araplarının tâlak adedinde de sınırlama olmadığı, istedikleri kadar talâkta bulunup daha sonra geri dönebildikleri belirtilmektedir. Boşanma sayısında kadının zararına, alabildiğine bir başı boşluk ve keyflik vardı. Söz gelimi, bir sözle üç boşama âdetleri olduğu gibi, on kere, yüz kere, bin kere şeklinde sayılar telaffuz edilerek de boşanmalar yapılmakta idi ve genelde bu tür boşanmalar kadından oç alma ve ona eziyet etme hedefine yönelikti. Dolayısıyla cahiliye erkekleri kadınları boşarlar, iddetleri bitmek üzere iken onlara ihtiyaçları olduğundan veya onları sevdikleri için değil de sırf iddetlerini uzatmak suretiyle eziyet vermek için boşanmaktan dönerler ve onları nikâhlarında tutmaya devam ederlerdi.¹²¹ Fakat en azından Mekke ve çevresinde talakın üçle sınırlandırıldığını, Hz. İbrahim'den kalma bir adet gereği birinci ve ikinci talaktan sonra kocanın karısına geri dönebildiğini, üçüncü

¹¹⁹ Affî, *agm.*, s.177; Mehrañ, *age.*, s.,61.

¹²⁰ Görgülü, *agm.*, s.118.

¹²¹ Meâlikî, *age.*, s.111; Görgülü, *agm.*, s.119.

talaktan sonra ise artık kocanın bu imkanı kaybettiğini söyleyenler de vardır.¹²² Görünen odur ki yaygınlık oranları değişse de her halukârda değişmeyecek olan (üç) sayılı ve sayısız talâkın her iki çeşidinin de cahiliyyede var olduğu gerçektir.

Talakın üçle sınırlandırıldığı bölgelerde, ister bizzat talâk lafzı kullanılarak, isterse bir takım kinayeli sözler kullanılarak üç talakla boşanma gerçekleştiğinde artık kocanın eşine geri dönme imkânı kalmazdı. Fakat Araplar buna da bir çare bulmuşlardı. Üç talâkla boşanan kadın başka bir adamla evlenip onunla zifafa giriyor, daha sonra o adam o kadını boşuyor, böylece kadın eski kocasıyla tekrar evlenebiliyordu. Böyle bir çözüm yolu bulunmakla beraber bunun cahiliyye döneminde de hoş karşılanmadığı kaynaklarda belirtilmektedir.¹²³

4- Hul’:

Lügatte soymak, çekip çıkarmak, bir giyeceği çıkarmak, diş çekmek, (bağı) kesip koparmak, (msl. İşten atmak, bırakmak, terk etmek, msl. Çekingenliği) üstünden atmak, kurtulma, itaat etmemek (tanımamak), evlatlıktan atmak, tahttan indirmek gibi anlamlara gelen hul’; terim olarak kadının, kocasına ödeyeceği bir bedel karşısında evlilik bağından kurtulması demektir, genelde muhalaa adıyla anılmaktadır.¹²⁴

Dikkat edilirse bu anlamların her birinde, mevcut durumdan çıkma, önceki duruma son verme söz konusudur.

Her halde kadında bu uygulama ile kadınlık bağı (elbise gibi) üzerinden soyduğu, nikah bağı kopardığı, eşini (tahttan indirir gibi) kocalıktan indirdiği, evlilik mükellefiyetlerinden ve itaat mecburiyetinden kurtulduğu için bu uygulama bu ismi almış olmalı.¹²⁵

Hul’ İslâm’dan önceki çağlarda da hukukî münasebetlerin sona erdirilmesi için kullanılan bir tabirdi. Kur’an’dan Cahiliye devrinde kadının, mehrinin bir

¹²² Mehran, *age.*, s.62; Meâlikî, *age.*, s.111; Âlûsî, *age.*, II, 49. Görgülü, *agm.*, s.120.

¹²³ Bakkaloğlu, *age.*, s.,91.

¹²⁴ Mehran, *age.*, s.66; Soysaldı, *age.*, s.105.

¹²⁵ Bakkaloğlu, *age.*, s.91.

kısmını kocasına geri vermek suretiyle talâkı satın almak mecburiyetinde kaldığını anlıyoruz. Bu devirde kocalar, boşadıkları karılarını, verdikleri mehri geri almak için sıkıştırıyorlardı. Bu konuda kadınları sıkıştırma adetinin Mekke'de Kureyşliler arasında yaygın olduğu belirtilmektedir. Buna göre bir erkek, şerefli bir aileye mensup bir kadını nikâhlar, geçinemedikleri zaman, izni olmaksızın bir başkasıyla evlenmemesi şartıyla bırakırdı. Bu husus şahitler üzerinde yazılırdı. Kadına bir dünürçü çıkarsa, kadın eski kocasından aldığı mehri geri verir, razı ederse başka bir kocaile evlenebilirdi. Aksi takdirde eski kocası kadına tazyikte bulunup sıkıştırırdı.¹²⁶ Bu durum Kur'an-ı Kerim'de yasaklanmıştır.¹²⁷

Bun uygulamanın ilk defa Amir b. Zarib tarafından gerçekleştirildiği; bu kişinin, kızını kardeşinin oğlu Amir b. El-Haris ez-Zarib ile evlendirdiği fakat kızın damadın yanına gidince ondan nefret ettiği, sonra da damadın bu durumu kızın babasına şikayetçi olduğu ve kayın pederi (aynı zamanda amcası)nın yeğenine; seni hem karından hem de malından ayıramam, verdiğin mehri sana geri vermeme mukabil eşini senden hul' ediyorum (çekip alıyorum) dediği rivayet edilmektedir.¹²⁸

Hul' burada görüldüğü şekliyle velinin tasarrufuyla (fakat kocanın da muvafakatiyle) olabildiği gibi, kadının teklif ve teşebbüsüyle de olabiliyordu. Önemli olan kadın tarafından birilerinin, kocayı belli bir meblağ karşılığında boş(a)nmaya razı etmesi olup, bu malın verilen mehir içinden belirlenip belirlenmemesi çok önemli değildi.

Hul' kadının evlilik bağından kurtulması için tek fırsat idi. Fakat boşama yetkisi erkeğin elinde olduğu için kadın bu fırsatı ancak kocasının razı olması durumunda kullanabiliyordu.¹²⁹

Bu saydığımız evliliğe son verme şekillerinin dışında cahiliyede bazı erkekler, karısının nikâhını üzerinde devam ettirir, ona ne yaklaşıp kocalık

¹²⁶ Ateş, Ali Osman, *age.*, s.361.

¹²⁷ Nisa, 4/19-20.

¹²⁸ El-Askalânî, Ahmed b. Ali b., *Fethu'l-Bârî bi Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, Dâru'l Fikr, Beyrut, 1993, X.496; Mehran, *age.*, s.66; Âlûsî, *age.*, II, 49. Bakkaloğlu, *age.*, s.95; Ateş, *age.*, 362.

¹²⁹ Bakkaloğlu, *age.*, s.,95.

vazifesi yapar, ne de onu boşar ve başkasıyla evlenmesine izin verirdi. Bunu da kadını kendisine bir miktar mal vermeye zorlamak için yapardı. Dolayısıyla onu, ancak ondan bir miktar mal aldıktan sonra boşar ve başkasıyla evlenmesine fırsat verirdi. Kur'an bu uygulamayı yasakladı ve haram kıldı:

"Apaçık bir edepsizlik yapmadıkça, onlara verdiğinizin bir kısmını ele geçirmeniz için de kadınları sıkıştırmayın"¹³⁰,

"Kadınları boşadığınız ve onlar da bekleme müddetlerini bitirdikleri vakit ya onları iyilikle tutun yahut iyilikle bırakın. Fakat haksızlık ederek ve zarar vermek için onları nikâh altında tutmayın. Kim bunu yaparsa muhakkak kenndine kötülük etmiş olur"¹³¹.

C) EVLİLİĞİN SONA ERMESİNDEN DOĞAN NETİCELER

Evliliğe son verme yetkisinin kime ait olduğu ve nasıl verildiği hakkında verdiğimiz bilgilerden sonra, evliliği sona erdirmeye yetkisine sahip kişinin, zikrettiğimiz şekillerden her hangi birisiyle evlilik bağını bozması durumunda ortaya çıkacak durumları açıklayacağız.

Burada sırasıyla iddet, ihdâd ve nafaka konularını ele alacağız. Bunların bir kısmı boşanma gerçekleşmeden de söz konusu olmakla birlikte, burada bu konuların boşanmayla ilgili olan yönlerini zikretmekle yetineceğiz, nikâhla ilgili olan yönleri üzerinde fazla durmayacağız.

1- İddet:

İddet, ölüm ve boşanma gibi sebeplerle ayrılığın gerçekleşmesi halinde, yeni bir evlenmenin mümkün olabilmesi için gereken süredir.¹³² Lügat anlamı ise, saymak, sayılı gün gibi anlamlar taşır. Her hangi bir şekilde kocasından ayrılan kadının rahminde çocuk olup olmadığının anlaşılabilmesi ve eğer varsa çocuğun nesebinin karışıklığa mahal vermeden tespit edilebilmesi gayesiyle kadın bir süre beklemekte, bu süreyi doldururken de takvim vs. olmadığı için

¹³⁰ Nisa, 4/19.

¹³¹ Bakara, 2/231.

¹³² İsfehâni, age., s.324.

gün saymakta idi. İşte iddet kelimesi aslında saymak demek olduğu halde, sayılan şey sayılarak hesap edilecek süre için de kullanılmıştır.

Kur'an-ı Kerim'de iki ayette zikredilmekle birlikte cahiliyye döneminde iddetin olup olmadığı hususunda farklı rivayetler vardır. Bazılarına göre cahiliyye döneminde kadınlar ölüm ya da talak neticesi vuku bulan ayrılmalarda iddet beklerlerdi. Kadınlar koca hakkına son derece riayet ederler, evlilik bağına büyük değer atfederlerdi.¹³³

Bu devirde kocası ölen kadının bekleme süresi tam bir sene idi. Kadın bir sene içerisinde başka bir erkekle evlenemez, hatta nişanlanamazdı. Kocası tarafından boşanan kadının durumu ise daha farklıydı. Cahiliyye döneminde iddetin herkes tarafından bilinip uygulandığını hemen hemen hiç terk edilmediğini söyleyenlerin kastettikleri iddet, her halde kocası ölen kadının beklediği iddettir. Çünkü iddeti talak konusunda ele aldığımızda aynı tabloyla karşılaşamıyoruz.¹³⁴

Bazı müellifler kocası ölen kadının iddeti konusundaki açıklığın, netliğin aksine, boşanan kadının iddetinin belirli bir netliğe sahip olmadığını kanaatindedirler. Nitekim bazısı cahiliyye döneminde boşanan kadının iddet beklediğini söylerken bazısı da böyle bir iddet uygulamasının o dönemde mevcut olmadığını hatta bazı kadınların önceki kocalarına ait çocuklarını hamileyken evlendikleri yeni kocalarının yataklarında doğurduklarını söylemektedirler. Bu müellifler cahiliyye döneminde boşandığı kocasından hamile kalıp, yeni kocasının yanında doğum yapan ve bu durumu herkes tarafından bilinen böyle kadınların mevcut olduğunu söylemekte, bu tür kadınlar arasında bazı isimler saymaktadırlar; meselâ Rebîa b. Asım'ın annesi ve en-Nâkimiyye gibi.

En-Nâkimiyye önceki kocası Muâviye b. Bekr b. Havâzin'den hamileyken boşanmış, hemen akabinde Sa'd b. Zeydi menat b. Temim'le evlenmiş, oğlu Sa'saa'yı sonraki kocasının yatağında doğurmuştur. Rebîa b. Asım'ın annesi ise önceden kocası olan Hureyre b. Nu'man (el-Fuğaru'l-Cufî) dan hamile kalmış,

¹³³ Âlûsî, age., II, 50.

¹³⁴ Bakkaloğlu, age., s.,97.

dahasonra kocası kendisini boşayınca Asım b. Cez' b. Abdullah'la evlenmiş, çocuğu Rebîa'yı yeni kocasının yatağında dünyaya getirmiştir.¹³⁵

Bu cahilî uygulamayı kabul etmekle birlikte bunu iddetin yokluğuna değil, tayin edilmiş ve kesin olmayışına bağlayanlar da vardır.

Bu görüşler arasında, talaktan sonra iddetin olmadığı görüşü bizce pek tutarlı değildir. Çünkü bu takdirde daha önce zikretmiş olduğumuz, cahiliyye döneminde karısına kızıp onu boşayan, iddetinin bitimine yakın tekrar eşine dönen ve bunu sürekli tekrar ederek onu ne kocalı ne de kocasız bir halde bırakan uygulamaya bir anlam vermemiz güçleşecektir. Cahiliyye döneminde bu uygulamanın sıkça gerçekleşen olaylardan olduğu ve bu hususa daha sonra Kur'an'ın da işaret ettiği düşünülecek olursa boşanma iddeti yoktu demek zorlaşacaktır. Zira iddeti yok kabul edersek olmayan bir iddet içinde ric'atin olamayacağını dolayısıyla da cahiliyye döneminde talaktan dönüşün (ric'î talakın) olmadığını söylemiş oluruz. Bu takdirde eşlerini boşayıp da tekrar evliliğe geri dönen bütün erkeklerin, eşlerini yeni bir nikâh ve mehirle nikâhladığını iddia etmiş oluruz ki bu da tarihi gerçeklere terstir.¹³⁶

Bu konuyu şöyle sonuçlandırmak mümkündür:

- a) Cahiliye döneminde iddetin mevcut olduğu ve bu dönem Araplarının iddeti tanıdığı hususunda hemen herkes müttefiktir.
- b) Bilinen ve uygulanan bu iddetin hangi iddet olduğu tartışmalıdır. Bazıları bunun hem ölüm hem de boşanma iddeti olduğunu, bazıları ise sadece ölüm iddeti olduğunu söylemektedirler.
- c) Bilinen iddetin ölüm iddeti olduğunu söyleyenler aynı zamanda boşanma iddetinin o dönemde bilinmediğini, uygulanmadığını iddia etmiş olurlar.

¹³⁵ Ateş Ali Osman, *age.*, s.,368; Bakkaloğlu, *age.*, s.,97.

¹³⁶ Bakkaloğlu, *age.*, s.,98.

d) Ölüm sunucu beklenen iddetin tam bir yıl olduğu ittifakla kabul edilmiştir.¹³⁷

İslâmdan önceki diğer dinlerde iddet uygulamasına baktığımızda Yahudilik ve Hristiyanlık'ta da iddet beklemenin var olduğunu görüyoruz. Yahudilikte, kadının beklediği iddet ister vefat iddeti olsun isterse boşanma iddeti olsun aynen İslâmdaki gibi kadının iddet süresi bitmeden başka bir koca ile evlenmesi yasak idi. Fakat bunlarda iddet süresi doksan iki gün idi ve eğer kadın boşanma iddeti bekliyorsa boşandığı gün, vefat iddeti bekliyorsa kocasının vefat ettiği gün de iddetten sayılırdı. Kadının küçük veya büyük olması, kocasının yanında kalması veya ondan ayrı olması, hatta kocasıyla birleşmiş olup olmaması da fark etmiyordu, her durumda iddet süresi aynı (doksan iki gün) idi.¹³⁸

Yahudi şeriatında kadının iddet beklemesinden asıl gaye, nesebin karışmaması için kadının rahminde çocuk olup olmadığı hususunda kesin kanaat oluşmasını sağlamaktı. Bunun yanında süt emziren kadının, sonraki kocadan yeniden hamile kaldığında emzirdiği çocuğun sütü azalacağı için, bu zararı önlemek gayesiyle de iddet beklerlerdi. Süt emzirme süresi de Yahudi şeriatına göre yirmi dört ay idi. Dolayısıyla süt emziren bir kadınla, süt emzirme işini tamamlamadan önce evlenmek caiz değildi.¹³⁹

Yahudilikteki iddet ile Kur'an-ı Kerim'in kadınlar için belirlediği iddeti karşılaştırdığımızda görüyoruz ki, Yahudi şeriatında boşanma ve vefat iddetinin süresinin aynı olduğunu, küçük olan kadın ile hayız gören kadın ve hayızdan kesilmiş kadın ve kendisiyle izdivaç gerçekleşen kadın ile henüz izdivaç gerçekleşmeyen kadın arasında da bir ayırım yapılmadığını, hepsi için belirlenen iddetin aynı (doksan iki gün) olduğunu görüyoruz.

Kur'an-ı Kerim'de ise yukarıda belirtilen kadınların her birisi için ayrı iddet süreleri belirtilmiştir. Meselâ boşanmış kadınlardan hayız görenlerin iddeti

¹³⁷ Bakkaloğlu, *age.*, s.98.

¹³⁸ Fekkî, Emir İbrahim, *el-Muharramâtü mine'n-Nisâi fi'l İslâm*, Hartum Üniv. Yay., Hartum, 1978, s.194.

¹³⁹ Fekkî, *age.*, s.194.

(ileride daha geniş olarak inceleyeceği şekilde) üç kuru' olarak belirtilmiştir.¹⁴⁰ Yine yaşının küçük oluşu sebebiyle veya çok yaşlı olduğu için hayız görmeyen kadınların bekleyeceği iddet süresi üç ay olarak belirtilmiştir.¹⁴¹ Kocasını ölen kadına gelince, kadın ister küçük olsun ister büyük olsun, kendisiyle izdivaç gerçekleşmiş olsun veya olmasın bekleyeceği iddet süresi dört ay on gün olarak belirtilmiştir.¹⁴² Hamile kadın, vefat iddeti de beklese boşanma iddeti de beklese, bu kadının iddeti çocuğunu doğurunca sona erer.¹⁴³ Kendisi ile nikâh akdi yapıp da henüz birleşme gerçekleşmemiş kadının ise iddet beklemesine gerek olmadığı belirtilmiştir.¹⁴⁴ Son olarak, Yahudi şartındaki iddet ile İslâm'daki iddetin farkı da, İslâm şartına göre süt emzire kadının iddet beklemesi gerekmez.

Hristiyanlıkta iddet meselesine baktığımızda, çeşitli Hristiyan grupların farklı iddet süreleri olduğunu görüyoruz. Ancak süreleri farklı olmakla birlikte hepsinin ortak kanaati, nesep karışıklığına meydan vermemek için iddet beklemenin lüzumlu olduğudur.¹⁴⁵

Ortodoks Hristiyanlara göre kadının ikinci koca ile evlenmeden önce bekleyeceği iddet süresi on aydır. Kadın ister vefat iddeti beklesin ister boşanma iddeti beklesin, kocasının vefat ettiği gün veya boşandığı gün de hesaplanara mîlâdî takvime göre tam on ay iddet beklemesi gerekir. kadının küçük veya büyük oluşu, hayız görüp görmemesi de süreyi etkilememektedir. Bununla birlikte, eğer kadının eski kocasından hamile olmadığı anlaşılırsa şehir meclisi tarafından on aylık iddet süresi kısaltılabilir. Hamile kadın ise ne tür iddet beklerse beklesin, çocuğunu doğurunca iddetini tamamlamış olur.¹⁴⁶

¹⁴⁰ Bakara, 2/228.

¹⁴¹ Talâk, 65/4.

¹⁴² Bakara, 2/234.

¹⁴³ Talâk, 65/4.

¹⁴⁴ Ahzap, 33/49.

¹⁴⁵ Fekkî, age., s.196.

¹⁴⁶ Fekkî, age., s.196.

Katolikler ile Protestanlara göre ise, kadının ikinci koca ile evlenmeden önce iddet beklemesi gerekmez.¹⁴⁸

2- İhdâd:

İhdad, kadının ölen kocası için bir yıl süreyle her türlü zîneti, süslenmeyi terk ederek yas tutması, mateme bürünmesi demektir.¹⁴⁹ Bu bilgilerden hareketle ihdâdın; kadının kendisini kocasının hayatta olduğu zamanki gibi süslemekten ve dünya nimetlerinden istifadeden men etmesi nedeniyle bu ismi aldığı, bununun da kadının eski kocasıyla geçirdiği dönemi, onun olmadığı yeni dönemden, unutulmaz bir çizgiyle ayırması mantığını taşıdığı söylenebilir. Kimilerine göre kadını bu uygulamaya sevk eden amil, evlilik bağına ve kocasına duyduğu saygı, onun hatırasına verdiği değerdir.¹⁵⁰

Tamamen cahilî bir adet olan ihdâd, ölüm iddeti olarak da düşünülebilir. Çünkü ikisi de aşağı yukarı aynı şeylerdir. Bu âdetin uygulanması hakkında şöyle bir malumatla karşılaşmaktayız:

Cahiliyye döneminde kocası ölen kadın en kötü elbiselerini giyer, evinin en izbe köşesine bir kulübe veya çadıra kapanır, yıkanmadan, tırnaklarını kesmeden, vücudunun temizlenmesi gereken yerlerini temizlemeden ve güzel koku sürünmeden tam bir yıl geçirirdi. Bu bir yıllık sürenin sonunda kadının yanına eşek, koyun, kuş gibi bir hayvan getirilir, kadın da vücudunu o hayvana sürerdi. Bu uygulama esnasında genelde hayvan ölürdü. Daha sonra kadın iddet beklediği yerden çıkar, eline verilen bir hayvan tezeğini ön ya da arkaya doğru fırlatıp atardı. Kadının bu hareketi tefe'ül maksadıyla ; tekrar böyle bir hal başına gelmesin, başından uzak olsun diye yaptığı söylenmiştir.¹⁵¹

Ayrıca kaynaklardan anlaşıldığına göre, kadının bu bir yıllık sürede başka bir erkekle evlenmesi bir tarafa, söz ve nişan yapması bile mümkün değildi Bu bir yıllık süre içinde kadının nafakasının kim tarafından temin edildiği hakkında

¹⁴⁸ Fekki, *age.*, s.197.

¹⁴⁹ Âlûsî, *age.*, II, 51.

¹⁵⁰ Bakkaloğlu, *age.*, s.,99.

¹⁵¹ Âlûsî, *age.*, II, 51.

bir bilgimiz yoktur. Kadın bu merasimden sonra temizlenir, yıkanır ve istediği gibi süslenerek evlenme teklifinde bulunan taliplilerine görünebilirdi.¹⁵²

3- Nafaka:

Lügatte azık, masraf, harcama , gider¹⁵³ anlamlarına gelen nafaka, terim olarak, insanın normal bir hayat sürmek için muhtaç olduğu yiyecek, içecek, giyecek, barınma (mesken) ve tedavi masrafları demektir.¹⁵⁴

Nafaka kelimesinin kendisinden türediği nun-fa-kaf kökünde eksilmek, azalmak, bitmek, gitmek anlamları mevcuttur.¹⁵⁵ Bunlar da aynı kökün taşıdığı (hayvan) ölmek manasından mülhem olmalıdır.¹⁵⁶ İşte bu lügat bilgileri ışığında nafakayı açıklayacak olursak, terim anlamında saydığımız ihtiyaçların karşılanması, elde bulunan malın eksilmesine, azalıp bitmesine sebep olduğu için bu harcamaya nafaka denmiştir.

Nafaka mükellefiyeti tabiri de, bu ihtiyaçları karşılamak zorunda olan kişinin taşıdığı sorumluluğun ifadesidir.¹⁵⁷

Bazı müelliflere göre, Cahiliye döneminde her hangi bir şekilde kocasından ayrılan kadının nafakası, kocasının üzerinden düşer, kocanın karısını boşaması durumunda da kocadan her hangi bir nafaka talebinde bulunmak kadın için mümkün olmazdı. Bu hususta kocanın bâin boşaması ile ric'î boşaması arasında hiçbir fark yoktu.¹⁵⁸

¹⁵² Ateş, Ali Osman, *age.*, 369.

¹⁵³ Kal'aci-Kanîbî, *age.*, s.485.

¹⁵⁴ Karaman, *age.*, I, 341.

¹⁵⁵ Zebidî, Murtaza, *Tâcu'l Arûs min Cevâhiri'l Kâmûs*, Dâru'l Fikr, Beyrut, 1994, XIII, 463.

¹⁵⁶ Zebidî, *age.*, XIII, 463.

¹⁵⁷ Bakkaloğlu, *a.g.e.*, s.100.

¹⁵⁸ Mehran, *agm.*, s.183; Bakkaloğlu, *age.*, s, 101.

İKİNCİ BÖLÜM

I- KUR'AN-I KERİM'DE TALÂKA KARŞI ALINMASI GEREKEN İHTİYATİ TEDBİRLER

Kur'an-ı Kerim'in, evlilik bağının çözülmesiyle alâkalı tavrını tespit edebilmek için, onun evlilik müessesesine bakış tarzını ortaya koymak gerekir.

İslâm'a göre evlilik mukaddes bir ahitleşmedir ve eşlerin her ikisi evliliğin kendilerine yüklediği sorumlulukları yerine getirip ömürlerinin sonuna kadar ahitlerine vefalı olacakları ve aile binasını kuvvetlendirmek için gayret edeceklerine dair işin başında birbirlerine kesin teminat verirler.¹⁵⁹

Nitekim evlilik Kur'an-ı Kerim'de "sağlam teminat"¹⁶⁰ şeklinde vasıflandırılmıştır. Mücahid, ayette geçen mîsak kelimesinin nikâh anlamında olduğunu belirtmiştir. Katâde de söz konusu kelimenin, kocanın karısını iyilikle tutacağı veya (gerektiğinde) iyilik yaparak bırakacağına dair nikâh akdi sırasında verdiği söz anlamına geldiğini belirtmiştir.¹⁶¹

Rûm sûresi'nin 21. ayetinde ise evliliğin ehemmiyeti daha bariz bir şekilde ifade edilmektedir. "İçinizden kendileriyle huzura kavuşacağınız eşler yaratıp, aranızda muhabbet ve rahmet var etmesi O'nun varlığının delillerindendir. Bunlarda düşünen millet için dersler vardır."

Kur'an-ı Kerim, aileyi her hangi bir şekilde dağılmaktan korumak için kocalara karılarıyla güzellikle geçinmelerini, her birinin diğerine karşı sabırlı ve tahammüllü olmasını emretmektedir. Çünkü her insanın aklî melekesi, ahlâkı ve huyu bir değildir. Fakat birinin hoşlanmadığı bir şeyde kendisi için bir hayır bulunabilir.¹⁶² Bu meyanda şöyle buyurulmaktadır: "Onlarla güzellikle geçinin. Eğer onlardan hoşlanmıyorsanız sabredin. Hoşlanmadığınız bir şeyi Allah çok hayırlı kılmış olabilir."

Bu ayetin bilhassa son cümlesinde Allah (cc), kocaları sorumsuzca ve düşünmeden boşamaya sevk eden hoşnutsuzluk veya nefret halinde bile

¹⁵⁹ Emîni, İbrahim, *Mekânetü'l-Mer'eti fi'l-İslâm*, Dâru's Safve, Beyrut, 1993, II, 119.

¹⁶⁰ Nisa, 4/21.

¹⁶¹ Zuhaylî, Vehbe, *et-Tefsîru'l-Münîr*, fi'l-Akîde ve's-Şerîa ve'l-Menhec, Dâru'l Fikr, Dimeşk, 1998, IV, 304; Eroğlu, Selahaddin, *Talâk Hakkında K. Kerim'in Genel Tutumu*, AÜİFD, Ankara, 1986, XXVIII, 160.

¹⁶² Sibât, Mustafa, *el-Mer'etü Beyne'l-Fikhi ve'l-Kânûn*, el-Mektebû'l İslâmî, Beyrut, 1975, s.123; Eroğlu, agm., s.160.

sabretmelerini ve O'nun, o anda kocaların farkına varmadıkları iyi şeyler yaratmış olabileceğini hatırlatmaktadır.

Evlilik birliktelikleri bazen öyle bir hale gelir ki boşanma bu ızdıraplı duruma son vermenin tek çaresi görülebilir. Ancak Kur'an-ı Kerim boşanmayı bu çeşit problemlerin halli için yegane çare olarak göstermemektedir. Nitekim Nisa sûresinin 34. ayetinde böyle bir durumla karşılaşan kocanın baş vurması gereken metot şöyle belirtilmektedir: *"Baş kaldırmısından endişe ettiğiniz kadınlara öğüt verin, onları yataklarda yalnız bırakın ve (bunlarla yola gelmezlerse) dövün. Eğer size itaat ederlerse artık onların aleyhine başka bir yol aramayın; çünkü Allah yücedir, büyüktür."*

Bu ayette kocanın karısını boşamaya karar vermeden önce bu üç safhalı tedbirler zincirini dikkate alması gerektiğini açıkça gösterir. *"Size itaat ederlerse aleyhlerine yol aramayın"* şeklindeki ifadeye göre koca boşanmayı gerekli kılacak gerçek ve yeterli bir sebep olmadıkça boşamaya tevessül etmemelidir. Ayrıca hoşnutsuzluk veya nefret halinde bile boşanma yerine eşlerin arasındaki problemin halledilmesinin daha hayırlı olduğu belirtilmektedir.¹⁶³

*"Eğer bir kadın kocasının geçimsizliğinden yahut kendisinden yüz çevirmesinden endişe ederse, aralarında bir sulh yapmalarında onlara günah yoktur. Sulh (daima) hayırlıdır. Zaten nefisler kıskançlığa hazırdır. Eğer iyi geçinir ve Allah'tan korkarsanız şüphesiz Allah yaptıklarınızdan haberdardır."*¹⁶⁴

Eşler arasındaki geçimsizliği halletme yolunda yukarıda zikredilen teşebbüslere rağmen eşler arasındaki ilişki daha da kötüye gittiği takdirde Kur'an-ı Kerim evliliği muhafaza etmeye yardımcı olacak başka bir alternatif sunmaktadır. *"Karı kocanın arasının açılmasından korkarsanız erkeğin ailesinden bir hakem ve kadının ailesinden bir hakem gönderin.."*¹⁶⁵

Tayin edilen bu hakemlerin başta gelen görevi eşler arasındaki anlaşmazlığın sebeplerini ve aralarında anlaşmayı sağlayacak yolları araştırmaktır. Âyetten anlaşıldığına göre eğer eşler hakemleri tayin ederken aralarındaki anlaşmazlığa son verip yeniden huzurlu bir yuva kurma niyetinde olurlarsa Allah'ın izniyle hakemler eşlerin arasını düzeltmekte muvaffak

¹⁶³ Eroğlu, agm., s.161.

¹⁶⁴ Nisa, 4/128.

¹⁶⁵ Nisa, 4/35.

olacaktır. ¹⁶⁶ Nitekim aynı ayette ayrılmadan ziyade sulhun önemi üzerinde durulmaktadır.

Ayrıca burada şunu da belirtmek gerekir ki, eşlerin ailelerinden tayin edilen müslüman hakemlerin sağlayacakları sulh ve güven ortamı ile kanunun ikrah ve zorlama yoluyla sağlayacağı sulh ve güven ortamı arasında çok büyük fark vardır.

Kanunların sağlayacağı sulh, adeta iki komşu şirket veya devlet arasında, birbirlerinin haklarına tecavüz etmeyeceklerine dair kanunda belirtilen hükümlere bağlı kalmalarıyla olur. Fakat konumuzla alâkalı olarak İslâm'ın, eşler arasında meydana getirmek istediği barış ve güven ise, eşler arasında birlik mühabbet ve kalbî bütünlüğün yeniden tesis edilmeye çalışılmasıdır. Bu da ancak eşlerin ailesinden tayin ettikleri, sözü dinleşilir kişilerin olumlu tavsiyeleriyle oluşabilir, kanunların zorlamasıyla eşler arasında sevginin yeniden tesisi mümkün değildir. ¹⁶⁷

Ayrıca Hz. Peygamber (s.a.v) eşlerin birbirlerine ve çocuklarına karşı yapmakla yükümlü oldukları sorumlulukları iyi düşünmelerini öğütlemiş, onları sorumluluklarını yerine getirme hususunda adeta sürüsünden sorumlu olan bir çobana benzetmiştir.

Eğer evliliğin bozulmaması için gösterilen bütün gayretler olumlu sonuç vermez ve karı kocanın bir arada yaşayamayacakları iyice anlaşılırsa, bu durumda Kur'an-ı Kerim eşlerin boşanmalarına izin vermektedir. Ancak boşanma gerçekleştikten sonra da kadın bir süre iddet bekleyecektir. İşte kadının bu süreyi de kocasının evinde geçirmesi emredilmektedir. ¹⁶⁸ Olur ki bu süre zarfında öfkeleri yatışır da yeniden evliliğe dönmeye karar verirler. Çünkü kadının iddet süresi dolmadığı müddetçe bu boşanma ric'î talâktır. Yani koca iddet süresi içinde eşine dönmek isterse yeni bir nikâh ve mehir gerekmeksizin dönebilir. İddet süresinin bitiminden sonra ise koca eşinin rızası olmadıkça ve rızası olsa bile yeni bir akit ve mehir olmaksızın dönemez. ¹⁶⁹

¹⁶⁶ Sibâî, age., s.124; Emînî, age., s, 124; Eroğlu, agm., s.161;

¹⁶⁷ Emînî, age., s, 125.

¹⁶⁸ Talâk, 65/1.

¹⁶⁹ Sibâî, age., s.124.

Bundan sonraki duruma baktığımızda da Kur'an-ı Kerim'in, eşlere üç defa boşanma hakkı tanıdığını, tek bir boşanma ile aralarını ebediyyen ayırmadığını ancak üçüncü boşanmadan sonra dönüş imkânını kaldırdığını görüyoruz. Üçüncü defa boşanmadan sonraki durumda kadın başka bir köca ile evlenip tam bir evlilik hayatı yaşayıp boşanmadıkça veya ikinci kocası ölmedikçe eski kocasına dönemez.¹⁷⁰

Bütün bunlar göstermektedir ki, İslâm aile düzeninin dağılmaması için gayet sağlam prensipler koymuş, eşlerin boşanmayı gerçekleştirirken duygularıyla değil de selim bir akılla hareket etmeleri için onlara çeşitli düşünme fırsatları sunmuş ve boşanmayı en son çare olarak sunmuştur.¹⁷¹

II- KUR'AN'DA BOŞANMA (EVLİLİĞE SON VERME) YETKİSİ, ÇEŞİTLERİ VE BUNLARDAN DOĞAN NETİCELER

Kur'an-ı Kerim'in aile birliğini son vermede getirmiş olduğu prensipleri de birinci bölümdeki gibi, boşama yetkisinin kime ait olduğu, evliliğe son verme şekilleri ve boşanmadan sonra doğan neticeler şeklinde üç başlık altında inceleyeceğiz.

A. BOŞANMA YETKİSİ

Kur'an-ı Kerim perensip itibariyle boşama yetkisini erkeğe vermiştir. Erkek, bu yetkiye dayanarak geçimsiz veya nefreti mucip olan hanımını boşamak suretiyle, birlikte yaşamayı arzu etmediği hanımından kurtulma imkânına sahiptir. Kadının ayrılmayı gerektirecek bir hastalığa yakalanması, kısır olması, kocasına karşı yapması gereken kadınlık görevlerini yapmaması ve itaatsiz olması dolayısıyla erkek tarafından çekilmez hale geldiğinde erkek bir takım ıslah yollarına baş vurur da ıslahı mümkün olmazsa en son çare olarak hanımını boşar ve bu çekilmez durumdan kendini kurtarır.¹⁷²

Bununla birlikte Kur'an-ı Kerim'de, boşanmada cahiif erkeklerin yaptıkları gibi kadına zarar vermek yasaklanmış,¹⁷³ keyfi boşanmalar yerine, ihtiyaç

¹⁷⁰ Bakara, 2/230.

¹⁷¹ Sibâi, *age.*, s.127.

¹⁷² Abdu'l-Gaffâr, A. Rasûl, el-Mer'etü'l-Muâsıra, Dâru'z Zehra, Beyrut, 1983, s.209.

¹⁷³ Nisa, 4/19,20,21.

olduğunda boşama yapılması, ve bunun da güzellikle yapılması emredilmiş, boşanma hususunda gerekli hukukî ilkeler yanında ahlâkî ve uhrevî müeyyideler de belirtilmiştir.¹⁷⁴

İslâm, toplumu yıkıp yok etmek için değil, toplumu ıslah edip devamını sağlamak için gelmiş ve bu yönde bir takım prensipler getirmiştir. Boşanma yetkisinin başlangıçta kocanın elinde olmasını da bu açıdan baktığımızda bunu gayet yerinde bir hüküm olduğunu anlarız. Çünkü kadınlar, erkeklere nazaran bir takım şeylerden daha çabuk etkilenmekte, erkekler kadar sabır ve tahammül gösterememektedirler. Ayrıca ailenin nafakasını temin etmek de kadının değil, erkeğin görevidir. Dolayısıyla boşanma yetkisini elinde bulunduran kadının bunu olur olmaz yere kullanması ve aile birliğini bozması erkeklere nispetle daha kolaydır.¹⁷⁵

Buna mukabil bir erkek, zorluklara göğüs germe hususunda kadından daha sağlam ve sebatlıdır. Ayrıca daha evlenmeden önce evleneceği hanımına mehir vermektedir ve evlendikten sonra da ailesinin geçimini temin etmekle mükelleftir. Bunun dışında daha bir çok maddi ve manevi yükümlülük altında olan bir koca, hanımını boşama hususunda aceleci davranmaz, yaptığı işin sonucunu, zarar ve kârını düşünerek hareket eder.¹⁷⁶

Talâk hakkının erkeğe ait oluşu bir takım nasslar ile de teyid edilmiştir. Buna göre;

Kur'anda kadının boşaması ile ilgili olarak hiçbir bilgi bulunmamaktadır. Talâkla ilgili yerlerin tamamında, talâk erkeğe izafe edilmektedir. Örneğin; *"Kadınları boşadığınızda"*¹⁷⁷ gibi. Kur'an'ın bu üslubu, kadının talâk yetkisine sahip olmadığına delili olarak görülmektedir. Kadın da talâk hakkına sahip olsaydı, bu husus Kur'an'da zikredilirdi.¹⁷⁸

Ayrıca *"Ey iman edenler! Mümin kadınları nikâhlayıp da henüz zifafa girmeden onları boşarsanız..."*¹⁷⁹ ve *"Kadınları boşadığınız ve onlarda bekleme*

¹⁷⁴ Bakara, 2/228,229,230; Talâk, 65/1-2.

¹⁷⁵ Abdu'l-Gaffâr, age., s.211.

¹⁷⁶ Abdu'l-Gaffâr, age., s.211; Yıldırım, Celâl, *İlmin Işığında Asrın Kur'an Tefsiri*, Anadolu Yay., İzmir, trs.II, 639.

¹⁷⁷ Bakara, 2/231.

¹⁷⁸ Dalgın, age., s.68.

¹⁷⁹ Ahzap, 33/49.

müddetlerini bitirdilermi ya onları iyilikle tutun ya da iyilikle bırakın"¹⁸⁰ şeklindeki ayetlerde talâk, nikâh edene has kılınmıştır. Çünkü iyilikle tutma hakkı –ki o da ric'attir- erkeğe aittir.¹⁸¹

Bu ayetleri delil getirenlere şu şekilde itiraz yöneltilebilir.: Kur'an'da boşama yetkisi tartışılmamıştır. Talâkla ilgili hükümlerin açıklandığı yerlerin tamamında erkeğin sorumluluklarına değinilmiştir. Bu nedenle boşama fiili erkek kipinde getirilmiştir. Buralarda kadınlardan bahsedilmemesi, onların boşanma sonrasında mali sorumluluklarının olmayışındandır.¹⁸²

Ayrıca şu da söylenebilir. Kur'an talâk yetkisini açıklamak için bir bölüm açmamıştır. Onun bu konudaki dikkat çektiği nokta, boşanma sonrasındaki sorumlulukların yerine getirilmesidir. Buna göre, kadının talâkı konusunda Kur'an'ın bir hüküm serdetmeyerek susması, kadının talâk yetkisinin bulunmadığını savunanlar için güçlü bir delil değildir. Âyetlerde kocanın boşama yetkisi kabul edilmişse de, talâkın kocaya has olduğu sarahaten anlaşılmamaktadır.¹⁸³

*"Talâk, ancak inciği tutana aittir"*¹⁸⁴ mealindeki hadis-i şerif, talâkın yalnız erkeğe ait olduğuna delâlet etmektedir.¹⁸⁵

Fakat bu hadis-i şerifin, talâkın erkeğe ait olduğu hususunda nass olmadığını söylemek de mümkündür.¹⁸⁶ Çünkü, hadisin vüruduna sebep olan olay şöyle gerçekleşmiştir: Kölesini cariyesiyle evlendiren bir sahabi, bir müddet sonra kölesini hanımından ayırmak istemiştir. Köle ise, hanımından ayrılmamakta ısrarlıdır. Bunun üzerine efendi, kölesinin hanımını köle adına boşar. Bu duruma razı olmayan köle, koşarak Hz. Peygamber (s.a.v.)'e gelir ve durumu haber verir. Rasûlüllah (s.a.v.) ise cemaati toplayarak bu durumdan hoşnutsuzluğunu belirtir ve *"talâk ancak inciği tutana aittir"* şeklinde bir açıklamada bulunur.¹⁸⁷

¹⁸⁰ Bakara, 2/231.

¹⁸¹ İbn-i Kayyım, Şemseddin Ebî Abdillah Muhammed b. Ebî Bekir, *Zadü'l-Mead fî Heydi Hayri'l-İbâd*, Beyrut, 1992, V, 371.

¹⁸² Kırbasoğlu, M. Hayri, "Kadın Konusunda Kur'an'a Yöneltilen Başlıca Eleştiriler" İslâmî Araştırmalar Dergisi, Ekim, 1991, s.280-81, Dalgın, age., s.69.

¹⁸³ Dalgın, age., s.69.

¹⁸⁴ İbn-i Mace, Talâk, 31.

¹⁸⁵ İbn-i Kayyım, age., V, 371-72.

¹⁸⁶ Dalgın, age., s.71.

¹⁸⁷ İbn-i Mace, Talâk, 31.

Hadis, ayrılmak istemeyen karı-koca arasını kimsenin ayıramayacağı ve evlilik bağına koparmanın taraflara ait olduğu hususunda açık bir nassdır. Bununla birlikte, boşama yetkisinin erkeğe ait olduğu, hadisin zahirinden anlaşılmaktadır. Ayrıca bu mana benzer rivayetlerle de desteklenmiştir.¹⁸⁸

Sonuç olarak, ayetlerde talâk yetkisinin sadece erkeğe ait olup, kadının talâk hakkının bulunmadığı görüşünü destekleyen açık bir delil mevcut değilse de¹⁸⁹ hadis-i şeriflerde konuya açıklık getirilmiştir. Ancak konu hakkında Kur'an'da açık hüküm bulunmayışı, ayetlerde talâk yetkisinin tartışılmadığındandır. Sünnette de bu yetki tartışılmamış olmakla birlikte, Rasûlüllah (s.a.v.)'in değişik beyanları konuyu yeterince açıklamıştır. İslâm talâk yetkisini tartışmaksızın, Arap toplumunda kullanıldığı manasıyla benimsemiş, ancak bazı düzenlemeler getirmiştir.¹⁹⁰

İslâm, cahiliyede uygulandığı şekliyle (haksız uygulamalar hariç), boşanmanın erkek elinde olmasını onaylamakla birlikte, kocanın kabul etmesi durumunda nikâh esnasında veya daha sonra boşanma yetkisinin kadına da verilebileceğini de belirtmiştir ve bu uygulama "tefviz-i talâk"¹⁹¹ adı verilmiştir. Bu esasa dayanarak olsa gerek, 951/1544 tarihinde Osmanlı Padişahlarının kızlarına istisnai olarak talâk yetkisi verilmiştir.¹⁹²

Ayrıca eşler arasında geçimsizlik olduğunda kadının hakime baş vurma hakkı da vardır ve hakim birleşmeleri mümkün olmayan eşlerin birlikteliğine son verir. Hakimin ayırmasına da tefrîk denmektedir. Bunun haricinde, ileride genişçe işleyecek olduğumuz, kadının muhalea hakkı söz konusudur.¹⁹³ Dolayısıyla nasslarda hakkının prensip itibariyle erkeklere tanınması, bu hususta kadınlara haksızlık yapıldığını göstermez. Yukarıdada belirttiğimiz gibi

¹⁸⁸ Said b. Müseyyep'e ait bir rivayet şöyledir. "Talâk erkekler için, iddet beklemek ise kadınlar içindir". (Malik, Muvatta, Talâk, 70).

¹⁸⁹ Acar, *age.*, s.54.

¹⁹⁰ Dalgın, *age.*, s.73.

¹⁹¹ Tefviz-i Talâk, erkeğin, tek taraflı iradesi ile boşama (talâk) yetkisini hanımına veya bir başkasına devr etmesidir. Bu takdirde, kadın da talâk hakkına sahip olmaktadır. Bir diğer ifade ile, talâk yetkisi kendisine verilen kadın, kocası ile eşit olarak talâk hakkına sahip olmaktadır. (Dalgın, *age.*, s.81).

¹⁹² Cin, Halil-Akgündüz, Ahmed, *Türk Hukuku Tarihi*, Selçuk Üniversitesi Yay., Konya, 1989, II, 54.

¹⁹³ Bakar, 2/229.

zaten nikâh esnasında veya daha sonra kadının istemesi durumunda ona da boşama hakkı verilmektedir.¹⁹³

Son olarak şunu da ifade etmek gerekir ki; Allah Teâlâ, erkek ve kadınlara fitratlarına uygun kişilik vermiştir. Kişiliklerinin ve bünyelerinin farklı oluşu da yükledikleri fonksiyonların farklı olmasını beraberinde getirmiştir. Bu farklılıklar da eşlerden hiç birisi için imtiyaz olmadığı gibi, eksiklik de değildir. Bu itibarla boşama yetkisinin erkeğe verilmesi ve bu yetkinin onun din ve vicdan kontrolünde olmasından dolayı, dilediği gibi bu yetkiyi kullanabileceği anlamına gelmez. Kaldı ki yukarıda da belirttiğimiz gibi, haklı ve geçerli, nedenler ileri sürerek kadının da kocasından mahkeme kararıyla boşanma selahiyeti vardır.¹⁹⁴

B. EVLİLİĞE SON VERME ŞEKİLLERİ

1- Zihar:

Zihar, kocanın hanımını, kendisine evlerimesi ebediyen haram olan birisine veya sırtı, karnı ve uylukları gibi bakması haram olan bir cüz'üne benzetmesidir. Meselâ, "sen bana annemin" veya "kız kardeşimin sırtı gibisin" demesi bir zihardır.¹⁹⁵

Zihar ve îlâ her ikisi de temasa mani olan bir yemin olması ve keffaretin bu yasağı kaldırması bakımından birbirine benzerler. Zihar cahiliye devrinde talâk sayılıyordu rivayet edildiğine göre cahiliye devrinde bir adam hanımından hoşlanmadığı ve onun bakasıyla evlenmesini de istemediği zaman ona îlâ veya zihar yapardı, böylece kadın ne ilk kocasından başka biriyle evlenecek şekilde serbest kalırdı ne de başında kocası olurdu. Allah (cc) bunun hükmünü kocanın keffaret vererek hanımına dönmesine kadar haramdır şeklinde değiştirdi.¹⁹⁶

Kur'an'da zihar yemini ve keffaretiyle ilgili olarak eski Arap örfüne de atıfta bulunulur ve mealen şöyle buyrulur: *"İçinizden zihar yapanların kadınları, onların anaları değildir. Onların anaları ancak kendilerini doğuran kadınlardır. Şüphesiz onlar çirkin bir laf ve yalan söylüyorlar. Kuşkusuz Allah affedicidir,*

¹⁹³ Afifi, age., s.190.

¹⁹⁴ Acar, age., s.63.

¹⁹⁵ Aynî, age., V, 323; Mevsîlî, Abdullah b. Mahmud b. Mevdud, el-İhtiyar li Ta'lîlî'l-Muhtar, Çağrı Yay., İst., 1996, III, 161. Zühaylî, Vehbe, el-Fıkhu'l-İslâmî ve Edilletühü (Trc. Komisyon), Risale Yay., İst., IX, 456.

¹⁹⁶ Zühaylî, el-Fıkhu'l-İslâmî, IX, 456; Abd el-Âtî, age., s.,311.

bağışlayıcıdır. kadınlarından zihar ile ayrılmak isteyip de sonra söylediklerinden dönenlerin karılarıyla temas etmeden önce bir köleyi hürriyetine kavuşturmaları gerekir. Size öğütlenen budur. Allah, yaptıklarınızdan haberi olandır. (Buna imkân) bulamayan kimse, hanımıyla temas etmeden önce ard arda iki ay oruç tutar. Buna da gücü yetmeyen, altmış fakiri doyurur. Bu (hafifletme) Allah'a ve Rasûlü'ne inanmanızdan dolaydır. Bunlar Allah'ın hükümleridir. Kâfirler için acı bir azap vardır"¹⁹⁷

Rivayet edildiğine göre Ubâde b. Samit'in kardeşi olan Evs b. Samit, karısı Havle binti Sa'lebe'yi namaz kılarken gördü. O son derece güzeldi. Adamda ise bir parça tuhaflik vardı. Kadın selam verince Evs kadından kam almak istedi, ama kadın yüz vermedi. Bunun üzerine Evs kızdı. Evs'te de biraz acelecilik vardı bundan dolayı hemen zihar yaptı. Bunun üzerine Havle Hz. Peygamber (s.a.v)'e geldi ve "Ben genç ve arzu edilir iken Evs benimle evlendi. Yaşım ilerleyip çocuklarımın çoğaldığı bir zamanda beni annesi gibi addetti. Benim küçük çocuklarım var eğer onları ailesine bıraksam zayi olurlar, bakamazlar. Yanıma alsam aç kalırlar dedi.

Bu olayın devamı hakkında iki rivayet vardır. Birinci rivayete göre Hz. Peygamber (s.a.v) O'na "senin durumunla ilgili şu anda söyleyebileceğim bir şey yok" dedi. Diğer bir rivayete göre ise Hz. Peygamber (s.a.v) ona "sen kocana haram oldun" demiştir. Bunun üzerine Havle, "Ya Rasûlellah! O talâktan bahsetmedi, o çocuklarımın babası ve en çok sevdiğim insandır" dedi. Yine Hz. Peygamber (s.a.v) ona "sen ona haram oldun" dedi. Bunun üzerine kadın, ihtiyacım ve içimden geçenleri Allah'a arz ediyorum dedi. Hz. Peygamber (s.a.v) her defasında "sen ona haram oldun" dedikçe o hayıflanıyor ve Allah'a arzda bulunuyordu. İşte o bu durumda iken Rasûlüllah (s.a.v)'in yüzü birden değişti ve bu ayet-i kerimeler nazil oldu.¹⁹⁸

Sonra Hz. Peygamber (s.a.v) Havle'nin kocasına haber göndererek şöyle dedi: "Seni bunu yapmaya sevk eden nedir? O, şeytan, dedi ve bu konuda bir çıkış yolu var mı dedi. Hz. Peygamber (s.a.v) de ona bu ayetleri okudu ve "köle âzâd etmeye gücün yeter mi?" diye sordu. O, "yok vallahi" dedi. Hz. Peygamber

¹⁹⁷ Mücadele, 58/2-4.

¹⁹⁸ Zemahşeri, age., IV,473; Razi, a.g.e, XXI, 350; en-Nesefi, Abdullah b. Ahmed b. Mahmud, Medârikü't-Tenzil ve Hakâiku't-Te'vil, Pamuk Yay., İst., trs.IV, 231.

"oruç tutmaya gücün yeter mi" dedi, o, yok vallahi, eğer ben günde bir veya iki kere yemek yemezsem gözümün kuvveti kaybolur, sanki ölüyorum zannederim dedi. Hz. Peygamber (s.a.v) "Altmış fakiri doyurmaya gücün yeter mi" dedi, o, yok vallahi... Ya Rasûlellah ama sen sadaka ile yardımda bulunursan olur dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.v) ona on beş ölçek yardımda bulundu. Evs de elinde bulunan maldan bu kadarını getirdi ve bunları altmış fakire tasadduk etti.¹⁹⁹

Ebu Süleyman el-Hattâbî, sebebi nüzûlde zikrettiğimiz " Evs'te biraz tuhaflık vardı" ifadesinden kastedilenin delilik ve akılsızlık olmadığını belirtir. Çünkü eğer böyle bir şey olsaydı ve bu haliyle zihar yapmış olsaydı bundan dolayı bir şey gerekmezdi. Aksine burada anlatılmak istenen, kadınlara düşkünlük, şiddetli hırs ve meyildir.²⁰⁰

İbn-i Kesir bu ayetlerin tefsirinde şöyle der:" Zihar cahiliyede talâk sayılırdı. Allah (cc) ziharı keffaret ile giderilen bir yemin olarak hafifletti de bu ümmete kolaylık sağladı."²⁰¹

Said b. Cübeyr der ki; İlä ve zihar cahiliyye boşamasıydı. Allah Teâlâ îlâyı dört ay olarak korudu, zihar için de keffaret koydu.²⁰²

Nesefî, "kadınlarına zihar yapanlar"²⁰³ ayetinin, Arapların cahiliyedeki yanlış ve çirkin bir uygulamayı devam ettirmelerinden dolayı, onlar için için bir kınama anlamı içerdiğini belirtmiştir.²⁰⁴ Alimler bu ayetteki "min nisâihim" lafzını delil getirerek, ziharın sadece hür kadınlar için söz konusu olacağını, cariyelerin bu hükme dahil olmadığını belirtmişlerdir.²⁰⁵

Ayetin devamından, bir erkek, hanımını her ne kadar annesine benzetse de onun, annesi (hükmünde) olmayacağı, asıl annenin, insanın kendisini doğuran kadın olduğu belirtilmiştir. Dolayısıyla gerçek anne, insanı dünyaya getiren kadındır. Süt emziren kadınlar da emzirme sebebiyle gerçek anneler

¹⁹⁹ İbn-i Kesir, age., XIV, 7773; Razi, age., XXI, 350.

²⁰⁰ Razi, age., XXI, 350.

²⁰¹ İbn-i Kesir, age., XIV, 7772.

²⁰² İbn-i Kesir, age., XIV, 7773.

²⁰³ Mücadele, 58/2.

²⁰⁴ Nesefî, age., IV,231.

²⁰⁵ Cessas, Ebu Bekir Ahmed b. Ali, **Ahkâmu'l-Kur'an**, Dâru'l Kütübi'l İlmiyye, Beyrut, 1994, III, 564; Nesefî, age., IV,231; Havva, Said, **el-Esas fi't-Tefsir**, Dâru's Selâme, Mısır, 1985, X,5782.

hükmündedir.²⁰⁶ Ayrıca, Hz. Peygamber (s.a.v.)'in hanımları da diğer müminlere haram olduğu için onlar da ümmetin anneleri sayılmıştır.²⁰⁷ Hal böyle olunca, bir kocanın nikâhladığı eşinin, onun için anne hükmünde olması son derece çirkindir ve bu iddia yalan bir iddiadır.²⁰⁸ Yalandır, çünkü kadınları anaları değildir. Bu söz kadının gönlünü kıran ve hukukunu nazı eden bir şeydir. Ayrıca Allah'ın helâl kıldığını haram kılmak gibi bir cür'etle Allah (cc)'ın hakkına tecavüzdür.²⁰⁹

Devam eden ayetlerde zihar yapanlar hakkında uygulanacak hükümler belirtilmektedir. Önce bir kimsenin yaptığı ziharın geçerli sayılması için gerekli olan şartları inceleyeceğiz. Daha sonra da zihar yapanlar hakkındaki hükümleri inceleyeceğiz.

Bir kimsenin yaptığı ziharının muteber sayılması için bir takım şartlar belirtilmiştir. Hanefi ve Malikilere göre âkil, bâliğ ve müslüman olan her koca zihar yapabilir. Buna göre zimminin ziharı sahih değildir. Şafii ve Hanbelilere göre talâkı sahih olan her kocanın ziharı da sahihtir. O da müslüman olsun kafir olsun hür veya köle olsun her âkil ve bâliğ olanın ziharı sahihtir.²¹⁰ Bu durumda zihar yapanda arana şartlar şunlardır.

1- Âkil olmalıdır. Mecnunun ve temyiz çağına gelmemiş çocuğun, bunamış, aşırı dehşete kapılmış, baygın ve uykudaki kişilerin talâkı sahih olmadığı gibi ziharı da sahih değildir.

2- Bâliğ olmalıdır. Âkil ve mümeyyiz de olsa çocuğun ziharı sahih olmaz. Çünkü zihar tamamen zararlı tasarruflardandır. Çocuk nasıl ki maslahatına zarar veren şeyleri yapmaya mâlik değilse zihar yapmaya da mâlik değildir.

3- Hanefi ve Malikilere göre müslüman olmalıdır. Onlara göre zimminin ziharı sahih olmaz. Çünkü ziharın hükmü keffaretle kalkan muvakkat bir haramlıktır. Kâfir ise Allah (cc)'a kurbiyyet ifade eden keffareti vermeye ehil

²⁰⁶ Nisa, 4/23.

²⁰⁷ Ahzap, 33/6.

²⁰⁸ Neseî, age., IV,231; Havva, age., X,5782.

²⁰⁹ Yazır, M. Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, Azim Dağıtım, İst., trs.VII, 453.

²¹⁰ Zühayli, *el-Fıkhü'l-İslâmî*, IX, 462.

değildir, dolayısıyla zihara da ehil olmaz. "İçinizden zihar yapanlar"²¹¹ ayeti müminlere yönelik bir hitap olduğu için zihar da sadece müslümanlara hastır.²¹²

Ancak "Hanımlarına zihar yapanlar"²¹³ ayeti kerimesi müslüman-kâfir ayırt setmeden umûmî geldiği için Şafii ve Hanbelilere göre kocanın müslüman olması şart değildir. Çünkü Şeriatin hükümleri ile o da muhataptır. Oruç hariç, fakir doyurma, köle âzâd etme gibi keffaretin bazı hükümleri için o da ehildir. Ayrıca talâka ehil olduğna göre zihara da ehildir. Bu durumda, zihar yapan kâfir köle âzât ederek ya da fakir doyurarak kefferetini öder. Çünkü onun, keffaretin dışında bu zikredilen şeyleri yapması sahih olduğuna göre keffaretle de sahih olur. Orucu sahih olmayacağı için oruçla keffaret ödeyemez.²¹⁴

Özetle, birinci gruptakilere göre zihar yapanda İslâm ve mükellefiyet olmak üzere iki şart aranırken ikinci gruptakilere göre sadece mükellefiyet şartı aranır.²¹⁵

Yaptığı ziharı geçerli sayılan kişiler hakkında Kur'an-ı Kerim'de şöyle buyurulmaktadır:

*"Kadınlarından zihar ile ayrılmak isteyip de sonra söylediklerinden dönenlerin, karlılarıyla temas etmeden önce bir köleyi hürriyete kavuşturmaları gerekir. Size öğütlenen budur. Allah yaptıklarınızdan haberdardır. Buna imkân bulamayan kimse hanımıyla temas etmeden önce ard arda iki ay oruç tutar. Buna da gücü yetmeyen, altmış fakiri doyurur. Bu (hafifletme) Allah'a ve Rasûlüne inanmanızdan dolayıdır. Bunlar Allah'ın hükümleridir. Kâfirler için acı bir azap vardır."*²¹⁶

²¹¹ Mücadele, 58/2.

²¹² Cessas, age., III,559. Ayrıca, geçerli olan ziharı vacip keffaretlerinden birisi de köle âzât etmekten aciz olan kişinin oruç tutmasıdır. Zimmî'ye orucun farz kılınması imkânsızdır. Çünkü oruç ona farz kılınmış olsaydı, ya o kâfir olduğu halde oruç ona farz kılınmış olurdu ki bu mümkün değildir; veya iman ettikten sonra farz kılınmış olurdu ki bu da batıldır.(Razi, age., XXI, 354).

²¹³ Mücadele, 58/2.

²¹⁴ İmam Şafii "içinizden zihar yapanlar" ifadesinin umûmî olduğunu ileri sürmüştür. Ayrıca şöyle bir kıyas yapmıştır: a- Zihar haram kılma sonucu doğurur. Zimmî de bu işe ehliyetlidir. Talâkının geçerli olması da buna delildir. Bu sabit olunca diğer tasarruflarına kıyasla zimmînin bu tasarrufunun da geçerli olması gerekir. b- Keffaret müslümana ancak çirkin bir söz ve yalan olan bu fiilden onu men etmek için vacip olmuştur. Bu durum zimmî için de söz konusudur. Dolayısıyla onun zihârının da geçerli olması gerekir. (İbn-i Kesir, age., XIV, 7774; Razi, age., XXI, 354); Zühayli, el-Fıkhu'l-İslâmî, IX, 463.

²¹⁵ Zühayli, el-Fıkhu'l-İslâmî, IX, 462.

²¹⁶ Mücadele, 58/3-4.

"Sonra söylediklerinden dönenler"²¹⁷ ayetindeki keffareti vacip kılan dönüş, zihar yapanın zihar yaptığı hanımıyla münasebette bulunmaya karar vermesidir. Yani zihardan sonra hanımıyla münasebette bulunmaya niyet ederse üzerine keffaret vacip olur. İbn-i Abbas ve Katâde'den de bu şekilde rivayet edilmiştir. Hanefiler de bu görüştedir. Ancak İmam Şafii buradaki dönüşü, kocanın hanımını boşaması mümkün olacak kadar bir süre boşamaması, yanında tutması şeklinde açıklamıştır.²¹⁸

Bu ayetlere göre zihar yapan bir kocanın, keffaret vermeden önce hanımıyla minasebette bulunması haramdır. Şafiiler hariç cumhura göre münasebetin dışında her türlü istimta da haramdır.²¹⁹ Çünkü Allah (cc) zihar yapıp da sonradan vazgeçenlerin münasebetten önce vermeleri gereken keffareti belirtmiştir. Boşanan kadınlar kendilerini kendilerini üç kuru' bekletirler ayetindeki bekletirler kelimesi beklesinler anlamında olup emir ifade ettiği gibi buradaki köle âzât etmeleri gerekir ifadesi köle âzat etsinler anlamındadır. Çünkü münasebeti haram kılan bu söz, talâk ve ihramda olduğu gibi harama düşmemesi için münasebete hazırlayan sebepleri de haram kılar ve bu haramlık keffaret verinceye kadar devam eder.²²⁰

Hanımına zihar yaptığı halde onunla keffaret vermeden birleşen kişinin durumuna gelince; bu kişiye, keffarettten önce birleştiği için ayrıca bir ceza terettüp etmez, bu günahından dolayı istiğfar etmesi gerekir.²²¹

Erkek, hanımına zihar yapar da keffaret vermekten kaçınırsa, bu durumda kadının hakime baş vurma hakkı vardır, hakim onu keffaret vermeye zorlar, keffaret verinceye kadar da hapsedebilir. Çünkü koca erkek keffaret vermekten kaçındığında hanımına zarar vermiş olmaktadır. Ya keffaret verip onunla birleşecektir. Ya da onu serbest bırakacaktır.²²²

Zihar kefaretinin çeşitleri ve tertibine gelince; Zihar ile ilgili ayet-i kerime ve hadis-i şeriflerden anlaşıldığına göre keffaret üç çeşittir:

²¹⁷ Mücadele, 58/3.

²¹⁸ Mevsili, age., III, 162; Nesefi, age., IV,232.

²¹⁹ Nesefi, age., IV, 232; Havva, age., X,5783;

²²⁰ Cessas, age., III,562.

²²¹ Cessas, age., III,562; Mevsili, age., III, 162; Nesefi, age., IV,232; Havva, age., X, 5784.

²²² Nesefi, age., IV,232.

- a) Köle âzat etmek,
- b) Aralık vermeden iki ay oruç tutumak,
- c) Altmış fakiri doyurmak.

Keffaret bu tertip üzere vaciptir. Önce köle âzâdı, bunu yapamazsa oruç, bunu da yapamazsa fakir doyurma. Öte yandan, aile mahremiyeti içinde kalan bir yanlış söz ve davranış sebebiyle bir köle âzâd etme, fakirlerin doyurulması gibi sosyal amaçlı ibadetlerin keffaret olarak emredilmiş olması, İslâm'ın insan hürriyetine ve sosyal adaletin sağlanmasına verdiği önemi göstermektedir.²²³ Burada "aciz kalıp yapamamak" ta cumhura göre muteber olan görüş keffareti eda edeceği vakittir. Hanbelilere göre ise yemini bozduğu vakittir.²²⁴

a) Köle Âzâdı:

Köle âzât etmeye gücü yetene ilk vacip olan budur, bu durumdaki birinin bundan başka vereceği keffaret yeterli olmaz. Çünkü Allah (cc) "kadınlarından zihar ile ayrılmak isteyip de sonra söylediklerinden dönenlerin karılarıyla temas etmeden önce bir köleyi hürriyete kavuşturmaları gerekir"²²⁵ buyurmuştur. Ayrıca Rasûlüllah (s.a.v), Evs b. Samit hanımına zihar yaptığında ona önce köle âzât etmesini emretmiştir. Dolayısıyla zihar yapan kişi köle veya köle satın alacak para bulabilirse köle âzât etmekten başka bir şey geçerli olmaz.²²⁶

Zihar keffareti için âzât edilecek kölenin müslüman olup olmamasında ihtilaf söz konusudur.

Atâ, Mücahid, İbrahim en-Nehaî, Hanefiler ve Sevrî zihar keffaretinde kölenin müslüman olmasının şart olmadığını belirtmişlerdir. Çünkü Kur'an lafzı "köle âzât etmek" şeklinde mutlak olarak gelmiştir. Ayrıca Hz. Peygamber (s.a.v) Evs'e bir köle âzât et demiş, mümin olma şartını zikretmemiştir.²²⁷

Cumhura göre ise bu keffarete kölenin mümin olması şarttır. Çünkü bu âzât etmek suretiyle verilen bir keffarettir, hata ile adam öldürme keffaretinde olduğu gibi²²⁸ ancak mümin bir köle caiz olur. Mana bulunduğu zaman mutlak olan ayet mukayyede hamledilir. İhtilafın sebebi mutlakın mukayyede hamledilip

²²³ Komisyon, *Diyanet İslâm İlmihali*, T.D.V. Yay., İst., II,18.

²²⁴ Zühaylî, *el-Fıkhu'l-İslâmî*, IX, 475.

²²⁵ Mücadele, 58/3.

²²⁶ Zuhaylî, *el-Fıkhu'l-İslâmî*, IX, 475.

²²⁷ Cessas, *age.*, III, 568; Nesefî, *age.*, IV,232; Yazır, *age.*, VII,454; Zuhaylî, *el-Fıkhu'l-İslâmî*, IX, 476-77.

²²⁸ Nisa, 4/92.

edilmemesi meselesidir. Kur'an-ı Kerim'de hata ile adam öldürmenin keffaretinde âzât edilecek kölenin mümin olmasını şart koşmuş, zihar keffaretinde ise mutlak söylemiş, mümin olma şartı getirmemiştir. Cumhura göre, her ne kadar sebepler farklı olsa da mutlakı mukayyede hamletmek vacip olduğu halde Hanefilere göre vacip değildir. Hanefilere göre nassda olmayanı nassa ilave etmemek için her nass ile kendi konusunda amel edilir.²²⁹

b) Aralık Vermeden İki Ay Oruç Tutmak:

Zihar yapan kişi parası olmadığı için köle bulamazsa veya bulabilmiş fakat fiyatı piyasa değerinden fazla ise ve oruç tutmaya da gücü yetiyorsa bu kişinin üzerine farz olan, peş peşe iki ay oruç tutmaktır. Zira Allah (cc) "(Köle) bulamayan temas etmeden önce peş peşe iki ay oruç tutar"²³⁰ buyurmuştur. Ayrıca Rasûlüllah (s.a.v) Evs b. Samit ve Seleme b. Sahr Hadisinde zihardan sonra hanımıyla temasta bulunup köle âzât etmekten aciz olan adama "iki ay aralıksız oruç tut" buyurmuştur.²³¹

Hanefiler, İmam Malik, Sevrî ve Evzaî'ye göre bu kişi ne zaman köle bulursa, âzât etmesi lazım gelir, onu bırakıp oruç tutması caiz olmaz. Hizmeti için köleye veya borç ödemek için parasına muhtaç olsa bile onu âzât eder, çünkü hakikaten köle bulmuştur.

Şafii ve Hanbeliler ise eğer hizmeti için veya borç ödemek için veya zaruri ev ihtiyaçları için köleye ihtiyacı varsa veya parası olsa bile satın alacak köle bulamazsa oruca intikal etmesine cevaz vermilerdir. Çünkü insanın ihtiyacına yetecek kadar olan şey, bedele intikal etme hususunda yok hükmündedir. Bu kişinin durumu ancak içecek kadar suyu bulunan kişinin teyemmüm almasının caiz oluşuna benzer.²³²

Orucun ara vermeden tutulmasına gelince; Kur'an nassı bulunduğu için alimler zihar keffaretinde tutulacak orucun peş peşe tutulmasının vacip olduğu hususunda icma etmişlerdir. Ve yine ayın bir kısmını tutsa sonra hiçbir özrü bulunmadan oruç tutmayıp ara verse bu iki aya yeniden başlaması gerektiğinde

²²⁹ Cessas, a.g.e, III,568; Yazır, age., VII,454. İbn-i Kesir, age., XIV, 7775; Zühaylî, el-Fıkhü'l-İslâmî, IX, 476-77; Şâbân, Zekiyyü'ddîn, İslâm Hukuk İlminin Esasları, (Trc. İ. Kâfi Dönmez), TDV Yay., Anlara, 1996, s.325.

²³⁰ Mücadele, 58/4.

²³¹ Zühaylî, el-Fıkhü'l-İslâmî, IX, 477.

²³² Cessas, a.g.e, III, 568; Zühaylî, el-Fıkhü'l-İslâmî, IX, 477.

de icma etmişlerdir. Çünkü hem Kur'anda hem de sünnette peş peşe kaydı vardır.²³³ Bu iki ay esnasında gece bilerek veya gündüz unutarak zihar yaptığı hanımıyla temasta bulunursa Ebu Hanife'ye göre oruca baştan başlar, çünkü keffareti oruç ile ödüyorsa orucun temas etmeden önce tamamlanması gerekir. Oruç esnasındaki temas sebebiyle bu şart yok olacağından tekrar başlar. "*temas etmeden önce*" kaydı sadece köle âzâdında ve oruçta olduğu için, keffareti fakir doyurarak ödeyen kişi, henüz tamamlanmadan hanımıyla temasta bulunursa buna yeniden başlamaz. Çünkü fakir doyurma hususundaki nassta "*temas etmeden önce*" kaydı yoktur.²³⁴

Ebu Yusuf, Muhammed ve İmam Şafii ise iki aylık oruç esnasında erkek geceleri hanımıyla birleşse (günahkâr olmakla birlikte) orucun devamlılığına bir zarar gelmeyeceğini belirtmişlerdir. Çünkü bu Ramazan gecelerindeki birleşmeye benzer, Ramazan gecelerindeki birleşmenin Ramazan orucuna zararı olmadığı gibi keffaret orucuna da zararı olmaz.²³⁵

c) Altmış Fakiri Doyurma:

Zihar yapan kişi köle bulamadığı ve oruç tutmaya gücü yetmediği zaman Kur'an-ı Kerim ve sünnette belirtildiği şekilde o kişi üzerine farz olan şeyin altmış fakiri doyurmaktır.

Oruç tutmaktan aciz olma ister yaşlılıktan ister artmasından veya iyileşmesinin gecikmesinden korkulan bir hastalıktan, ister büyük bir sıkıntı ile karşılaşmasından, ister aşırı şehvetinden dolayı daha temasta bulunmadan inzal olmasından dolayı olsun hüküm aynıdır.²³⁶ Çünkü Rasûlullah (s.a.v) Evs b. Samit'e oruç tutmasını emredince hanımı, "Ya Rasûlellah o yaşlıdır oruç tutamaz" dediğinde Rasûlullah (s.a.v) "öyleyse altmış fakiri doyursun" buyurmuştur. Ve yine Seleme b. Sahr'a oruç tutmasını emrettiğinde "başıma gelenler hep oruç yüzündendir" deyince Rasûlullah (s.a.v) "öyleyse yedir" buyurmuş, onun bu mazeretinin geçerli olduğunu kabul ederek oruç yerine fakir doyurmasını emretmiştir.²³⁷

²³³ Zühaylî, el-Fıkhu'l-İslâmî, IX, 477.

²³⁴ Zühaylî, el-Fıkhu'l-İslâmî, IX, 478.

²³⁵ Zemahşerî, age., IV, 476; Zühaylî, el-Fıkhu'l-İslâmî, IX, 484.

²³⁶ Zühaylî, el-Fıkhu'l-İslâmî, IX, 480.

²³⁷ Zühaylî, el-Fıkhu'l-İslâmî, IX, 480.

Oruçtan fakir doyurmaya geçişi mubah kılan hastalık cumhura göre iyileşme ümidi olmayan hastalıktır. Hanbelilere göre iyileşme ümidi olsa da oruçtan fakir doyurmaya geçilebilir, çünkü bu da *"oruca gücü yetmeyen, altmış fakiri doyursun"* ayetinin umumuna dahildir. Çünkü bu kişi hastalığın sonu geleceğini bilemez.²³⁸

2- İlâ:

İlâ lügatte yemin demektir.²³⁹ Dînî bir terim olarak ise, erkeğin her hangi bir sebeple dört ay veya daha fazla bir süre için karısına yaklaşmamaya yemin etmesidir.²⁴⁰ Böyle yemin edene mûlî denir. Daha önce belirttiğimiz gibi cahiliye döneminde de ilâ talâk sayılıyordu. Said b. el-Müseyyeb şöyle demiştir: "Adam hanımını istemiyor, başkasının da hanımıyla evlenmesine fırsat vermek istemiyorsa, o zaman onunla cinsi münasebette bulunmamaya yemin ediyor ve hanımını ne kocalı ne de kocasız bir hale getiriyordu. Gayesi ise o kadına zarar vermektir. Sonra İslâmiyet gelince Müslümanlar da aynı şekilde hareket etmeye devam ettiler. Bunun üzerine Allah (cc) bunu kaldırarak, kocaya düşünüp taşınması için bir müddet zaman tanıdı. Buna göre, eğer koca bu zararı terk etmede bir fayda umar ise, o faydayı yerine getirir, yok eğer kadından ayrılmada bir fayda görür ise kadını boşar."²⁴¹

Kur'an-ı Kerim'de bu konu şöyle dile getirilmektedir: *"Kadınlara yaklaşmamaya yemin edenlerin dört ay beklerler.. Eğer (bu müddet içinde) kadınlarına dönerlerse, şüphesiz Allah çok bağışlayan ve esirgeyendir. Eğer (müddeti içinde dönmeyip kadınlarını) boşamaya karar verirlerse (ayrılırlar) biliniz ki, Allah işitir ve bilir."*²⁴²

²³⁸ Zuhaylî, el-Fıkhü'l-İslâmî, IX, 480.

²³⁹ İbn-i Manzur, age., XIV, 40.

²⁴⁰ Cessas, age., I,430; Aynî, age., V, 268; Mevsilî, age., III, 152; Bilmen, Ö. Nasuhi, Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Meâlî Âlîsi ve Tefsiri, Bilmen Yay., İst., trs.I, 230; Karaman, Hayrettin, Mukayeseli İslâm Hukuku, Nesil Yay., İst., 1995, I, 376.

²⁴¹ Razî, age., V, 177; Şirbinî, Hatib, Tefsîru'l-Kur'ani'l Kerim, (Siracî'l Münîr), Dâru'l Marife, Beyrut, trs.I,146; Zuhaylî, Vehbe, et-Tefsîru'l-Münîr, Dâru'l-Fikr, 1991, Suriye, II, 312; Sabûnî, Muhammed Ali, Tefsîru Âyâtî'l-Ahkâm, Dâru'l-Beyâni'l-Arabî, Riyad, trs.I, 310.

²⁴² Bakara, 2/226-227.

Îlâ, E-L-Y kökünden gelmektedir ve bu fiil "alâ" harfi ceri ile müteaddi (geçişli) yapılmaktadır. Ancak burada îlâ suretiyle koca hanımından uzaklaştığı için, uzaklaşma manasına işareten "min" harfi ceri ile müteaadi yapılmıştır.²⁴³

Îlâ ile ilgili birinci ayet-i kerime, îlâ suretiyle yapılan bir yeminden dönmenin mağfiret ve rahmete vesile olduğuna ve aile hayatını devam ettirmenin makbuliyetine işaret etmektedir.²⁴⁴

Kim karısına yaklaşmamaya yemin eder de bu yaklaşmama hali dört aya ulaşırsa, artık ya hanımına geri dönecek ve yeminini bozup keffaret verecektir, ya da hanımını boşayacaktır. Şayet boşamaktan da kaçınırsa kadının baş vurması halinde hakim boşayacaktır. Yani dört aylık süreden sonra erkeğin geri dönme ya da boşamaktan başka seçeneği yoktur.²⁴⁵

İnsan kırılgnlık dolayısıyla hanımına yaklaşmamaya yemin edebilir. Ancak erkeğin, bu yemini uzatıp yıllarca kadını zarar vermeye hakkı yoktur. Yüce Allah yukarıda zikrettiğimiz ayetle kadınlara yaklaşmamak suretiyle onlara uzun uzadıya işkence etmeyi yasaklamıştır. Evet erkek ailenin reisi, kadının amiridir. Ama ona kötülük edemez. Yemin ederek karısından bir süre ayrı kalabilir, bu süre içinde iyice düşünüp taşınır, onunla yaşayabileceğine kanaat ederse yeminini bozup ona döner. Eğer yaşayamayacağını anlarsa artık bu ayrılığı dört aydan fazla uzatıp kadını zarara sokamaz. Onu boşayarak bir başkası ile evlenmesine kapı aralar.²⁴⁶

Peki îlâ nasıl bir yemin ile gerçekleşecektir? İmam Şafii'ye göre yemin Allah adına olmadıkça îlâ gerçekleşmez. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.v) "kim yemin ederse ya Allah adına yemin etsin ya da sussun" demiştir. Hanefi ve Malikîlere göre bir kişi eğer seninle birleşirsem boş ol, eğer seninle birleşirsem bana şu kadar tasadduk veya hac vacip olsun şeklinde hanımına yaklaşmamaya yemin ederse îlâ gerçekleşir. Çünkü İbn Abbas "cimâ'ı men eden her yemin îlâdır" demiştir.²⁴⁷ Hatta Malikîler îlâda yeminin şart olmadığını

²⁴³ Şirbinî, age., I,146; Zemahşerî, age., I,265; Nesefî, age., I,113.

²⁴⁴ Bilmî, age., I,230.

²⁴⁵ İbn-i Kesîr, age., III, 895; Havva, Said, a.g.e, I, 532; Zuhaylî, age., II, 313; Hicâzî, M. Mahmud, Furkan Tefsiri, (Trc. Mehmet Keskin), İlim Yay., İst., trs.I, 173.

²⁴⁶ Ateş, Süleyman, Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri, Yeni Ufuklar Neşriyat, İst., 1996, I, 393.

²⁴⁷ Cessas, age., I, 431.

ileri sürerek, kim karısına zarar vermek maksadıyla ve özürsüz yere karısından uzak durursa, yemin etmemiş olsa da ilâ etmiş olur demişlerdir.

Fakat Malikîler şunu da belirtmişlerdir: İnşallah diyerek yemininde istisna belirten kişinin ilâsının geçersiz olacağını belirtmişlerdir. Çünkü istisna, yeminleri geçersiz kılmaktadır.²⁴⁸

Îlâ ile ilgili bu ayetten yola çıkarak şöyle denilmiştir: "Kendisinin cinsi münasebette bulunması tasavvur edilen ve tasarrufu da dinde helâl sayılan her kocanın ilâ yapması sahih olur."²⁴⁹ Buna göre;

a) Zimmî ilâ yapabilir. Hanefilere göre zimmînin yemini köle âzât etme ya da boşamaya dair olursa onun ilâsı geçerlidir. Ancak, üzerime sadaka veya hac vacip olsun şeklinde Müslümanı ilgilendiren hususlara dair yemin ederse ilâsı geçerli olmaz. Allah adına yemin ederek ilâ yaparsa Ebu Hanife'ye göre geçerli, Ebu Yusuf ve İmam Muhammed'e göre geçerli değildir.²⁵⁰ İmam Şafii, ilânın bağlayıcılığı hususunda zimmî ile Müslüman aynıdır, demiştir. İmam Malik hiçbir surette zimmînin ilâsını geçerli saymamış, Evzâî ise hiçbir ayırım yapmadan her halükârda zimmînin ilâsını geçerli saymıştır.²⁵¹ Fahrettin Razi de ayetin umum ifade ettiğini, kafir-Müslüman ayrımı yapmaksızın hepsini kapsadığını belirtmiştir.²⁵²

b) İlâ ister nikâh altındaki kadına yapılsın, ister ric'î talâkla boşanmış kadına yapılsın sahih olur. Çünkü ric'î talâkla boşanmış kadın da henüz onun hanımıdır.²⁵³

c) İlâ ile ilgili diğer bir şart da, ilâ yapanın koca olmasıdır. Binaenaleyh, eğer bir erkek, hanımı olmayan bir kadına 'Allah'a yemin ederim ki seninle cima etmeyeceğim' dese ve sonra da onunla evlense bu sözüyle ilâ yapmış olmaz.

²⁴⁸ Zuhaylî, *age.*, II, 314.

²⁴⁹ Razî, *age.*, V, 179; Zuhaylî, *age.*, II, 313.

²⁵⁰ Ebu Hanife zimmî'nin Allah adını anarak yemin etmesi halinde ilâsını geçerli saymıştır. Çünkü kâfirin Allah isminin anarak bir iş yapması ve bunun bağlayıcılığı, Müslümanın Allah adını anarak yaptığı iş gibidir. Nitekim kâfir bir kişinin Allah adını zikrederek kestiği hayvan, Müslümanın kestiği hayvan gibi yenilir. halbuki gayri müslim birisi Mesih adını anarak bir hayvanı boğazlasa o hayvanın eti yenmez. Dolayısıyla gayri müslim bir kişinin Allah adını anarak yaptığı ilâ sahihtir ve bağlayıcılığı hususunda Müslüman gibidir, ya keffaret verecek ya da talâk gerçekleşecektir. Zimmî'den keffaret vermesi istenemeyeceğine göre Allah adını anarak yaptığı bu yemininden dolayı talâk vaki olur. (Cassas, *age.*, I, 440).

²⁵¹ Cassas, *age.*, I, 439.

²⁵² Razî, *age.*, V, 179.

Serîfî, Abdu'l Vedûd, *Ahkâmu'z-Zevaci ve't-Talâk fi'ş-Şerîati'l-İslâmî*, Dâru'l-Camiyye, Beyrut, trs.s.,313.

Çünkü, "Kadınlarına yaklaşmamaya yemin edenler dört ay beklerler"²⁵⁴ ayeti, bu hükmün başkalarına değil, o kadınların kocalarına ait olduğunu gösterir.²⁵⁵

Kocanın ilâ yaparken içinde bulunduğu durumu göz önünde bulundurarak, her halükârda ilânın geçerli olup olmayacağına da alimler arasında ihtilaf vardır:

a) Bazılarına göre ancak kızgınlıkla ve kadına zarar vermek amacıyla yapılan yemin ilâdır. Meselâ kadının sağlığına zarar vermemek, çocuğun sütünü bozmamak gibi iyi niyetlerle yapılan perhiz yemini ilâ olmaz. Çünkü Allah (c.c) kadını erkeğin kötü muamelesinden kurtarmak için ilâ'ya dört ay süre koymuştur. Böyle bir zarar söz konusu olmayınca kadını kurtarmak da söz konusu olmaz. O halde iyi niyetle yapılan perhiz yemini ilâ olmaz ve o yeminin üzerinden ne kadar zaman geçerse geçsin kadın boş olmaz. Bu görüş Hz. Ali, İbn Abbas, Atâ ve Zührî'ye dayanır.²⁵⁶ Ayrıca İbn Abbas'tan gelen bir çok rivayette o sadece kızgınlık halinde yapılan yeminle ilânın gerçekleşeceğini belirtmiştir.²⁵⁷

b) İbrahim en-Nehâî, İbn Sîrîn ve Şa'bî, kızgınlık halinde de diğer hallerde de kadına yaklaşmamak üzere yapılan yeminle ilânın gerçekleşeceğini belirtmişler ve zevcî ilişkiyi men eden ve dört aydan fazla süren her yemin ilâdır, demişlerdir.²⁵⁸

Alimlerin çoğunluğu birinci görüşü benimsemişler ve zarar verme kastı olmaksızın kişinin hanımından uzak durması ile ilâ gerçekleşmeyeceğini

²⁵⁴ Bakara, 2/226.

²⁵⁵ Razi, age., V, 180; Zuhaylî, age., II, 314.

²⁵⁶ Cessas, age., I, 430; Sabûnî, age., I, 314; Ebu Atıyye'den rivayet edildiğine göre, Ebu Atıyye'nin kardeşi ölmüş ve geride küçük bir çocuk bırakmıştı. Bunun üzerine o karısına bu çocuğu da emzirmesini söyledi. Ancak kadın iki çocuğu emzirmeye gllç yetiremem deyince kocası Ebu Atıyye çocukların ikisini emzirip süttten kesinceye kadar onunla cinsî ilişkide bulunmamaya yemin etti. Çocuklar süttten kesilince Ebu Atıyye kardeşinin oğlunu da alarak insanların oturduğu bir topluluğa gitti. Oradakiler ona 'bu çocuğu emzirmekle ne güzel bir iş yaptınız' deyince O da, kendi çocuğumuzla beraber bunu da emzirip süttten kesinceye kadar hanıma yaklaşmamaya yemin ettim de ancak böyle emzirebildik dedi. Bunun üzerine oradakiler, sen ilâ yapmışsın deyince O Hz. Ali'ye gelerek durumu ona anlattı. Hz. Ali de cevaben, sen hayırlı bir iş yapmak istemişsin, ilâ ise ancak gadap anında yapılandır dedi. Benzer bir rivayette ise Hz. Ali şöyle demiştir: Eğer bunu kızgın bir halde iken yapmışsan karın sana helâl değildir. Fakat kızgın halde yapmanmışsan bir beis yoktur, karın halâ senindir.(Bkz. Taberî, Ebu Cafer Muhammed b. Cerir, Câmîu'l-Beyan an Te'vîli'l-Kur'an, Dâru'l-Marife, Mısır, trs.IV, 458.

²⁵⁷ Taberî, age., IV, 459; Mâverdi, Ebu'l Hasen Ali b. Muhammed b. Habib, en-Nüket ve'l-Uyûn (Tefsir-i Mâverdi), Dâru'l Kütübi'l İlmiyye, Beyrut, trs.I, 288.

²⁵⁸ Cessas, age., I, 431; Sabûnî, age., I, 314; Zuhaylî, age., II, 315. Ayrıca geniş açıklama için bkz: Taberî, age., IV, 462; Mâverdi, age., I, 288.

belirtmişlerdir. Çünkü kocasıyla birleşmek kadın için bir haktır ve kadın bunu isteme hakkına sahiptir, erkek kadını bundan mahrum edemez. Eğer koca zarar verme gayesiyle birleşmemeye yemin ederse îlâ gerçekleşmiş olur ve sürenin sonunda kadının boşanma hakkı doğar. Bu durumda erkek ya yemininden dönüp onu iyilikle tutacaktır, ya da onu güzel bir şekilde boşayacaktır. Ancak zarar verme kastı olmaksızın meselâ emzirdiği çocuğun zarar görmemesi için hanımından uzak duran kişi îlâ yapmış sayılmaz.²⁵⁹

Îlânın gerçekleşmesi için zarar verme niyetinin bulunmasını şart koşanlar ayetin sonundaki “ *Eğer (bu müddet içinde) kadınlarına dönerlerse, şüphesiz Allah çok bağışlayan ve esirgeyendir*”²⁶⁰ cümlesini delil getirmişlerdir. Çünkü bu ifade îlâ yapanın günahkar olduğunu, bağışlanmasının da bu günahından (yemininden) dönmesine bağlı olduğunu gösterir. Her hangi bir faydaya binaen kişinin hanımından uzak durması halinde ise kişi günah işlemiş sayılmaz.²⁶¹

Îlâ'nın sahih olması için gereken müddet:

a) Hasan el-Basrî'ye göre koca, bir günlüğüne de olsa, ne kadar süre için yemin ederse etsin îlâ yapmış olur.²⁶²

b) İbn Abbas, Sa,d b. Cübeyr ve Atâ, bir kimse dört aydan az bir süre için hanımına yaklaşmamaya yemin etse ve onunla birleşmeksizin dört ayı tamamlasa îlâ yapmış olmaz, demişlerdir. Hanefiler, Şafii, Mâlik, ve Evzâî de bu görüştedir. İbn Mes'ud, İbrahim en-Nehaî, Katâde ve Hammad ise bu kişinin îlâ yapmış olacağını ve şayet dört ayı tamamlarsa bir bâin talâk vâkî olacağını belirtmişlerdir.²⁶³

c) Tam dört aylık bir süre için yemin edenin durumu hakkında da çeşitli görüşler ileri sürülmüştür. Ebu Hanife, Züfer, Ebu Yusuf, Muhammed ve Sevrî bu durumdaki bir kişinin îlâsını geçerli saymışlar, eğer bu kişi bu müddet içinde eşine dönmez de süre dolarsa bu îlâ ile bir bâin talâk gerçekleşir demişlerdir. Dolayısıyla îlânın geçerli sayılabilmesi için en az dört ay veya daha fazla bir süre yeminde zikredilmesi gerekir.

²⁵⁹ Cessas, *age.*, I, 431.

²⁶⁰ Bakara, 2/226.

²⁶¹ Cessas, *age.*, I, 431.

²⁶² Razi, *age.*, V, 183.

²⁶³ Cessas, *age.*, I, 432.

Atâ'nın İbn Abbas'tan naklettiğine göre o şöyle demiştir: "cahiliyede îlâ süresi bir veya iki sene idi. Allah bu süreyi dört ay ile sınırlandırdı. Kimin îlâsı bu süreden az olursa o îlâ yapmış olmaz."²⁶⁴

d) İmam Şafii, ve İmam Malik'e göre yemin dört aydan fazlası için olmadığı müddetçe bir kimse îlâ yapmış sayılmaz.²⁶⁵

Ebu Hanife ile Şafii'nin arasındaki görüş farkı şudur: Şafii'ye göre bir kimse dört aydan fazlası için îlâ yaptığında, o kişi için bu dört aylık süre (tolerans) kabul edilir. Bu müddet kocanın hakkıdır. Bu müddet tamamlanınca kadın kocasından ya kendisine dönmesini ya da kendisini boşamasını ister. Eğer koca her ikisinden kaçınır ise hakim kadını kocadan re'sen boşar. Ebu Hanife'ye göre ise dört ay geçince talâk kendiliğinden gerçekleşmiş olur.²⁶⁶

İlâ eden kimse, kendisine tanınan süre dolmadan karısına dönmek isterse hasta veya özürlü değilse onunla münasebette bulunur. Hasta veya özürlü ise diliyle döndüğünü söylemesi veya sadece kalben dönmesi yeterlidir.²⁶⁷

Cessas, "Eğer (bu müddet içinde) kadınlarına dönerlerse Allah çokça bağışlayan ve esirgeyendir"²⁶⁸ ayetinin, kocanın eşiyle birleşme kudretine sahip olmadığı zaman söz ile yemininden döndüğünü belirtmesinin geçerli olacağını delilidir der. Çünkü fey' bir şeye dönüşü ifade eder, bu durumdaki kişi de söz ile yemin ederek hanımından uzaklaşmıştı. Dolayısıyla yine kendi sözüyle, daha önce yapmış olduğu yemininden vazgeçtiğini belirtip, "sana geri döndüm" der. Ayrıca özre binaen cinsî münasebet mümkün olmayınca, sözlü ifade onun yerini tutar.²⁶⁹ Kadın îlâ durumunda kocasından, ya kendisine dönmesini yahut kendisini boşamasını isteme hakkına sahiptir. Koca bunu kabul etmezse kadın

²⁶⁴ Cessas, age., I, 432; Sabunî, age., I, 312; Sabûnî, M. Ali, Safvetü't- Tefâsîr, Dersaadet Yay., İst., trs.I, 145.

²⁶⁵ Cassas, age., I, 432; Zemahşerî, age., I, 266.

²⁶⁶ Razî, age., V, 183; Havva, age., I, 532; Seritî, age., s.315.

²⁶⁷ Taberî, age., IV, 466-68; Cessas, age., I/433; Mevsilî, age., III, 155; İlâ yapan kişinin hasta veya her hangi bir özrü olması durumunda şunlar da söylenmiştir. Hanefilere göre koca îlâ yaptığında hasta olsa ve daha sonra sadece söz ile yemininden döndüğünü ifade etse ve dört aylık sürenin bitiminde hala hastalığı devam ediyorsa bu kişinin fey'i (evliliğe geri dönüşü) sahihtir. Ancak kişi hac için ihrama girmişse ve hac vaktinin gelmesine de dört ay gibi bir süre varsa bu kişinin söz ile fey'i caiz değildir, ihramdan çıkıp hanımıyla birleşmesi gerekir. Ancak İmam Züfer bu kişinin de sözlü fey'ini sahih kabul etmiştir. (Cessas, age., I, 433).

²⁶⁸ Bakara, 2/226.

²⁶⁹ Cessas, age., I, 434.

hakime başvurur. Hakim, kadının kocasından, dört ay dolmadan kadına dönmesini ister. Erkek bunu kabul etmezse hakim, kadını kocasından ayırır.²⁷⁰

Îlâ müddetinin dolmasından sonra eğer koca evliliğe geri dönmezse boşanma nasıl gerçekleşeceği hususunda farklı görüşler belirtilmiştir. Görüşlerin farklılığı da “*vein azamûttalâka*” ayetini farklı anlamaktan kaynaklanmaktadır.

a) Bu ayetteki “*boşamaya azmetmek*”²⁷¹ ifadesini İbn Abbas fey’ gerçekleştirmeksizin dört ayın tamamlanması şeklinde açıklamıştır. İbn Mes’ud, Zeyd b. Sabit ve Hz. Osman da İbn Abbas’la aynı görüştedirler ve eğer koca evliliğe geri dönmeden dört ayı tamamlarsa, kadın bir bain talâkla boş olur demişlerdir. Hanefiler de bu görüşü benimsemişlerdir.²⁷²

Elmalılı’ya göre de bu talâk bâindir. Çünkü “eğer boşamaya karar verirlerse” ifadesindeki boşama kararı kinayeli sözler gibi beynunet (kesin boşama) ifade eder. Azim (karar) kalbin fiili olduğu için ayrıca dil ile de telaffuz edilmesi gerekmez. Îlâ yemini buna yeterlidir. Ayrıca bu ayette kocanın eşine dönmesinden veya onu boşamasından başka bir şık yoktur. Dolayısıyla bu yemini bozmamak, onu boşamaya karar vermek demektir. Bu karar ile îlâ, boşamaya niyet edilen kinaye sözlerinden olmuş olur ki, bunlarla bir bain talâk meydana gelir. Îlâda koca ayrıca bir boşama yapsın diye beklenerek üçüncü şık çıkarılamaz.²⁷³

b) Hz. Ali, İbn Ömer ve Ebu Derdâ’dan ise iki değişik görüş nakledilmiştir. Birincisi yukarıda zikrettiğimiz İbn Abbas’ın görüşüdür. İkincisi ise, dört ay tamamlandıktan sonra erkekte ya hanımına dönmesi ya da onu boşaması istenir. Dolayısıyla bunlara göre dördüncü ayın bitimiyle otomatik olarak boşama gerçekleşmez, bizzat kocanın boşaması gerekir. Erkek boşamazsa kadının hakime baş vurmasıyla hakim boşar. Ve bir ric’î talâk gerçekleşir. Hz. Aişe İmam Şafii, Malik, Ahmed ve Leys de bu görüştedir.²⁷⁴ Şafii en az on sahabîden bu görüşün nakledildiğini, Hz. Ali’nin de mûlfiyi tutuklayıp iki şeyden birini

²⁷⁰ Cessas, *age.*, I, 433.

²⁷¹ Bakara, 2/227.

²⁷² İbn-i Kesir, *age.*, III, 897; Mâverdi, *age.*, I, 289.

²⁷³ Yazır, *age.*, II, 105.

²⁷⁴ Cessas, *age.*, I, 435; Sabûni, *age.*, I, 313; Yıldırım, Celâl, *Asrın Işığında Kur’an Tefsiri*, Anadolu Yay., İzmir, trs.II,625.

yapmaya, yani ya karısına dönmeye ya da onu boşamaya mecbur ettiğini rivayet etmiştir.²⁷⁵

c) Said b. Müseyyeb, Salim b. Abdullah, Ebu Bekir b. Abdurrahman, Zührî, Atâ ve Tâvus ise, koca hanımına dönmeksizin dört ay dolarsa kadın bir ric'î talâkla kocasından ayrılmış olur demişlerdir.²⁷⁶

Dört ay dolmadan karısına dönenlerin yeminleri için keffaret verip vermeyecekleri meselesine gelince, bu hususta farklı görüşler ileri sürülmüştür.

- a) İmam Şafii'nin önceki görüşüne göre ilâ müddeti geçtikten sonra veya o müddet içinde koca hanımına dönerse ona keffaret gerekmez.
- b) Ebu Hanife'ye göre ve İmam Şafii'nin sonraki görüşüne göre bu kişiye keffaret gerekir.

İmam Şafii birinci görüşünde "eğer erkekler dönerlerse şüphe yok ki Allah gafurdur, rahimdir"²⁷⁷ ayetini delil getirmiş ve şunları söylemiştir:

- 1- Eğer bu kişiye keffaret gerekseydi Allah (cc) onu burada zikrederdi. Çünkü bu ayette onu bilmeye ihtiyaç vardır. İhtiyaç varken gerekli açıklamayı sonraya bırakmak caiz değildir.

²⁷⁵ İbn-i Kesir, *age.*, III, 897; Mâverdi, *age.*, I, 290; Ateş, *age.*, I, 395.

²⁷⁶ Cessas, *age.*, II, 1,436-37; Yıldırım, *age.*, II, 625. Cessas bu hususta şöyle der: Yukarıdaki görüşlerin hepsinin doğruluk payı vardır, ancak birinci gruptakilerin görüşü daha isabetli görünmektedir. Çünkü İbn-i Abbas, kocanın kocanın eşine dönmekten dört ayın tamamlanmasını boşamaya azmetmek olarak açıklamıştır. Dolayısıyla ilâ yapan kişiye Allah (cc) iki yol göstermiştir: Fey (eşine geri dönmesi) ve azimet-i talâk (boşama kararlılığında olması). Geri dönüşün de dört tayin edilen süre içerisinde olması gerekir. Çünkü bu süreden sonra geri dönmek mümkün olsaydı, bu durum boşamaya azmetmek olarak isimlendirilmezdi. Ayrıca, azimet insanın bir şey yapmaya kalben karar vermesidir. Dolayısıyla süre dolduğu halde koca eşine dönmemişse, onun bu tutumu boşama kararlılığında olduğunu gösterir ve otomatik olarak boşanma gerçekleşir. Bu görüş, kocanın, hakim tarafından ya eşine dönmesi ya da boşaması istenir şeklindeki görüşten daha isabetlidir. Çünkü bu görüştekilere göre kocanın bizzat sözlü olarak boşaması gerekir, eğer boşamazsa hakim boşar. Oysa İbn-i Abbas'ın görüşü daha isabetlidir, çünkü Allah (cc) âyette kocanın bizzat sözlü olarak boşamasını emreden bir ifade zikretmemiş, bunun yerine boşamaya azmetmek tabirini kullanmıştır. Ayette olmayan bir şeyi ilave etmek ise caiz değildir. Ayrıca, daha önce de belirttiğimiz gibi ilâ ile ilgili âyet kocaya iki seçenek sunmaktadır; ya fey (eşine geri dönmek), ya da azimat-i talâk (boşamaya karar vermek). Fey'in ise sadece, içerisinde kocanın eşine dönmemesi halinde üzerine hüküm bina edilen sürede olması gerekir Çünkü "Fein fâû" âyetindeki fe harf-i takibiyyedir ve geri dönüşün, yeminin hemen sonrasında olmasını gerektirir. Ve fey', kendilerine bu süre tanınan kişilerin kullanabileceği bir hakktır. Dolayısıyla bu süre içerisinde fey' gerçekleşmezse sürenin tamamlanmasıyla boşanma gerçekleşir. Niteki kocanın hem eşine dönmemesi, hem de onu boşanmaktan alıkoyması caiz değildir. Son olarak, belirlenen süre içinde gerçekleşen fey'in sahih olduğu hakkında ittifak edilmiştir. Bu da delalet eder ki, geri dönüş bu süre içinde olmalıdır. Bu durumda âyet "fein fâû fihinne" takdirindedir. Nitekim İbn-i Mes'ud kıraatinde âyet bu şekilde okunmuş, fey', o süreye hasredilmiştir. (Cessas, *age.*, I, 436-37).

²⁷⁷ Bakara, 2/227.

2- Allah (cc) bu ayette keffaretin gerektiğinden bahsetmediği gibi, aksine onun sakıt olduğuna “eğer erkekler dönerlerse, şüphe yok ki Allah gafurdur, rahimdir” diyerek dikkat çekmiştir. Bağışlama muahaze edilmemeyi gerektirir.

Ancak ikinci görüşte olanlar buna şöyle cevap vermektedirler: Allah (cc) keffareti gerek Kur'an'ın başka ayetlerinde gerekse Hz. Peygamber (s.a.v)'in hadislerinde beyan ettiği için bu ayette zikretmemiştir. Ayrıca Allah (cc)'ın “gafur ve rahimdir” sözü bu kişiler için ilâhî cezanın olmayacağını gösterir. Fakat ilâhî cezanın olmaması, keffaretin gerekmediğini göstermez. Nitekim zina ve katillikten tövbe eden kişi için de ilâhî ceza olmayabilir. Fakat yine de bu kişiye had ve kısas uygulanması gerekir.²⁷⁸

Îlâ, diğer yeminler gibi bir yemin sayıldığından ilâ yapanların vermesi gereken keffaret, diğer yeminlerin keffareti ile aynıdır. Dolayısıyla bu durumdaki kişi, ailesine yedirdiğinin orta hallisinden on fakiri doyurmak veya on fakiri giydirmek veya bir köle âzâd etmektir. Şayet bunlara gücü yetmezse üç gün oruç tutar.²⁷⁹

3- Talâk:

Hem mastar, hem de teslîmden selam, tekîmden kelam gibi, tatlîk manasına isim olarak kullanılan talak kelimesi, lügat itibariyle bir şeyin bağıni çözmek, serbest bırakmak veya bir bağı çözüp, bağıli olanı salmak anlamlarına gelir. Dolayısıyla talak kelimesi kadının nikâh bağıinin çözümlüp serbest bırakılması anlamında müstear olarak kullanılmıştır.²⁸⁰

İslâm hukukunda ise, belli lafızlarla nikâh akdinin çözümlmesi anlamında kullanılmaktadır.²⁸¹ Talâkı, nikâh akdini çözmek şeklinde herhangi bir kayıta bulunmadan tarif edenler de vardır.²⁸² Aynî talâkı nikâh bağıinin, ehli tarafından

²⁷⁸ Razî, *age.*, V, 181.

²⁷⁹ Maide, 5/89.

²⁸⁰ İbn-i Manzur, *age.*, X, 226; İsfahâni, Ragıp, *el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur'an*, Dâru'l Marife, Beyrut, trs.s.306; Cürçânî, Şerif Ali b. Muhammed, *et-Ta'rifât*, Dâru'l Kütübi'l İlmiyye Beyrut, 1983, s.142.

²⁸¹ Aynî, *age.*, V,4; Yıldırım, Celâl, *Kaynaklarıyla İslâm Fıkhı*, Uysal Kitabevi, Konya, trs.III, 1114. Karaman, *age.*, I, 348..

²⁸² İbn-i Kudâme, Ebu Muhammed Abdullah b.Ahmed b. Muhammed, *el-Muğnî*, Mektebetü'r Riyad, Riyad, 1981, VII,96; Mevsîlî, *age.*, III, 121; Miras, Kâmil, *Tecrîd-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi*, TDV Yay., Ankara, 1983, XI, 328.

mahallinde kaldırılması²⁸³ şeklinde tarif ederek talâkın verilmiş zamanına ve şekline atıfta bulunmuştur.

Ayrıca "akd-i nikâhı lafz-ı mahsus ile fil hal veya fil meal ref ve izale etmek"²⁸⁴ şeklinde tarif edilmekte olup, bu tarifte yer alan fil hal kelimesi ile bain talâk, fil meal kelimesi ile de ric'î talâk kastedilmektedir. "Belli lafızlar"dan kastedilen ise, boşama gayesi için kullanılan sarîh lafızlarla, manaya delâletin ancak niyet ile anlaşılabilirliği kinevî lafızlardır. Mektup ve işaretler de boşama gayesine matuf olarak kullanıldığında hüküm ifade eder.²⁸⁵

Boşanmada sarîh lafız kullanılmış ise hakim niyet ve karine aramadan diğer şartlar bulununca- evliliğin sona erdiğine hükmeder. Kinaye nev'inden sözlerin aynı neticeyi doğurması ise niyet ve karinelere bağlıdır.²⁸⁶

Îlâ bahsinde de bahsettiğimiz gibi İslâm, aile yuvasının dağılmaması için son derece kuvvetli prensipler getirmiş, eşlerine yaklaşmamaya yemin edenlerin bu yemin sürelerini dört ay ile sınırlandırmış²⁸⁷, bununla da kadınlara verilen zararı ortadan kaldırmayı hedeflemiş, şayet kocalar bu sürenin sonunda hala geri dönmeyip, karılarını kesin boşamaya niyetlenmişlerse bunu da açıkça belirtmelerini istemiş, bu yolla kadınlar için ikinci bir evlilik yolunu açmıştır.

Bizzat boşama durumunda da bir takım kaideler getirilmiştir. Asıl itibarıyla insanlar boşanmadan sakındırılmış ve bunun Allah (cc)'ın hiç sevmediği bir mubah olduğu²⁸⁸ belirtilmiştir. Fakat eşler arasındaki geçimsizliğe başka bir çözüm bulunmadığında boşanma en son baş vurulacak çare olarak meşru kılınmıştır. Bununla birlikte eşlerini boşayacak olan eşlere boşanmada takip edecekleri yol tarif edilmiş, eşlerini zarar uğratacak şekilde keyfi uygulamalara müsaade edilmemiştir.²⁸⁹

Boşama (talâk), eşlerin tekrar evliliğe dönüp dönememeleri açısından ric'î ve bâin boşama olarak adlandırılırken, boşanmanın gerçekleştiriliş şeklinin

²⁸³ Aynî, *age*, V, 3.

²⁸⁴ Bilmen, Ömer Nasuhi, *Hukuku İslâmiyye ve Istılahâtı Fıkhiyye Kâmusu*, İstanbul Matbaacılık, İst., 1956, II, 184; Serîti, *age.*, s.207.

²⁸⁵ Serîti, *age.*, s.207.

²⁸⁶ Karaman, *age.*, I, 348.

²⁸⁷ Bakara, 2/226-227.

²⁸⁸ Ebu Davud, Talâk, 3; İbn-i Mâce, Talâk, 1.

²⁸⁹ Serîti, *age.*, s.229.

Kur'an ve Sünnete uygunluğu açısından da sünnî ve bid'î boşama olmak üzere ikiye ayrılır.

a- Eşlerin Tekrar Evliliğe Dönebilmeleri Açısından Boşama

Ric'î Boşama:

Erkeğin boşadığı hanımına, yeniden mehir ve nikâh akdine ihtiyaç duyulmadan iddet süresi içinde dönmesine imkân tanıyan boşamadır.²⁹⁰ Ancak boşamanın dönülebilir olabilmesi, şu şartların bulunmasına bağlıdır.

- 1- Boşama zevcî ilişkiden sonra olmalıdır. Bu hususta halveti sahiha²⁹¹ zevcî ilişki yerine geçmez.
- 2- Boşama için kullanılan lafızlar sarih olmalıdır. Bu lafızlar, boşama iradesi kendisinden açık olarak anlaşılabilen ve boşama için kullanılan, boşsun, boş ol, seni boşadım vb. lafızlardır. Boşama niyetine ve halin delaletine ihtiyaç duyulmadan bu nevi ifadelerle vaki olan boşamalar muteber sayılır. Ayrıca şiddet ve mübalâğa ifade eden bir kelime söylememiş olmak.
- 3- Koca üçüncü boşama hakkını kullanıyor olmamalıdır.²⁹²
- 4- Boşama beynunete delâlet eden bir sıfatla tavsif edilmiş olmamalıdır.
- 6- Boşama kadının ödeyeceği bir mal mukabilinde yapılmamalıdır.²⁹³
- 7- İddet devam ediyor olmalıdır.²⁹⁴

Ric'î talakla boşanan kadın, iddet süresince kocasının evinde veya onun tayin ettiği veya gösterdiği bir evde kalır. Bunun bir takım faydaları söz konusudur. Bunlardan birisi de bir arada bulunmanın tekrar sevginin başlangıcına vesile olabileceği ve yeniden mutlu bir yuvanın oluşabileceği ihtimalidir.

b) Bain Boşama:

Erkeğin boşadığı hanımına yeni bir nikâh akdi ve mehirle dönmesine imkân tanıyan boşamadır.²⁹⁵ Boşamanın bâin olabilmesi için şu şartların bulunması gerekir:

²⁹⁰ Serîti, age., s.238; Karaman, age., I, 359; Soysaldı, age., s.89.

²⁹¹ Halveti sahiha: Eşlerin, kendilerinin izni olmadan kimsenin kendilerini göremeyeceği, kendilerine muttali olamayacağı emin bir yerde yalnız kalmalarıdır. (Karaman, age., I, 336).

²⁹² Bilmen, age., II, 184; Karaman, age., I, 359; Acar, age., s, 66.

²⁹³ Bilmen, age., II; 184; Acar, age., s, 66.

²⁹⁴ Aynî, age., V, 227.

1- Boşama nikâhtan sonra fakat zevcî ilişki ya da halvet-i sahihadan önce olmalıdır.

2- Boşama, evimi terk et, bana haramsın, babanın evine git gibi kinayeli, yani kapalı sözlerle meydana gelmiş, koca da boşamaya niyet etmiş olmalıdır.

3- Boşama bir bedel mukabilinde olmalıdır

Bain talak geriye dönüş ihtimali olup olmamasına göre iki kısma ayrılır.

1- Beynunet-i Suğra: Kocaya, karısını bir veya iki talakla boşamasının akabinde iddetin bitiminden sonra yeni bir mehir ve nikâh akdi ile boşadığı karısına dönme imkânı sağlayan boşamadır.²⁹⁶ Bir veya iki bain talakla boşanan kadınların hamile olması halinde doğum yapıncaya kadar, aksi takdirde iddetin bitimine kadar nafakaları kendilerini boşayan kocaları tarafından temin edilir. Hanefilere göre kocanın, iddet bekleyen karısının yiyecek, giyecek ve mesken gibi ihtiyaçlarını gidermesi gerekirken diğer mezheplere göre koca yalnız mesken ihtiyacını gidermek durumundadır. Bu müddet süresince kadınlar kocalarının evinde ikamet ederler.²⁹⁷

2- Beynunet-i Kübra: Kocanın üç talakla boşadığı kadına tekrar dönebilmesi, ancak hulle şartının gerçekleşmesi ile, yani, kadının başka bir erkekle evlenmesi onunla zevcî ilişkide bulunması, akabinde de ikinci kocanın ölmesi veya boşaması halinde mümkün olabilen boşamadır.²⁹⁸

b- Kur'an ve Sünnete Uygunluk Açısından Boşama

Klasik kaynaklarımızda boşama (talak) Kur'an ve Sünnete uygun olup olmaması bakımından, sünnî ve bid'î olmak üzere iki kısımda mütalaa edilmektedir.²⁹⁹

Sünnî Talak:

Boşamalar genelde şiddetli geçimsizlik ve karı kocanın birbirinden nefret ettiği hallerde gerçekleştiğinden bu gibi durumlarda ani kırgınlıkların ve fevri hareketlerin aile yuvasını sarsmaması, dolayısıyla aile yuvası dağılmadan telafi

²⁹⁵ Serîfî, age., s.238; Karaman, age., I, 359; Soysaldı, age., s.88.

²⁹⁶ Serîfî, age., s.238.

²⁹⁷ Merginânî, Ebu'l Hasen Ali b. Ebî Bekir b. Abdi'l Celil er-Ristânî, el-Hidâye Şerhu Bidâyeti'l-Mübtedi, İst., 1986, II, 44.

²⁹⁸ Serîfî, age., s.238.

²⁹⁹ Aynî, age., V, 4 vd.

imkânlarının sağlanması bakımından, İslâm hukuku bir takım tedbirler almıştır ki sünnî talak bunlardan birisidir.

Sünnî boşama, erkeğin hanımını, zevcî ilişkisinin bulunmadığı temizlik döneminde bir talâkla boşaması, kalan iki talâkı da iddet içindeki temizlik dönemlerinde ayrı ayrı gerçekleştirmesidir. Bu şekildeki boşamaya hasen (güzel görülen) boşama da denmektedir.³⁰⁰ Çünkü Hz. Peygamber Hz. Ömer'e oğlu Abdullah'ın böyle yapmasını emretmiştir. Buhârî Sahihinde bu tarife şahitlerin bulunmasını da eklemektedir.³⁰¹

Bir de ahsen (en güzel) kabul edilen boşama şekli vardır ki, o da erkeğin hanımını cinsel ilişkide bulunmadığı bir temizlik döneminde tek talâkla boşaması ve iddet içinde tekrar talâk vermeksizin, iddeti bitinceye kadar da onu terk etmesidir.³⁰² Zemaşerî bu konuda tabiin âlimlerinden İbrahim en-Nehâî'nin şu ifadesini nakletmektedir: Sahabe, zevcelerini bir kere boşamayı severlerdi. İddet bitmeden bir daha boşamazlardı.³⁰³

Bid'i Talak:

Sünnete aykırı boşama olarak telâkki edilen bid'i talak, kocanın, karısını hayızlı ve nifaslı iken veya temizlik döneminde zevcî ilişkiden sonra ya da bir temizlik süresi içinde birden fazla boşamasıdır. Temizlik döneminde birden fazla talakla kadının boşanması bir lafızla olabileceği gibi ayrı ayrı lafızlarla da olabilir.³⁰⁴ Buhârî, esnasında şahitlerin bulunmadığı boşamayı da bid'i boşama saymaktadır.³⁰⁵

Boşanmanın sünni veya bid'i oluşu, yukarıdaki tanımlardan da anlaşılacağı gibi, boşanmanın gerçekleştirildiği zaman itibariyle ve üç talâk hakkının bir arada veya ayrı ayrı kullanılması itibariyledir.

K. kerimde boşanmanın zamanına işareten mealen şöyle buyrulmaktadır:

"Ey peygamber! Kadınlarınızı boşayacağınızda onları iddetlerini gözeterek boşayın ve iddeti de sayın. Rabbiniz Allah'tan korkun. Apaçık bir

³⁰⁰ Aynî, age., V, 5; Mevsilî, age., III, 121; Havva, age., I, 536; Kal'acî, Kanîbî, age., s., 292.

³⁰¹ Buhârî, Talâk, 1.

³⁰² Aynî, age., V, 4; Mevsilî, age., III, 122; Havva, age., I, 536; Yıldırım, Celâl, Kaynaklarıyla İslâm Fıkhı, III, 1116.

³⁰³ Zemaşerî, age., IV, 540.

³⁰⁴ Merginânî, age., I, 227; Aynî, age., V, 7; Mevsilî, age., III, 122; Yıldırım, Celâl, Kaynaklarıyla İslâm Fıkhı, III, 1117. Karaman, age., I, 360.

³⁰⁵ Aynî, Bedruddîn Ebu Muhammed Mahmud b. Ahmed, Umdetü'l-Kârî Şerhu Sahihî'l-Buhârî, XX/226.

*hayasızlık yapmaları hali bir yana, onları evlerinden çıkarmayın, kendileri de çıkmasınlar. Bunlar Allah'ın sınırlarıdır. Kim Allah'ın sınırlarını aşarsa, şüphesiz kendine zulmetmiş olur. bilemezsin, olur ki Allah, bundan sonra bir durum ortaya çıkarıverir.*³⁰⁶

Enes (r.a)'ten rivayet edildiğine göre, Hz. Peygamber, Hz. Hafsa'yı boşadı, O da ailesine gitti. Bu ayet bunun üzerine nazil oldu. Kelbî, "Hz. Peygamber, Hz. Hafsa'ya bir sır söyledi. O da onu Hz. Aişe'ye anlattığı için Hz. Peygamber öfkelenip Hz. Hafsa'yı boşadı. Bunun üzerine bu ayet nazil oldu demiştir.³⁰⁷ Ancak bu sûrenin her hangi bir olay üzerine inmediğini, doğrudan doğruya hukukî bir beyan olarak indiğini söyleyenler de vardır.³⁰⁸

"Ayette ilk hitap Hz. Peygamber (s.a.v)'e ise de ayetin devamının cemi sigasıyla olması hitabın bütün Müslümanlara yönelik olduğunu gösterir. Ayette önce peygamber'e nida ile başlanması onun, ümmetinin tebliğcisi ve önderi olduğunu göstermesi yanında, beyan edilecek boşama tarzının onun şeriatına ait Allah tarafından gönderilen yeni bir hüküm olması hasebiyle, duyurma ve tebliğine itina gösterilmesi hususunda bir tenbih ifade etmektedir. Oysa açıklanacak hüküm, Peygamberin kendisine mahsus olmayıp umumidir."³⁰⁹

Ayetin devamında "*Rabbiniz Allahtan korkun. Apaçık bir hayasızlık yapmaları hali bir yana, onları evlerinden çıkarmayı, kendileri de çıkmasınlar.*"³¹⁰ buyurulmaktadır. Bu ayette, eşlerin oturdukları evler mülkiyet olarak kocaya ait olsa da "*onları evlerinden çıkarmayın*" ifadesiyle kadınlara nispet edilmiştir. Dolayısıyla bu ifade kadının erkek üzerinde süknâ hakkının olduğunu, erkeğin kadına içinde oturacağı bir mesken tayin etmesinin vacip olduğunu gösterir.³¹¹

Daha sonra, bütün bunların, Allahın belirlediği sınırlar olduğu ve bu sınırları aşan kişinin kendisine zulmetmiş olacağı belirtilmiş, bu sınırlara riayet ederek boşamanın yapılması öğütlenerek belki Allah'ın yeni bir durum ortaya çıkarabileceği hatırlatılmıştır.³¹² Çünkü iddet içerisinde kadın daha önce evliliği devam ettirdiği evde kaldığında, kocasının öfkesi geçip yeniden kadına sevgi

³⁰⁶ Talâk, 65/1.

³⁰⁷ Razi, age., XXI,530.

³⁰⁸ Yazır, age., VIII, 99.

³⁰⁹ Yazır, age., VIII, 102.

³¹⁰ Talâk, 65/1.

³¹¹ Nesefî, age., IV, 264; Yazır, age., VIII, 110.

³¹² Talâk, 65/1.

beslemesi, ikinci boşamayı yapacakken bundan vazgeçip eşine dönmesi muhtemeldir.³¹³

“Onları iddetlerini gözeterek boşayın”³¹⁴ ayetinin, “sayılı hayız günlerinin önünde cinsi birleşme imkânı olup da birleşilmemiş olan temizlik dönemlerinde temiz olarak boşayın” anlamında olduğunda ittifak vardır.³¹⁵ Abdullah b. Mes’ud’dan bu ayetin açıklaması mahiyetinde “yaklaşmadan, temiz olarak (*tâhîran min gayri cimâin*)” ifadesi, İbn-i Abbas’tan da “iddetlerinin önünde (*fi kabli iddetihinne*)” ifadesi nakledilmiştir.

Zemahşerî de “iddetlerine doğru boşayın” ayetine “iddetlerinin başında boşayın” anlamı vermiştir. Çünkü Hz. Peygamber bu ayeti *min kıbeli iddetihinne* şeklinde de okumuştur. Dolayısıyla kadın, birinci kuru’dan önceki temizlikte boşandığında iddetini karşılayacak şekilde boşanmış olur. Bundan da maksat, o kadınların, kendileriyle cinsi münasebet yapılmamış bir temizlik döneminde boşanıp, bu hallerini iddetleri bitinceye kadar korumaları kastedilmiştir.³¹⁶

Hz. Peygamber’in, İbn Ömer’e hanımını hayızlı iken boşadığı için, “Allah’ın sana emri böyle değildir. Sünnete uygun olan, o kadını, temizlik döneminin başında olarak boşaman ve onu her kuru’da bir talakla boşamandır” dediği rivayet edilmiştir.³¹⁷

Ayrıca temizlik döneminde fakat cinsel ilişkiden sonra boşamanın haram kılınmasını bunu cinsel arzuların tatmin edilmiş olmasına bağlayabiliriz. Zira cinsel doyuma ulaştıktan sonra bu arzunun yeniden hissedileceği zamana kadar kadına karşı müstağni olduğu hissine kapılabilir. Bunun için zevci ilişkide bulunduktan ve şehvi ihtirası sona erdikten sonra kadının boşanması haram kılınarak, kadına ilginin tekrar olduğu anda boşamanın yapılması sünnete uygun ve müstehap sayılmıştır.³¹⁸

Her ne kadar İslâm aile hukukunda kadın erkek birliğinin temel amacı cinsel arzunun tatmininden öte sağlıklı nesillerin yetiştirilmesi amacına yönelikse de evlilik bağı ayakta tutan temel faktörlerden birinin de cinsel

³¹³ Neseî, *age.*, IV, 264-65.

³¹⁴ Talâk, 65/1.

³¹⁵ Yazır, *age.*, VIII, 107.

³¹⁶ Zemahşerî, *age.*, IV, 540.

³¹⁷ Zemahşerî, *age.*, IV, 541.

³¹⁸ Acar, *age.*, s.84; Kamil Miras, *Sahih-i Buharî Muhtasarı Tecrid-i Sarih Tercemesi ve Şerhi*, Ankara, 1980, XI, 340.

doyuma ulaşma olduğu göz önünde bulundurularak birliğin devamını sağlamada bundan da yararlanılması uygun bulunmuştur. Ayrıca hamile kalabilecek yaştaki bir kadını temiz bir halde zevci ilişkiden sonra boşayan koca, boşadığı kadının hamile olduğunu bilmeden, ondan ayrıldıktan sonra durumu farkettiğinde çocuğu sebebiyle yaptığından pişmanlık duyabilecektir.³¹⁹

Abdullah b. Mes'ud tarafından rivayet edilen “sünnete uygun olan boşama, erkeğin karısını (ay başı ve lohusalık halinden) temiz iken ve onunla zevci ilişkide bulunmadan boşamasıdır”³²⁰ anlamındaki hadis de aynı manaya işaret etmektedir.

Başka bir hadiste de, Kur'an'da mücmel bırakılan iddet kelimesi gayet açık bir şekilde izah edilmektedir. Buna göre, hanımını hayız halinde iken boşayan oğlunun durumunu Rasûlullah (s.a.v)'a soran Hz. Ömer şu cevabı almıştır. “Ona emret karısına dönsün, sonra temizlenip hayız görünceye ve tekrar temizleninceye kadar onu evde tutsun. Ondan sonra dilerse nikâh altında tutar, dilerse zevci ilişkide bulunmadan boşar işte kadınların kendisi için boşanmalarını Allah'ın emrettiği iddet budur.”³²¹

Zevci ilişkide bulunulmayan temizlik döneminde kadının boşanması, kocanın eşinden ayrılma arzusunun bir tezahürüdür. Zira ay halinin akabindeki temizlik dönemi, kocanın eşine iltifat edeceği bir zaman dilimidir. Böyle bir ortamda kocanın zevci ilişkide bulunmadan hanımını boşaması, onun ayrılma ihtiyacını duyduğu kanaatini oluşturmaktadır.³²²

İbn Ömer hadisinde yer alan “dilerse nikâh altında tutar”³²³ ifadesi, zamanında vaki olmayan talakın geçerli olacağı görüşünde olanlara göre iddet süresi içinde kocanın karısını boşamasından ötürü pişmanlık duyabileceğini dolayısıyla kocanın tekrar boşamaktan vazgeçip evliliğe devam edebileceğine işaret etmektedir.³²⁴

Buraya kadar yaptığımız açıklamalardan anlaşılacağı üzere sünnete uygun olarak tatbik edilmesi istenen boşama, arızî duygu ve düşüncelerle aile

³¹⁹ Acar, age., s.84.

³²⁰ İbn-i Mâce, Talâk, 2.

³²¹ Buhârî, Talâk, 1; Müslim, Talâk, 1; Ebu Davud, Talâk, 4.

³²² Acar, age., s.74.

³²³ Buhârî, Talâk, 1.

³²⁴ Acar, age., s. 74.

yuvasının yıkılmasına imkân vermemek için alınan tedbirlerden birisidir. Bu bakımdan, pişmanlık duymamak, ortaya çıkabilecek barış fırsatlarını değerlendirebilmek için boşamaların sünnet üzere yapılması, hem dinî açıdan hem de dünyevî açıdan yararlı görülmektedir.³²⁵

Bunlardan her hangi biriyle gerçekleştirilebilecek olan boşamalar sünnete aykırı olmakla birlikte fakihlerin çoğunluğuna göre hukukî sonuçlar doğurur, ancak boşayan şahıs günah işlemiş olur.³²⁶ Şu örnekler de çoğunluğun görüşlerine dayanak mesnet teşkil eder.

1- Cuma namazı kılmakla mükellef olan kişiler alış veriş yaptıklarında "Ey iman edenler! Cuma günü namaza çağrıldığı (ezan okunduğu) zaman hemen Allah'ı anmaya koşun ve alış verişi bırakın. Eğer bilmiş olsanız, elbette bu sizin için daha hayırlıdır"³²⁷ ayetine muhalefet etmiş olacaklarından günahkâr olurlar. Ancak buna rağmen yapılan alış verişler İslâm hukukuna göre muteber olup satıcı verdiği malın ücretini, müşteri de malı almaya hak kazanır.

2- Gasp edilen bir tarla üzerinde veya gasp edilen bir elbise ile namaz kılma halinde meydana gelen gasp hadisesinden dolayı fail günahkâr olmuş olur. Buna mukabil kılınan namaz muteber olur.³²⁸

Daha önce belirttiğimiz gibi talakın sünnî veya bid'î oluşu, talakın gerçekleştirildiği zaman (temizlik halinde veya ay halinde oluşu) ve bir anda birden fazla talakın verilip verilemeyeceği meselesinden kaynaklanmaktadır.

Boşanmanın zamanı hakkında Kur'an'da ve Hz. Peygamber (s.a.v.)'in hadislerinde yukarıda anlattıklarımız ön görülürken, boşanma en fazla kaç boşama hakkı olduğuna işareten Kur'an-ı Kerim'de mealen şöyle buyurulmaktadır: "Boşama iki defadır. Bundan sonra ya iyilikle tutmak ya da güzelce salıvermektir"³²⁹ buyurulmuştur.

Ensar'dan bir adam kızıp, karısına; sana hiç yaklaşmayacağım, ama sen benden çözümlü ayrılmayacaksın dedi. Kadın, nasıl olur? dedi. Adam, seni boşayacağım, süren dolmaya yaklaşınca sana döneceğim. Yine boşayacağım,

³²⁵ Acar, age., s.75.

³²⁶ el-Ğarvî, Muhammed b. Ömer, **Hukûku'l-Mer'eti'l-Müslime**, Dâru'l İ'tisam, Yrs.trs.s.125.

³²⁷ Cuma, 62/9.

³²⁸ Acar, age., s.77.

³²⁹ Bakara, 2/229.

süren sonuna yaklaşıncaya kadar tekrar döneceğim, işi böyle sürdüreceğim, dedi. Kadın bu durumu Allah Rasûlü'ne arzetti. Bunun üzerine bu ayet indi.³³⁰

Bu ayetin iniş sebebi hakkında şöyle bir rivayet de vardır: Cahiliye devrinde adamlar hanımlarını boşuyor, daha sonra iddetleri bitmeden onlara dönüyorlardı. Bir adam hanımını ne kadar boşarsa boşasın yine iddeti içinde ona dönebiliyordu. İşte bunun üzerine bir kadın Hz. Aişe'ye gelerek, kocasının kendisini boşadığını ve zarar vermek maksadıyla (başkasıyla evlenmesini engellemek için) kendisine ric'at ettiğini şikayet etti. Hz. Aişe de bu durumu Hz. Peygamber (s.a.v)'e anlattı. Bundan dolayı "boşama iki defadır" ayeti indi.³³¹

Bu ayet hakkında çeşitli yorumlar yapılmıştır.

a) Bu ayet, bir önceki ayetteki "eğer kocalar barışmak isterlerse, bu durumda boşadıkları kadınları geri almaya daha fazla hak sahibidirler"³³² ayetinin kapsamını daraltmış, sonrasında yeniden evliliğe dönüş mümkün olan talak sayısı ile, artık geri dönüş imkânı olmayan talak sayısını açıklamıştır. Dolayısıyla ayeti şöyle anlamak mümkündür: En fazla iki defa boşadıktan sonra aynı eşle yeniden evliliğe geri dönülebilir. İkinci boşamadan sonra iki seçenek kalmaktadır. Ya iyilikle yeniden birleşip hanımıyla iyi geçinecek ya da onu güzel bir şekilde boşayacaktır.³³³ Urve b. Zübeyr ve Katâde'den bu şekilde nakledilmiştir.³³⁴

b) İbn Abbas ve Mücahid ise bu ayetin sünnet üzere yapılacak olan talakı açıkladığını belirtmişlerdir.³³⁵

c) Bu ayetten murad edilen, boşamayı topluca değil de ayrı ayrı gerçekleştirmektir. İki ve üç boşamayı bir arada gerçekleştirmek bid'at ve haramdır.³³⁶ Hz. Ömer, Osman, Ali, İbn Mes'ud ve Ebu Musa el-Eş'arî bu

³³⁰ Nesefî, *age.*, I, 115; Taberî, *age.*, IV, 539.

³³¹ Emiroğlu, Hasan Tahsin, *Esbâb-ı Nüzûl*, Kuzucular Ofset, Konya, trs.I, 235; Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-Münîr*, I, 331.

³³² Bakara, 2/228.

³³³ Zemahşerî, *age.*, I, 270; İbn_i Kesîr, *age.*, III, 906; Havva, *age.*, I, 539; Bilmen, *age.*, I, 233; Hicâzî, *age.*, I, 178; Yıldırım, *age.*, II, 637; Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-Münîr*, I, 333.

³³⁴ Cessas, *age.*, I, 458; Mâverdî, *age.*, I, 293-94; Sabûnî, Muhammed Ali, *Muhtasarı Tefsîr-i İbn-i Kesîr*, Dâru'l Kur'âni'l Kerim, Beyrut, 1973.???; Havva, *age.*, I, 539.

³³⁵ Cessas, *age.*, I, 458; Zemahşerî, *age.*, I, 270; Mâverdî, *age.*, I, 293-94.

³³⁶ Cessas, *age.*, I, 458; Nesefî, *age.*, I, 115; Havva, *age.*, I, 540.

görüştür. Delil olarak da Hz. Peygamber'in İbn Ömer'e söylediği *"temizlik dönemini bekle ve her temizlikte bir talak ver"* sözünü zikretmişlerdir.³³⁷

Malik b. Enes de "ben, talakın birer birer verilmesinden başka bir yol tanımıyorum" demiş, ister birden ister ayrı ayrı olsun üç talakla boşanmayı kerih görmüştür. Hanefiler de yukarıda belirttiğimiz gibi bir temizlik döneminde birden fazla talak vermeyi kerih görmüşlerdir.³³⁸

Bu ayet, veriliş itibariyle talakın mubah ve yasak olanını açıklamakta, bir anda birden fazla talak verilmemesini, eğer birden fazla boşama yapılacaksa ayrı ayrı zamanlarda boşamayı emretmektedir. Bunun neticesi olarak da iki defayı geçmemek üzere boşamadan sonra kocaların eşlerine dönebileceklerini belirtmektedir.

Bu ayetin sadece geri dönüş imkânı olan boşamaların sayısını belirttiğini söylemek yanlıştır. Çünkü *"boşama iki defadır"*³³⁹ ifadesi, eğer iki boşama yapılacaksa bunların ayrı zamanlarda yapılmasını emretmektedir, merratân kelimesi bunu ifade eder. Nasıl ki bir kişi başka birine bir defada iki lira verdiğinde iki defa verdi diyemiyorsak, aynı anda eşini iki talakla boşayana da iki defa boşadı demek mümkün değildir.³⁴⁰

Araplar, kendi dillerinde "merratân" ve benzeri kelimelerden ard arda bir defadan sonra ikinci bir defayı anlarlar. Dolayısıyla ayette "talkatân" değil de onun yerine "merratân" kullanıldığından, talak iki ayrı kerede yani ayrı ayrı zamanlarda verilmeli, yoksa bir defada iki talak verilmemelidir.³⁴¹ Bu nedenle hiç kimse Rasulullah (s.a.v)'ın *"Kim her namazın sonunda Allah'ı tesbih ederse"* sözünden istenen sayı miktarınca ard arda tekerrüründen başkasını anlamaz. Nitekim Şari' otuz üç kere "sübhânellah", otuz üç kere "elhamdülillah" otuz üç kere "Allahü Ekber" denilmesini emretmiştir. Şimdi bir adam bir defada otuz üç adedini söyleyerek "otuz üç kere Elhamdülillah" demekle bu emri yerine getirmiş olmaz. Mutlaka bu tesbihatları ayrı ayrı söylemelidir. İşe bunun gibi bir adam bir

³³⁷ Cessas, age., I, 458; Zuhayli, et-Tefsîru'l-Münîr, I, 333.

³³⁸ Zemahşeri, age., IV, 540.

³³⁹ Bakara, 2/229.

³⁴⁰ Cessas, age., I, 458; Şevkânî, Muhammed, Fethu'l-Kadir, Daru'l-Marife, Beyrut, 1964, I, 238; Neseî, age., I, 115; Hicâzî, age., I, 178.

³⁴¹ Cessas, age., I, 438; Şevkânî, age., I, 238.

sözle üç defa boşadım demekle kadın üç defa boşanmış olmaz.³⁴² Hiç kimse mükellefin istenen sayıyı bir defada söylemekle bunları yerine getirmiş olacağını söylememiştir.³⁴³

Ayrıca Nur sûresi altıncı ayette *"Karlarına zina isnad edip de kendilerinden başka şahitleri olmayanların şahitliği, kendisinin doğru sözlü olduğuna Allah'ı dört defa şahit tutmasıyla olur"* buyurulmaktadır. Bu ayete göre bir kimse hepsini bir defada söyleyerek ben dört şهادetle Allah'ı şahit tutuyorum dediğinde Allah'ı bir defa şahit tutmuş olacaktır. Yine Nur sûresi sekizinci ayette *"Kocanın yalancılardan olduğuna Allah'ı dört defa şahit tutması kadından cezayı savar"* buyurulmaktadır. Buna göre kadın hepsini bir defada söyleyerek ben dört şهادetle Allah'ı şahit tutuyorum dediğinde bu söz de bir şahitlik yerine geçer.³⁴⁴

Bu ayetin asıl hedefi en fazla ki boşamadan sonra ric'atin mümkün olduğunu açıklamak olsa, bu, aynı anda verilen iki talaktan sonra da mümkün olacağı için buradaki merratân ifadesi fazla olmuş olur. Hal böyle olunca bu ayet, bu ayet iki defa yapılacak boşamanın ayrı zamanlarda yapılması gerektiğini vurgulamaktadır. Ayrıca bu ayet bir temizlik içinde birden fazla talâkı birleştirmenin bid'at olduğuna delildir.³⁴⁵

Bunu şuradan da anlayabiliriz. Ayet haber kipinde gelmiş olsa da emir ifade etmektedir. Çünkü ayet, uygulamada olan bir şeyden bahsetmemekte, yeni bir uygulama şekli getirmektedir. Ayetin indiği zamanda insanlar arasındaki uygulamaya baktığımızda, bir anda birden fazla boşamanın yapıldığını görmekteyiz. Dolayısıyla ayet, birden fazla boşama yapılacağında bu boşamaların ayrı ayrı yapılmasını emretmektedir. Bu durumda ayeti şöyle takdir edebiliriz: Boşamak istediğinizde iki defa boşayınız. Fakat buradaki emir, vücup değil nedb ifade etmektedir. Yani mutlaka iki defa boşayınız değil, iki boşama yaparsanız bunu iki ayrı zamanda yapınız demektir.³⁴⁶

³⁴² Ateş, Süleyman, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, I, 400-401; Acar, *age.*, s.106.

³⁴³ Acar, *age.*, s.106.

³⁴⁴ İbn-i Kayyim, *age.*, V, 244.

³⁴⁵ Nesefî, *age.*, I, 115; Cessas, *age.*, I, 458.

³⁴⁶ Cessas, *age.*, I, 459.

Netice itibariyle bu ayet şu hükümleri ihtiva eder:

a) Eğer bir kişi eşini üç talakla boşayacaksa bu üç boşamayı ayrı ayrı gerçekleştirmelidir.

b) Kocanın tekrar eşine dönme hakkı ilk iki boşamadan sonra vardır.³⁴⁷

d) Bu ayet üçten fazla boşamayı kaldırmış, boşama hakkını üç ile sınırlandırmıştır. İbn Abbas'tan rivayet edildiğine göre bu ayet inmeden önce insanlar diledikleri kadar boşama yapabiliyorlardı. Bu ayet inince üçten fazla boşama kaldırıldı.³⁴⁸

Mücahid, Atâ ve selef âlimlerinin bir çoğu ayetteki "güzellikle salıverme" yi üçüncü boşama olarak açıklamışlardır. Çünkü Ebu Ruzeyn el-Esedî, Hz. Peygamber'e, Ey Allah'ın rasûlü Allah'ın "boşama iki defadır" sözünü anladım, peki üçüncü boşama nerede? Diye sorduğunda Hz Peygamber, üçüncü boşama "güzellikle salıvermektir" demiştir.³⁴⁹ Bir sonraki ayetteki "eğer erkek kadını üçüncü defa boşarsa, ondan sonra kadın başka bir erkekle evlenmedikçe onu alması kendisine helal olmaz"³⁵⁰ cümlesi de "iyilikle salıverme"nin açıklaması mahiyetindedir.³⁵¹

Süddi ile Dahhak ise, "iyilikle salıverme"nin, iddet bitinceye kadar kocanın eşine dönmemesi ve ric'atin beynunete dönüşmesi anlamında olduğunu söylemişlerdir.³⁵²

Fahrettin Razî de "güzellikle salıvermek"ten kastedilenin üçüncü talâk olmadığını belirtmiştir. Çünkü ikinci talâktan sonra karı koca arasında şu üç durum söz konusudur:

a) Kocanın, hanımına geri dönmesi ki, bu "ya iyilikle tutmaktır" cümlesinden kastedilen anlamdır.

³⁴⁷ Şevkânî, age., I,238.

³⁴⁸ Cessas, age., I,459.

³⁴⁹ Zemaşerî, age., I,170; İbn-i Kesîr, age., III, 907; Şevkânî, age., I,239; Zuhaylî, et-Tefsîru'l-Münîr, I,334.. Mâverdî bu hadisin mürsel ve zayıf olduğunu belirtmiştir. (Mâverdî, age., I,294).

³⁵⁰ Bakara, 2/230.

³⁵¹ İbn-i Atıyye şöyle der: Bu söz bana göre üç yönden kuvvetli ve sahihtir. Birincisi, Hz. Peygamber'in Ebu Ruzeyn'in sorusuna verdiği cevaptır. İkincisi, Tesrih, boşamada kullanılan lafızlardandır. Üçüncüsü ise, "şayet üçüncü defa boşarsa" âyetindeki Tallega fiili tef'îl babındandır. Bu ise çokluk ifade eder. Çoğulun en az miktarı ise üçtür. (Zuhaylî, et-Tefsîru'l-Münîr, II,334).

³⁵² Mâverdî, age., I,294.

b) Kocanın hanımına geri dönmeyip, iddeti bitip aralarında beynunet (ayrılık) meydana gelinceye kadar onu bırakmasıdır ki, “veya güzellekle salıvermektir” cümlesinden kastedilen budur.

c) Kocanın hanımını üçüncü talâkla boşaması ki, bu da, “erkek hanımını tekrar boşarsa” cümlesi ile ifade edilmiştir. Dolayısıyla, üç durum bulunup, Allah (cc) da bu üç ifadeye yer verince bunlardan her birini ifade ettikleri bu üç manaya hamletmek gerekir.³⁵³

Allah (cc) kadın aleyhine işleyen bu boşama sistemini kaldırarak erkeğe, ancak iki boşamada dönme hakkı tanıyor. Bir sonraki ayetten anlaşıldığına göre, koca hanımını üçüncü defa boşarsa, artık o kadın başka bir erkekle sahîh bir evlilik yapıp da ikinci koca ölür veya boşanırlarsa bu takdirde ilk kocasıyla tekrar evlenebilir.³⁵⁴ Aksi takdirde üçüncü talâktan sonra yeniden birleşmeleri haramdır.³⁵⁵ Âyetin açık ifadesine rağmen, üçüncü talâktan sonra (kadın başka bir erkekle evlenip boşanmaksızın) tekrar birleşmek helaldir demek küfür olur.³⁵⁶

Abdurrahman b. Atik el-Kurazî'nin kızı Temime, amcasının oğlu Rifâa b. Vehb b. Atik el-Kurazî ile evli idi. Rifâa Temime'yi üçüncü talâkla boşadı. Sonra Temime, Abdurrahman b. Zübeyr el-Kurazî ile evlendi. Abdurrahman b. Zübeyr de Temimeyi boşayınca Temime Rasûlüllah (s.a.v.)'a gelerek, Abdurrahman benimle birleşmeden beni boşadı, şimdi ben ilk kocamla tekrar evlenebilirmiyim, dedi. Bunun üzerine Rasûlüllah (s.a.v.) ikinci kocan seninle birleşip de boşanmadıkça sen ilk kocana helal olmazsın, dedi ve bu olay üzerine bu ayet indi.³⁵⁷

Burada hulle meselesi devreye girmektedir. Kadının ikinci kocası ile yaptığı evlilik geçici bir süre için sadece ilk kocaya helâl kılma gayesi ile değil de, devamlı ve sahîh bir evlilik olmalıdır.³⁵⁸ Çünkü başka bir rivayette Hz. Peygamber (s.a.v.), kendisinin ilk kocası ile evlenmesinin helal olup olmadığını soran Temimem'ye; “Hayır! Sen onun, o da senin balcağızından tatmadıkça (ilk kocanla evlenemezsin)” buyurmuştur. Ayrıca Hz. Peygamber (s.a.v.), “size

³⁵³ Razî, age., V,218. Mâverdi'nin bu hadis hakkında ‘zayıftır’ dediği doğru ise, Razî'nin ifadeleri biraz daha haklılık kazanmaktadır.

³⁵⁴ Zuhaylî, et-Tefsîru'l-Münîr, I, 337; Yıldırım, Celâl, Kaynaklarıyla İslâm Fıkhı, III, 1180.

³⁵⁵ Bakara, 2/230.

³⁵⁶ Yazır, age., II, 108.

³⁵⁷ Zuhaylî, et-Tefsîru'l-Münîr, I, 333.

³⁵⁸ Havva, age., I,544.

ödünç teke (nin kim olduğu) hakkında haber vereyim mi? buyurmuş, sahabe de, evet Ya Rasûlellah deyince; "o, muhallil (üç talâkla boşanan kadını ilk kocaya helâl kılma şartıyla onunla evlenen) dir. Allah, muhallil ve muhallel'e lanet etsin" demiştir. Dolayısıyla ayet-i kerime ve hadis-i şerifin açık ifadesinden, sadece ilk kocaya helâl kılamaya yönelik bir geçici nikâhın yeterli olmadığı anlaşılmaktadır. Hatta, daha sonra boşanmak üzere kısa bir süre için evlenmenin dahi helâl olmadığı belirtilmektedir.³⁵⁹

Sünnete uygun olarak vaki olmayan bir lafızla üç talâkın verilmesi veya ayrı ayrı lafızlarla da olsa aynı temizlik içinde üç talâkın kullanılması bid'at ve haram olmasına rağmen sahabenin çoğunluğu, Evzai, Ley b. Sa'd, İbrahim en-Nehâi, Sevrî, Ebu Süleyman, Ebu Sevr, Ebu Ubeyd gibi tabinin çoğunluğu ve dört mezhep imamı ile arkadaşlarına göre³⁶⁰ hukukî netice doğurur ve kadın kocasından boşanmış olur.³⁶¹

Buna karşılık, sahabeden Zübeyr b. Avvam, Abdurrahman b. Avf ile tabiinden bir grup, Hanefi, Maliki ve Hanbelilerden bazı alimler, İbn Teymiyye, İbn Kayyim el-Cevziyye, Şevkânî, Muhammed Abduh, M. Reşid Rıza, Ebu Zehra gibi alimler tek lafızla verilen üç talâk ile sadece bir talâkın gerçekleşeceğini belirtmişlerdir.³⁶²

Birinci gruptakiler görüşlerini şu delillerle desteklemişlerdir:

1- "Boşama iki defadır. Bundan sonrası ya iyilikle tutmak ya da iyilikle bırakmaktır."³⁶³

2- "Bundan sonra kadını boşarsa, kadın bir başkasıyla evlenmedikçe onu alması kendisine helâl olmaz."³⁶⁴ Bu ayette Cenab-ı Hak bir defada üç talâkın verilmesi ya da ayrı ayrı verilmesi ile ilgili bir ayırım yapmamıştır.

³⁵⁹ Rifaa'nın karısı, Hz. Peygamber vefat ettikten sonra Hz. Ebu Bekir'e gelerek, "Rifaa'ya dönebilir miyi?" demiş, Ebu Bekir de "bu hususta Rasûlellah (s.a.v.) sana diyeceğini dedi, sen Rifaa'ya dönemezsin" dedi. Ebu Bekir vefat edince de Hz. Ömer'e aynı soruyu soran bu kadına Hz. Ömer, "şayet bana bir daha böyle bir istekle gelirsen seni recmederim" demiştir. (Zemahşerî, age., I, 272).

³⁶⁰ Serahsî, Şemstüddîn, *Kitâbu'l-Mebsût*, Beyrut, 1986, VI, 57; İbn-i Hümmam, *Kemâlüddîn Muhammed b. Abdü'l-vâhid b. Abdü'lhamid b. Mes'ud es-Sivâsî, Şerhu Fethi'l-Kadîr*, Beyrut, trs.III, 330.

³⁶¹ Aynî, age., V, 7; İbn-i Rüşd, Ebu'l Velid Muhammed B. Ahmed b. El-Hafid, *Bidayetü'l Müctehid ve Nihâyetü'l-Muktesit*, İst., 1985, II,53-54; en-Nesefî, age., I, 115; Es-Serîfî, age., s.231; Yazır, age., VIII, 106; Acar, age., s.80.

³⁶² İbn-i Kudâme, *el-Muğnî*, VIII, 243; İbn-i Teymiyye, *el-Fetâvâ'l Kübrâ*, III, 16-17; İbn-i Kayyim, age., V, 248; Abduh, Muhammed, *el-Âlâmü'l-Kâmileti li'l-İmam Muhammed Abduh*, Beyrut, 1980, II, 121. Karaman, age., I, 362.

³⁶³ Bakara, 2/229.

3- *"Ey İnananlar! Mümin kadınları nikâhlayıp da henüz zifafa girmeden onları boşarsanız, onları sayacağınız bir iddet süresince bekletme hakkınız yoktur."*³⁶⁵ Bu ayette de Allah (cc) talak lafzını mutlak olarak kullanıp bir ayrimda bulunmadığından bir defada söylenen üç talakla kadının boşanması muteberdir.

4- Fatıma binti Kays'ı üç talâkla boşayıp Yemen'e giden Ebu Hafs b. Muğiretü'l-Mahzumî'nin ailesi Fatıma'ya senin bizde nafaka hakkın yoktur demişlerdi. Bunun üzerine Halid b. Velid yanında bir kaç kişi ile birlikte Meymune'nin evinde bulunan Rasulullah (s.a.v)'e gelerek ona, Ebu Hafs karısını üç talakla boşadı. Acaba bu kadına nafaka var mıdır? diye sorunca Rasulullah (s.a.v) *"ona nafaka yoktur, ancak iddet vardır"*³⁶⁶ buyurmuştur.

5- Hz. Aişe'den rivayet edildiğine göre Kurazî Rifaa'nın karısı Temime Hz. Peygamber (s.a.v)'in yanına gelerek Ya Rasûlellah! Rifaa beni üç talakla boşamış, talakı kat'î kılmıştı. Sonra ben de Kurazî Abdurrahman b. Zübeyr ile evlendim. Fakat Abdurrahman'ın erliği şu elbise saçağı gibidir. Bunun üzerine Rasulullah (s.a.v), sanırım sen Rifaa'ya geri dönmek istiyorsun. Fakat Abdurrahman ile zevcî ilişkide bulunup birbirinizin balcağızından tatmadıkça evvelki kocana dönemezsin³⁶⁷ buyurdu.

Eşini üç talakla boşayan Rifaa'nın bu hareketi muteber olmasaydı Rasulullah (s.a.v) kadının ilk kocasına helâl olmasını ikinci kocası ile zevcî ilişkide bulunmasına bağlamazdı.

6- Mücahid'den rivayet edildiğine göre o şöyle demiştir. İbn Abbas'ın yanında idim. Ona bir adam gelip karısını (bir defada) üç talakla boşadığını söyledi. Bunun üzerine İbn Abbas sustu. Ben de İbn Abbas'ın, o kadını kocasına geri göndereceğini zannettim. Bir süre sonra İbn Abbas, birimiz tutuyor karısını boşayarak ahmaklık yapıyor sonra da gelip ey İbn Abbas, ey İbn Abbas diye feryad ediyor. Şüphesiz Allah *"kim Allah'tan korkarsa Allah onun için çıkış yolu gösterir"*³⁶⁸ diyor. Sen ise (bir defada üç talak verirken) Allah'tan

³⁶⁴ Bakara, 2/230.

³⁶⁵ Ahzap, 33/49.

³⁶⁶ Müslim, Talâk, 6,

³⁶⁷ Buharî, Talâk, 4; Müslim, Nikâh, 17.

³⁶⁸ Talâk, 65/2.

korkmadın ki sana çıkış yolu bulsam. Sen bu şekilde hareket etmekle Rabbine isyan ettin, hanımın da senden bاین talakla boş oldu³⁶⁹ dedi.

7- Abdi Yezid'in oğlu Rukâne karısı Süheyme'yi "elbette" lafzını kullanarak boşadıktan sonra bu durumu Rasulullah (s.a.v)'a bildirerek vallahı sadece bir talak vermek istemiştim dedi. Bunun üzerine Rasulullah (s.a.v) "sen bir talaktan fazlasına niyet etmediğine dair Allah'a yemin mi ediyorsun?" buyurmuş, Rukane tekrar vallahı boşamamda sadece bir talaka niyet ettim deyince Rasulullah Rukaneye karısını geri gönderdi. Bir süre sonra Rukane hanımını Hz. Ömer devrinde ikinci talakla, Hz. Osman devrinde de üçüncü talakla boşadı. Yani bir lafız ile üç talâka niyet etseydi üç talâk sayılacaktı.³⁷⁰

8- İbn Mes'ud'a bir adam gelerek ben karımı sekiz talakla boşadım deyince İbn Mes'ud bu konuda kendisine ne söylendiğini sordu. Adam, karımın benden bاین olduğu söylendi deyince İbn Mes'ud, doğru söylediler, kim Allah'ın emrettiği şekilde karısını boşarsa bu boşama ile ilgili Kur'an'da hüküm vardır. Her kim kendi başına iş yaparsa onun cezasını görür³⁷¹ demiştir.

İbn Abbas'a bir adam gelerek ben karımı bin talakla boşadım. Benim için ne görüyorsun deyince İbn Abbas, karın senden üç talakla boş oldu. Geriye kalanların karşılığı olarak da Allah'ın ayetini hafife almış oldun³⁷² demiştir.

Hz. Ömer, Rasulullah'ın, ashabının ve onlardan sonra gelip Rasulullah döneminde uygulamanın nasıl olduğunu bilenlerinde bulunduğu bir topluluğa üç talakla yemin edenin üç talakının da geçerli olacağını söylemiş ve herkes ona muvafakat etmiş, hiç kimseden bir itiraz gelmemiştir.³⁷³ İtiraz olmadığına göre Hz. Peygamber'in de hükmü böyle ortaya çıktığı gibi ashabın da icmâi ortaya çıkmıştır. Ayrıca o dönemden bu güne kadar tüm Müslümanların bu yola tabi olmaları da büyük bir hüccettir.

Bir beyanla verilen üç talakla sadece bir talakın gerçekleşeceğini söyleyenler ise şunları delil getirmişlerdir:

³⁶⁹ Ebu Davud, Talâk, 10.

³⁷⁰ Ebu Davud, Talâk, 14.

³⁷¹ Malik b. Enes, Muvatta, Talâk, 1.

³⁷² Malik b. Enes, Muvatta, Talâk, 1.

³⁷³ İbn-i Hümmam, Kemâlüddîn Muhammed b. Abdü'lvehid b. Abdü'lhamid b. Mes'ud es-Sivâsî, Şerhu Fethi'l-Kadîr, Beyrut, trs.III, 330-331; Miras, age., XI, 354.

1- *"Talak iki defadır. Bundan sonrası ya iyilikle tutmak ya da iyilikle salıvermektir."*³⁷⁴

2- İbn Abbas'tan rivayet edildiğine göre Rasulullah ile Hz. Ebu Bekir devirlerinde ve Hz. Ömer'in ilk iki senesinde bir celsede verilen üç talak bir talak sayılırdı. Daha sonra Hz. Ömer, "insanlar kendilerine mühlet verilmiş olan bir işte acelecilik gösterdiler. Gelin bunlar için üç talakı bir celsede geçerli sayalım mı? dedi ve bir celsede üç talakı geçerli saydı."³⁷⁵

3- Tâvus'tan rivayet edildiğine göre Ebu's Sahba, İbn Abbas'a bize bir şeyler anlat bakalım. Rasulullah ile Ebu Bekir devirlerinde üç talak bir sayılmaz mıydı? deyince İbn Abbas (evet) öyle idi. Fakat Ömer zamanında insanlar talaka düşkünlük gösterince o da üç talakı aleyhlerine geçerli kıldı, cevabını verdi.³⁷⁶

4- İbn Abbas'ın azatlı kölesi İkrime'nin, İbn Abbas'tan rivayet ettiğine göre İbn Abbas şöyle demiştir. Rukâne ve kardeşlerinin babası olan Abdu Yezid, karısı Ümmü Rukâne'yi boşamış ve Müzeyne kabilesinden bir kadınla evlenmişti. Kısa bir süre sonra bu kadın Hz. Peygamber (s.a.v)'e gelerek Ebu Rukâne'nin erkekliğinin olmadığını ifade etmek maksadı ile başından aldığı bir kıla işaret ederek Abdu Yezid'in bana ancak şu kıl kadar faydası var, başka değil bu nedenle benimle onun arasını ayır deyince Hz. Peygamber (s.a.v) hiddetlenerek Rukâne ile kardeşlerini çağırdı ve mecliste bulunanlara hitaben Ebu Rukâne'nin çocuklarından ikisine işaret ederek falanı şu ve bu bakımlardan, falanı da şu ve şu bakımlardan Abdu Yezid'e benzer buluyor musunuz diye sordu. Onlar da;

- Evet, dediler. Bunun üzerine Rasulullah (s.a.v) Abdu Yezid'e Müzeyneli karını boşa deyince o da boşadı. Akabinde Rasulullah (s.a.v) ona; Rukâne ve kardeşlerinin annesi olan karına dön deyince Abdu Yezid; Ey Allah'ın Rasulü ben onu üç talakla boşadım diye cevap verdi. Bunun üzerine Rasulullah (s.a.v) *"senin üç talakla boşadığını biliyorum, sen ona dön"* buyurdu ve *"Ey*

³⁷⁴ Bakara, 2/229.

³⁷⁵ Müslim, Talâk, 2.

³⁷⁶ Müslim, Talâk, 2.

*Peygamber! Kadınları boşayacağınızda iddetlerini gözeterek boşayın*³⁷⁷ ayetini okudu.³⁷⁸

5- Yapılan rivayetlere göre İbn Abbas ve bir grup arkadaşlarıyla İshak b. Râhuye, zevci ilişkide bulunulmuş ise bir defada söylenen üç talakla üç talak, zevc, ilişkide bulunulmamış ise bir talakın meydana geleceğini ileri sürmüşlerdir. Hasan-ı Basri'nin de bu görüşte olduğu söylenmektedir.³⁷⁹

Kendisiyle zifafa girilen kadınla zifafa girilmeyen kadın arasında ayırım yapanlar şu hadise dayanmaktadırlar. Tavus'tan rivayet edildiğine göre Ebu's Sahba İbn Abbas'a çok soru sorardı. (Bir gün) İbn Abbas'a sen Rasûlüllah ile Ebu Bekir ve Ömer'in halifeliğinin ilk yıllarında bir adam karısını zevci ilişkide bulunmadan (bir defada) üç talakla boşadığında bu talakı bir talak saydıklarını biliyor musun? deyince İbn Abbas, evet bir adam zifaftan önce karısını (bir defada) üç talâkla boşarsa bunu bir talâk sayarlardı. Fakat, Ömer insanların talakları arka arkaya tabi kıldıklarını görünce onların aleyhine olarak üçünü de geçerli kıldı, cevabını verdi.³⁸⁰

Ayrıca bu görüşte olanlar Hz. Ömer'in bir defada söylenen üç talâkı bir talâk olarak kabul ettiğini, ancak bunun zifafa girmeyen kimselerle ilgili olduğunu ifade etmektedirler.³⁸¹

Aklî delile gelince; üç talâkı bir arada vermek haram kılınmış bir bid'attir. Bid'at ise nass ile reddedildiğinden meşru olana yönelmek gerekir. İbn İshak da sünnete muhalefet eden yine sünnete döndürülür demektedir. Boşamayı üç ayrı talaka ayıran Şari'in bir maksadı vardı. O da, pişmanlık söz konusu olduğunda geri dönebilme imkânı bulunsun. Üç talâkın bir anda vaki olması halinde ise bu imkân gerçekleşmez. Dolayısıyla Şari'in hedeflediği hikmete set çekilmiş olur. Bu hikmetin gerçekleşmesi için bir defada söylenen üç talâkın bir talâk olarak sayılması gerekir.³⁸²

Bir defada verilen üç talakla, üç talakın gerçekleşeceğini söyleyen cumhur âlimlere göre zikredilen ayetteki ifadeler mutlak olarak zikredilmekte ve

³⁷⁷ Talâk, 65/1.

³⁷⁸ Ebu Davud, Talâk, 10.

³⁷⁹ İbn Kayyim, age., V, 248.

³⁸⁰ Ebu Davud, Talâk, 10.

³⁸¹ İbn Kayyim, age., V, 521.

³⁸² İbn Kayyim, age., V, 250; es-Serîfî, age., s.233; Acar, age., s.103.

bir talak ile bunun dışındakiler arasında ayırım yapılmamaktadır.³⁸³ Bu itibarla ayetteki “*ya da iyilikle bırakmadır*” ifadesi ister üçüncü talâk anlamında olsun, ister (adem-i müracaat) kocanın ric’at etmemesi anlamında olsun nass umum ifade ettiğine göre bu üç talâkın ayrı ayrı sünnet üzere olduğu gibi, bir defada bid’i olarak verilmiş olmasına da delaleti kabul olunmuştur.³⁸⁴

Bir talâkın gerçekleşeceğini söyleyenler ise bu ayetle şöyle istidlâl etmektedirler. Bu ayet zifaktan sonra verilecek olan meşru talâkın iki çeşit olduğuna delâlet etmektedir. Birincisi, erkeğin karısına dönmeyeceği boşamadır. “*Bundan sonra (üçüncü kez) kadını boşarsa, kadın bir başkasıyla evlenmedikçe bir daha kendisine helâl olmaz*”³⁸⁵ ayeti buna delâlet eder. Diğeri ise kocanın karısına dönme imkanının bulunduğu boşamadır ki bu, üçüncü boşamadan önceki boşamalardır. Allah (cc) önceki boşamaları iki defa olarak belirlemiştir.³⁸⁶

Daha önce de belirttiğimiz gibi, Araplar, kendi dillerinde “merratân” ve benzeri kelimelerden ard arda bir defadan sonra ikinci bir defayı anlarlar. Dolayısıyla ayette “talkatân” değil de onun yerine “merratân” kullanıldığından, talak iki ayrı kerede yani ayrı ayrı zamanlarda verilmeli, yoksa bir defada iki talak verilmemelidir.³⁸⁷ Bu nedenle hiç kimse Rasulullah (s.a.v)’ın “*Kim her namazın sonunda Allah’ı tesbih ederse*” sözünden istenen sayı miktarınca ard arda tekerrüründen başkasını anlamaz. Nitekim Şari’ otuz üç kere “sübhânellah”, otuz üç kere “elhamdülillah” otuz üç kere “Allahü Ekber” denilmesini emretmiştir. Şimdi bir adam bir defada otuz üç adedini söyleyerek “otuz üç kere Elhamdülillah” demekle bu emri yerine getirmiş olmaz. Mutlaka bu tesbihatları ayrı ayrı söylemelidir. İşe bunun gibi bir adam bir sözle üç defa boşadım demekle kadın üç defa boşanmış olmaz.³⁸⁸ Hiç kimse mükellefin istenen sayıyı bir defada söylemekle bunları yerine getirmiş olacağını söylememiştir.³⁸⁹

³⁸³ Acar, age., s.105.

³⁸⁴ Miras, age., XI, 352.

³⁸⁵ Bakara, 2/230.

³⁸⁶ Acar, age., s.105.

³⁸⁷ Cessas, age., I, 438; Şevkânî, age., I, 238.

³⁸⁸ Ateş, Süleyman, *Yüce Kur’an’ın Çağdaş Tefsiri*, I, 400-401; Acar, age., s.106.

³⁸⁹ Acar, age., s.106.

Ayrıca Nur sûresi altıncı ayette *"Karlarına zina isnad edip de kendilerinden başka şahitleri olmayanların şahitliği, kendisinin doğru sözlü olduğuna Allah'ı dört defa şahit tutmasıyla olur"* buyurulmaktadır. Bu ayete göre bir kimse hepsini bir defada söyleyerek ben dört şehadetle Allah'ı şahit tutuyorum dediğinde Allah'ı bir defa şahit tutmuş olacaktır. Yine Nur sûresi sekizinci ayette *"Kocanın yalancılardan olduğuna Allah'ı dört defa şahit tutması kadından cezayı savar"* buyurulmaktadır. Buna göre kadın hepsini bir defada söyleyerek ben dört şehadetle Allah'ı şahit tutuyorum dediğinde bu söz de bir şahitlik yerine geçer.³⁹⁰

Boşanmanın, Allah (cc)'in en çok buğz ettiği helal olduğunu³⁹¹ ve talakla ilgili ayetlerin vermek istediği mesajı göz önüne aldığımızda, nikâh, eşlerin karşılıklı hakları ve aile mutluluğu gibi konularda hassasiyet gösteren İslâm, toplumun çekirdeğini oluşturan ailenin, erkeğin ağzından bir anda çıkacak birkaç kelimeden oluşan boşama lafızları ile dağılmasına muhtemelen rıza göstermeyecektir.³⁹²

4- Hul' (Muhalea):

Erkek sahip olduğu boşama yetkisi ile, geçimsiz veya nefreti mucip olan hanımını boşamak suretiyle, birlikte yaşamayı arzu etmediği kadından kurtulma imkânına sahiptir. Buna mukabil kadın, eşinden nefret etmesi veya onunla yaşamak istememesi ya da kötü muameleye maruz kalması halinde ne yapacaktır? Bu durumda kadının tavrı ne olacaktır? Bütün olanlara sabırla tahammül edip kocasına katlanacak mıdır, yoksa takınabileceği başka bir tavır var mıdır?

Kocanın nüşûzu yani geçimsizliği söz konusu olduğunda evliliğin devamını sağlamak için kadına girişimde bulunma görevi verilmiştir. Kadın kocasıyla konuşacak, mevcut durumun nedenlerini tespit etmeye yani kocasını anlamaya ve bir anlaşma zemini bulmaya çalışacaktır. Kadının bu girişimine kocanın ilgisiz kalmaması, bencilliği, çıkarıcılığı bırakıp anlaşmak için fedakârlıkta bulunması gerekir. Fedakârlığı hep karşıdan bekleme yerine, ilk

³⁹⁰ İbn-i Kayyım, age., V, 244.

³⁹¹ İbn-i Mâce, Talâk, I.

³⁹² Acar, age., s. 122.

adımı atabilmek, bazı fedakârlıklara katlanabilmek anlaşmanın sağlanmasına önemli katkıda bulunacaktır.³⁹³

Bununla birlikte anlaşma zemini sağlanamaması halinde boşama yetkisine sahip olmayan kadının boşama lafızlarını kullanarak veya diğer bir ifadeyle tek taraflı irade beyanıyla eşinden ayrılması mümkün değildir. Kadın, ancak bir bedel mukabilinde kendisini boşaması için eşini ikna etmesi veya mahkemeye müracaat ederek boşanma talebinde bulunması³⁹⁴ ya da kocasının boşama yetkisini kendisine vermesi³⁹⁵ halinde anlaşamadığı eşinden ayrılabilme imkânına sahiptir. Bu itibarla kadın birlikteliğin devamı mümkün olmadığında bu üç seçenekten biri ile eşinden ayrılacaktır. Bu bölümde kadının eşinden ayrılabilmesine imkân tanıyan muhalea konusunu ele alacağız.

a) Muhaleanın tanımı:

Lügat itibariyle çıkarmak, gidermek, evlilik bağına son vermek³⁹⁶ anlamlarına gelen muhaleanın terim anlamı hul' veya hul' manasındaki lafızlarla kadının vermeyi kabul ettiği bir bedel mukabilinde evlilik birliğine son verilmesidir.³⁹⁷

Muhalea yoluyla kadının boşanma talebinde bulunması eşler arasında mevcut olan anlaşmazlıkların giderilememesi, kadının maddî manevî zarar görmesi, dolayısıyla maruz kaldığı fena muamele sebebiyle evliliğin çekilmez hale gelmesi ve kocanın kendisini boşamaktan kaçınması halinde mümkündür.³⁹⁸ Bu itibarla kadın, birlikte yaşamaya tahammül edemediği, uyum sağlayamadığı, haklarına riayet etmeyen kocasını bir mal veya mehir alacağı

³⁹³ Acar, age., s.125.

³⁹⁴ Hakim kararıyla meydana gelen boşanma çeşidine tefrik (kazaî boşanma) denmektedir. Mufarakat anlamında kullanılan bu tarife göre eşlerin birbirinden ayrılması, kadının mahkemeye müracaat ederek boşanma talebinde bulunması ve hakimın ayrılığa karar vermesiyle mümkündür. (Acar, age., s, 147).

³⁹⁵ Nikâh akdi esnasında veya sonrasında boşama yetkisinin kendisine de verilmesini şart koşan kadının, tek taraflı irade beyanıyla, erkeğin rızasına veya mahkemeye başvurmaksızın boşama hak ve yetkisine sahip olmasına Tefviz-i Talâk denir. Buna göre kadın, nikâh akdi esnasında veya sonrasında mutlak, geniş bir yetki talebinde bulunarak boşama selahiyetini elde edebilir. Kadın elde ettiği bu selahiyet neticesinde dilediği zaman, hakimın hükmüne ihtiyaç duymadan bizzat veya vekili aracılığıyla boşanma iradesini açıklayarak kocasından ayrılabilir. Tefvizin meşru oluşu ayetle sabittir. (Ahzap, 33/2829),

³⁹⁶ İsfehânî, age., s, 155;

³⁹⁷ İbn-i Kudâme, Muvaffikuddîn, el-Kâfi fi'l-Fıkh, Dâru İhyai Küttübi'l-Arabiyye, Kahire, trs.III, 97; Aynî, a.g.e, V, 291; Mevsilî, age., III, 156; el-Ğarvî, age., s.340; Karaman, age., I, 366; Soysaldı, age., s.104, 105.

³⁹⁸ Zuhaylî, et-Tefsîru'l-Münîr, II, 335.

karşısında kendisini boşamaya razı edebilir. Bu şekilde muhalea karşılıklı rıza ile olabileceği gibi, anlaşma³⁹⁹ mümkün olmadığı takdirde, hakim kararıyla da mümkündür.⁴⁰⁰

Kadının muhalea yoluyla eşinden ayrılma talebi, ancak meşru bir gerekçeye dayanmalıdır. Çünkü *“ancak erkek ve kadın Allahın sınırlarında kalıp evlilik haklarını tam tatbik edememekten korkarlarsa bu durum müstesna”*⁴⁰¹ ayetiyle kadının muhalea talebinde bulunması, geçimsizlik şartına bağlanmıştır.⁴⁰²

Allah'ın belirttiği sınırlara uymamak; geçimsizlik, itaatsizlik, dövme, hakir görme, ihmal, hastalık, bunaklık, çirkinlik gibi hallerden ileri gelir. Mecbur kalmadan muhaleaya başvurmak günahdır. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.v) *“hangi kadın zorunlu bir sebep olmadan kocasından, kendisini boşamasını isterse ona cennet kokusu haramdır”*⁴⁰³ demiştir.

b) Muhaleanın meşruiyeti:

Muhalea ile ilgili olarak Kur'an'da şöyle buyurulmaktadır. *“Kadınlara verdiklerinizden (boşanma esnasında) bir şey almanız size helal olmaz. ancak erkek ve kadın Allah'ın sınırlarında kalıp evlilik haklarını tam tatbik edememekten korkarlarsa bu durum müstesna.”*⁴⁰⁴

Ayette zikredilen fidyeye, kadının zarar ve sıkıntıdan kurtulmasına vesile olacak bir bedeldir. Anlaşma esnasında zikredilen bedelle eşler arasında ayrılık meydana gelir. Ancak burada şunu da unutmamak gerekir. Kocanın verdiği mehri geri almak için tazyikte bulunması, sebepsiz yere dövmesi, nafakayı kesmesi gibi fiiller neticesinde karısını boşama talebine sevk etmesi halinde meydana gelecek olan muhalea batıl olup verilen bedel kocadan alınarak kadına geri verilir. Ancak geçimsizliğin kadından kaynaklanması halinde, ayrılmaya kendisi sebebiyet vereceği için kocanın muhalea talebinde bulunması mazur görülebilir.⁴⁰⁵ Bu husus Kur'an'da şöyle anlatılmaktadır. *“Apaçık bir*

³⁹⁹ Bakara, 2/229.

⁴⁰⁰ Acar, age., s, 127.

⁴⁰¹ Bakara, 2/229.

⁴⁰² Havva, age., I,541.

⁴⁰³ Ebu Dâvud, Talâk , II, 2226.

⁴⁰⁴ Bakara, 2/229.

⁴⁰⁵ Acar, age., s.130.

*edepsizlik yapmadıkça, onlara verdiğinizin bir kısmını ele geçirmeniz için de kadınları sıkıştırmayın.*⁴⁰⁶

Muhalea ile ilgili ayetin Cemile binti Abdullah b. Ubey ile kocası Sabit b. Kays b. Şemmas hakkında indiği rivayet edilmiştir. Kadın, kocasını alabildiğine sevmekten, kocası onu son derece sevmektedir. Böylece kadıncağız Allah'ın Rasûlü'ne gelir ve "Beni ondan ayır. Çünkü ben ona buğz ediyorum, onu sevmiyorum. Çadırın ucunu kaldırdığım zaman, onu bazı kimselerin arasında gelirken gördüm: O, o insanların en kısa boylusu, en çirkin yüzlü olanı ve en esmer olanıydı öte yandan ben, İslâma girdikten sonra, küfrü de istemiyorum" der. Bunun üzerine Sabit, "Ey Allah'ın Rasûlü ona emret de kendisine verdiğim bahçemi iade etsin" der. Hz. Peygamber de Cemile'ye dönerek; "ne diyorsun?" dediğinde Cemile: Evet fazlasını da veririm, der. Bu cevap üzerine Hz. Peygamber *"hayır, sadece bahçesini geri ver,"* dedi. Sonra da Sabit'e dönerek ona ne verdinse geri al ve yolunu aç, buyurdu. Bunun üzerine sabit de böyle yaptı. Böylece bu hadise İslâm'daki ilk muhalea hadisesi oldu.⁴⁰⁷

Muhaleanın meşruiyeti ile ilgili olarak şu hadis-i şerifler de zikredilebilir:

a) Rivayet edildiğine göre Habibe bint-i Sehl Sabit b. Kays b. Şemmas'ın nikâhı altında idi. Rasûlüllah (s.a.v) sabah namazına gitmek için evinden çıkınca alaca karanlıkta kapısının önünde Habibe'ye rastlar ve kimdir o? diye seslenince, ben, Habibe Bint-i Sehl'im, karşılığını verdi. Rasûlüllah (s.a.v), ne istiyorsun deyince Habibe kocası hakkında, Sabit b. Kays ile benim evli kalmamıza imkân yoktur, dedi. Sabit b. Kays gelince Rasulullah ona *"bu Habibe bint-i Sehl'dir. Senin hakkında Allah'ın kendisine lütfettiği kadarını anlattı"* dedi. Habibe, tekrar, Ey Allah'ın Rasûlü mehir olarak Sabit'in bana verdiklerinin hepsi elimdedir, deyince Rasulullah Sabit'e; *"ondan mehir olarak verdiklerini al"* dedi. Bunun üzerine Sabit verdiklerini ondan aldı, Habibe de kocasından ayrılarak ailesinin yanında kaldı.⁴⁰⁸

b) Habibe bint-i Sehl Sabit b. Kays'ın nikâhı altındaydı. Sabit kısa boylu çirkin bir adamdı. Habibe, ya Rasûlallah vallahi eğer Allah korkusu olmasaydı

⁴⁰⁶ Nisa, 4/19.

⁴⁰⁷ Nesai, Talâk, 53; İbn-i Mace, Talâk, 22; Nesefî, age., I, 115; Zemahşerî, age., I, 271; Yazır, age., VIII, 108.

⁴⁰⁸ Ebu Davud, Talâk, 18, Muvatta, Talâk, 11.

kocam Sabit yanıma girdiğinde onun yüzüne tükürürdüm, dedi. Bunun üzerine Rasulullah, kadına Sabit'in vaktiyle mehir olarak sana verdiği tarlayı geri verirmisin, diye sorunca, kadın, evet veririm, dedi. Bunun üzerine kadın tarlayı Sabit'e geri verdi. Bundan sonra Rasulullah Sabit ile Habibe'yi birbirinden ayırdı.⁴⁰⁹

Bu hadiselerle göre, kocasının çirkinliği, kadının gerçek anlamda kocasından nefret ettiğinin anlaşılması ve eşi ile beraber yaşamayı istememesi muhaleanın gerçekleşmesi için yeterli bir sebeptir. Dolayısıyla içinde bulunduğu ortamda huzur bulamayan bir kadının bedel karşılığında boşanma talebinde bulunabilmesi caizdir.

c) Hz. Ömer bir gün kendisine karı-koca davası getirildiğinde kadına kocasından ayrılmamayı nasihat etti. Kadın nasihati kabul etmeyince, onu üç gün pis ve kötü bir evde hapsetti. Bilahere çıkartıldığında Hz. Ömer, kendisine durumunun nasıl olduğunu sordu. Kadın, vallahi yaptığın benim için bir rahatlıkta cevabını verince Hz. Ömer, kocasına şu emri verdi: Onu mutlaka boşa, karşılığını alarak da boşasan bile...⁴¹⁰

Hz. Ömer'in tutumundan anlaşılın, hakimin kadının kocasından nefret edişinin sebepleri üzerinde araştırma yapmasının gereksiz olduğudur. Ayrıca hakimin eşleri barıştırmak amacıyla kadına nasihatte bulunarak yuvasını bozmaması için iknâ yoluna gitmesi teşebbüsünde başarısız kalması halinde, kadını istemediği bir şeye asla zorlamaması gerekir.⁴¹¹

Allah (cc) yukarıda muhaleaya mesned olarak zikrettiğimiz ayette, erkeğin hanımını boşadığı zaman ona verdiği mehir, elbise ve erkeğin kendisiyle kadına üstünlük sağladığı diğer şeyleri geri almamayı öğütlemiştir. Çünkü erkek ona verdiği bu şeyler karşılığında kadına malik olmuş ve ondan istifade etmiştir. Dolayısıyla kadından herhangi bir şey alması caiz olmaz. Bu yasaklamaya kadını fidye vermeye mecbur etmek için, boşama işini güçleştirme hususu da dahildir.

⁴⁰⁹ İbn-i Mâce, Talâk, 22.

⁴¹⁰ Zemahşeri, age., I, 271; Mâverdi, age., I, 296; Havva, age., I, 542.

⁴¹¹ Acar, age., s.133.

Nitekim Allah (cc) Nisa sûresinde "kendilerine verdiğiniz şeylerin bir kısmını ele geçirebilmeniz için kadınları zorlamayın"⁴¹² buyurmuştur.

Bunun bir benzeri de "onları evlerinden çıkarmayın, kendileri de çıkmassınlar. Ancak apaçık bir kötülük yaparlarsa müstesna"⁴¹³ ayetidir. Ayetlerde bahsedilen apaçık kötülükten, kadınların kocalarına karşı edebe uygun olmayan bir tarzda davranmaları da kastedilmiş olabilir. Yine Allah (cc), "ondan hiçbir şey almayınız. Bir iffira ve bir günah ile onu alır mısınız"⁴¹⁴ buyurmuştur. Böylece kadınlarla cinsi münasebette bulunduktan sonra, onlara verilen şeylerden her hangi bir şey almak büyük bir günah sayılmıştır.

Muhalea ile ilgili ayetteki "onlara verdiklerinizden bir şey almanız size helal değildir."⁴¹⁵ Hitabının kime yönelik olduğu hakkında şu açıklamalar yapılmıştır: Bu hitabın hem kocalara hem de devlet reislerine ve hakimlere yönelik olması mümkündür. Âyetin başının kocalara, sonun da idareci ve hakimlere yöneltilmiş bir hitap olması caizdir. Bu durum, Kur'an için garip sayılmaz. Yine ayetin hepsinin, idareci ve hakimlere birer hitap olması da caizdir. Çünkü bu kimseler, olay kendilerine intikal ettiği zaman, alıp verme gibi şeyleri emrecek olan kimselerdir. İşte buna göre sanki onlar, alıp veren kimseler gibi görülmüş ve öyle kabul edilmişlerdir.⁴¹⁶,

Said Havva buradaki hitabın devlet reislerine ve hakimlere yönelik olduğu görüşündedir.⁴¹⁷

Süleyman Ateş de bu ayetteki hitabın devlet adamlarına ve hakimlere yönelik olduğunu söyleyerek "Cemile de davasını Hz. Peygamber'e götürmüştü. Elbette eşlerin kendi aralarında çözemedikleri meseleleri hakimin çözmesi gerekir"⁴¹⁸ der.

"Erkek ve Kadın Allah'ın sınırlarına riayet edemeyeceklerinden korkarlarsa hariç"⁴¹⁹ istisnasına gereğince, muhalea ancak eşlerin, Allah'ın emrettiği biçimde güzel geçinemeyeceklerini iyice anladıkları zaman yapılabilir.

⁴¹² Nisa, 4/19.

⁴¹³ Talâk, 65/2.

⁴¹⁴ Nisa, 4/20.

⁴¹⁵ Bakara, 2/230.

⁴¹⁶ Zemahşerî, age., I, 271; Nesefî, age., I, 115.

⁴¹⁷ Havva, age., I, 541.

⁴¹⁸ Ateş, Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri, I, 409.

⁴¹⁹ Bakar, 2/229.

Allah'ın belirttiği sınırlara uymamak; geçimsizlik, itaatsizlik, dövme, hakir görme, ihmal, hastalık, bunaklık, çirkinlik gibi hallerden ileri gelir. Mecbur kalmadan böyle bir yola başvurmak günahdır. Hz. Peygamber (s.a.v) *"hangi kadın zorunlu bir sebep olmadan kocasından, kendisini boşamasını isterse ona cennet kokusu haramdır"*⁴²⁰ demiştir.

Cumhur âlimler muhaleanın muşru olduğu hususunda icma etmişlerdir. Ancak Ebu Bekir b. Abdullah el-Müzenî bu konuda cumhura muhalefet ederek, kocanın karısından bir şey almasının helâl olmadığını iddia etmektedir. Bu hususta kendisine *"eğer Allah'ın yasaklarını koruyamayacaklarından korkarsanız o zaman kadının fidyeye vermesinde ikisine de günah yoktur"*⁴²¹ ayeti hatırlatıldığında Müzenî, bu ayetin *"bir eşin yerine başka bir eş almak isterseniz birincisine bir yük altın vermiş olsanız bile ondan bir şey almayın"*⁴²² ayeti ile nesh edildiğini söylemiştir. Bu görüşleri ile Müzenî kocanın muhalea karşılığında bedel almasının helal olmadığını iddia ederek Sabit b. Kays kıssasını konu edinen hadislerle cumhurun icmaına muhalefet etmektedir.⁴²³

İbn Sîrîn ve Ebu Kılâbe de *"apaçık bir edepsizlik yapmadıkça, onlara verdiğinizin bir kısmını ele geçirmeniz için de kadınları sıkıştırmayın"*⁴²⁴ ayetini delil getirerek bir kimsenin, hanımını zina ederken görmediği müddetçe muhalea yapmasının helal olmayacağını belirtmişlerdir.⁴²⁵

Muhalea yapacakların, mutlaka hakime başvurmaları gerekmez. Ayrıca muhâlea hem hayız hemde temizlik döneminde yapılabilir. Talak'ın hayız döneminde verilmesi, kadının iddetini uzattığı için yasaklanmıştır. Muhaleada ise şiddetli geçimsizlik ve benzeri sebeplerle kadının maruz kaldığı zararın giderilmesi söz konusudur. Dolayısıyla bu tür sıkıntı iddetin uzamasından doğacak sıkıntıdan daha ağır olduğu için Hz. Peygamber (s.a.v) muhalea yapmak isteyen kadının hayızlı veya temiz olup olmadığını sormamıştır.⁴²⁶

Âlimlerin çoğunluğuna göre muhalea ile kocasından ayrılan kadının iddeti, boşanma iddeti ile aynıdır, kadın bu durumda üç kuru bekleyecektir.

⁴²⁰ Ebu Dâvud, Talâk , II, 2226.

⁴²¹ Bakara, 2/230.

⁴²² Nisa, 4/20.

⁴²³ Şevkânî, age., I,238.

⁴²⁴ Nisa, 4/19.

⁴²⁵ İbn-i Kudâme, el-Muğnî, VII,51.

⁴²⁶ İbn-i Kudâme, el-Muğnî, VII,52; İbn-i Kudâme, el-Kâfi, III,99.

Ancak Şevkânî, bu durumda kadının iddetinin üç kuru' olmadığını, sadece bir hayız müddeti beklemekle iddetinin biteceğini savunmuş, delil olarak da İbn-i Abbas'tan nakledilen şu rivayeti göstermiştir:

İbn Abbas'ın ifadesine göre Hz. Peygamber (s.a.v) Sabit b. Kays'ın karısına sadece bir hayız süresi iddet beklemesini emretmiştir. Şevkânî bu hususta birkaç rivayet daha zikrederek şöyle der: "Bu rivayetlere muarız olan merfu nitelikli bir haber yoktur. Ancak bir çok sahabe ve tabiinden, muhalea ile ayrılanın iddeti talak ile ayrılanın iddeti gibidir şeklinde haberler varittir ve cumhur da bu haberlerle amel etmiştir. Çünkü muhalea da ayetin umumuna dahildir. Ancak Şevkânî, İbn Abbas'ın rivayet ettiği Hz. Peygamber'in uygulamasının ayetin umumunu tahsis ettiğini söylemektedir.⁴²⁷

c) Muhalea Bedeli:

Muhalea yoluyla boşanmak isteyen kadının kocasına vereceği bedel, para olabileceği gibi her türlü mukavvim mal veya mala tekabül eden menfaat, kısaca, mehir olarak verilebilen her şey olabilir.⁴²⁸

Muhalea ayetinde muhalea bedelinin tespiti hakkında her hangi bir sınırlama yoktur. Buna göre muhalea eşlerin anlaşmışları miktar üzerinden gerçekleşir. Ancak Rasulullah (s.a.v) erkeğin karısına ödediği mehir miktarından fazlasını almasını yasaklamıştır.

Hz. Ali muhaleada kocanın hanımına verdiği miktardan fazlasını almasını kerih görmüştür. Said b. Müseyyeb, Hasen, Atâ, Tavus, Said b. Cübeyr ve Evzai ve hanefiler de bu görüştedir. Sonraki âlimlerden İbn Kudâme de bu görüştedir.⁴²⁹

Hz. Ömer, Osman, İbn Ömer, İbn Abbas, İkrime, Mücahid, İbrahim en-Nehai, Malik ve Şafii ise, kocanın hanımına verdiği mehirden daha fazlasını alarak muhalea yapmasının caiz olduğunu söylemişlerdir.⁴³⁰

Eşler arasındaki geçimsizlik kocadan kaynaklanıyor ve hanımını boşamıyor da kadın da ondan muhalea yoluyla ayrılma talebinde bulunuyorsa hanefilere göre kadından bedel alınması kazaen caiz ise de diyaneten tahrimen

⁴²⁷ Şevkânî, age., I,241.

⁴²⁸ Acar, age., s.134.

⁴²⁹ Cessas, age., I,475; İbn-i Kudâme, el-Muğni, VII; 52; Havva, age., I, 542.

⁴³⁰ Cessas, age., I,475; İbn-i Kudâme, el-Muğni, VII,52; Şevkânî, age., I,239; Mâverdi, age., I,295; Havva, age., I,542.

mekruhtur.⁴³¹ Çünkü geçimsiz olan koca hanımına kötü davrandığından onu yalnız bırakmıştır. Ayrıca eşinden mal alarak onun yalnızlığını daha da artıramaz.⁴³² Zira Kur'an'da *"Bir eşin yerine başka bir eş almak isterseniz birincisine bir yük altın vermiş olsanız da ondan bir şey almayın"*⁴³³ buyurulmaktadır.

Şayet geçimsizlik kadından kaynaklanıyorsa, kocanın eşine verdiği mehir miktarından fazla bir bedel alması yine hanefilere göre kazaen caiz olsa da diyaneten mekruhtur.⁴³⁴ Bu hususta şu hadis misal olarak verilmektedir. Sabit b. Kays'ın karısı Hz. Peygamber (s.a.v)'e gelerek kocasından şikayetçi oldu. Hz. Peygamber (s.a.v) de *"vereceği talâk karşısında sana mehir olarak verdiği bahçeyi geri verir misin?"* deyince kadın, evet fazlasını bile verebilirim dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.v) *"fazlasına gelince hayır"* dedi. İbn Mace'de yer alan rivayet ise şöyledir: Rasulullah (s.a.v) Sabit'e bostanı hanımından geri almasını ve bundan fazla bir şey almamasını emretti.⁴³⁵

Kocanın hanımına verdiği mehir miktarından fazla bededl almasının caiz olduğunu söyleyenlere göre *"Allah'ın yasalarını ikisi koruyamayacaklarından korkarsanız o zaman kadının fidyeye vermesinde ikisine de günah yoktur"*⁴³⁶ mealindeki ayette bedel mutlak olarak zikredilmiştir. Ayrıca İmam Şafii şöyle der: *"Kadın kocasına karşı yapmakla mükellef olduğu görevlerini yapmazsa kocanın fidyeye alması caizdir. Kadının, kocasına normal evlilik devam ederken gönül rızası ile mehrinin bir kısmını veya tamamını vermesi caiz olunca, kocasının kendisini boşaması karşısında gönüllü olarak vereceği fidyeyi kocanın alması da caizdir."*⁴³⁷

d) Muhaleanın Neticesi:

Muhalea ile ayrılmanın neticesi, evlenmenin bir bain talakla sona ermesi ve evlenmeye ait hak ve borçlarla her türlü münasebetin ortadan kalkmasıdır.⁴³⁸

⁴³¹ Cessas, *age.*, I,475; İbn-i Kesîr, *age.*, III, 913; Havva, *age.*, I,542.

⁴³² Merginânî, *age.*, II,14; Acar, *age.*, s.135.

⁴³³ Nisa, 4/20.

⁴³⁴ İbn-i Kesîr, *age.*, III, 913; Havva, *age.*, I,542.

⁴³⁵ İbn-i Mace, Talâk, 22.

⁴³⁶ Bakar, 2/229.

⁴³⁷ Cessas, *age.*, I,475; İbn-i Kesîr, *age.*, III, 912.

⁴³⁸ Havva, *age.*, I,543.

Alimlerin çoğunluğuna göre muhalea neticesinde bir bain talâk meydana gelir. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.v) muhalea ile meydana gelen ayrılığın bir bain talâk olacağını belirtmiştir.⁴³⁹

C- BOŞANMANIN SONUÇLARI

a-İDDET:

Hangi usülle olursa olsun evlilik akdinin sona ermesiyle, evlilik birliğinin eşlere yüklediği ödevler ve eşlere tanıdığı haklar da ortadan kalkar. Boşanma bain talâkla olduğunda karı-koca arasında kesin bir ayrılık meydana gelir. Kadının arzu etmemesi halinde tekrar bir araya gelmeleri mümkün değildir. Üç talâkın vaki olması halinde ise, kadın arzu etse dahi başka bir koca ile tam bir evlilik yapıp boşanma meydana gelmediği müddetçe boşana eşlerin bir araya gelmeleri mümkün değildir.⁴⁴⁰

Boşanmanın diğer bir şahsi neticesi de kadının iddet beklemesidir. İddetin lügatte saymak anlamındadır. Terim olarak; Kocasını ölen, boşanan veya evliliği feshedilmiş kadının, bu evlilikle ilgisinin tamamen kesilmesi ve başkasıyla evlenecek bir hale gelebilmesi için beklemesi gereken müddet⁴⁴¹ anlamında kullanılmaktadır.

Asıl konumuz, kadının eşinden ayrılmasından sonra, yeni bir evlilik gerçekleştirebilmek için bekleyeceği iddet ve bunun ne anlam ifade ettiği olmakla beraber biz burada diğer iddet çeşitlerine de kısaca değineceğiz.

Kur'an-ı Kerim'de boşanmış kadınların bekleyecekleri iddetle ilgili olarak şöyle buyurulmaktadır: *"Boşanmış kadınlar, kendi başlarına (evlenmeden) üç ay hali (hayız veya temizlik müddeti) beklerler. Eğer onlar Allah'a ve ahiret gününe gerçekten inanmışlarsa, rahimlerinde Allah'ın yarattığını gizlemeleri kendilerine helal olmaz."*⁴⁴²

Bu ayetten anlaşıldığına göre talakın birinci hükmü, iddetin vacip oluşudur.

⁴³⁹ Cessas, *age.*, I,479;

⁴⁴⁰ Acar, *age.*, s.293.

⁴⁴¹ Aynî, *age.*, V, 402; Mevsilî, *age.*, III,172; Kal'aci-Kanîbî, *age.*, s.,302; Yıldırım, Celâl, *Kaynaklarıyla İslâm Fıkhı*, III, 1207; Karaman, *age.*, I, 382; Soysaldı, *age.*, s.99.

⁴⁴² Bakara, 2/228.

1- İddet Beklemenin Hikmeti: İddet beklemenin iki hikmeti vardır. Biri, kadının karnında çocuk olup olmadığını anlaşılması, böylece çocuğun babasının belli olması; diğeri de bu süre içinde karı kocanın iyice düşünüp bir anlaşma zemini bulmalarına, aradaki kırgınlığı gidererek tekrar birbirlerine dönmelerine imkân vermektir. Karı koca, her hangi bir sebeple kavga edebilir, anlaşmazlığa düşebilir, öfkeye kapılıp boşanmaya kalkabilirler. Ancak bu anlaşmazlık çoğu kez bir öfke ürünüdür. Şimdi bunlar birbirlerine yaklaşımadan aynı evde veya başka evde bir süre ayrı yaşayıp düşünürlerse yaptıklarına pişman olup birbirlerini sevdiklerini, ayrı yaşayamayacaklarını anlar, birbirlerine dönmeye karar verebilirler. Çünkü Allah (cc) *"nereden bileceksin belki Allah bundan sonra yeni bir durum meydana getirir"* ⁴⁴³ ayetiyle iddetin hikmetini açıklamıştır. ⁴⁴⁴

2- İddet Miktarları:

Peki bütün kadınlar ayette belirtildiği şekilde aynı miktar (üç kur') mu bekleyeceklerdir? İddet miktarı ile ilgili Kur'an'da çeşitli ayetler mevcuttur. Bu ayetler kadınların durumuna göre iddet miktarlarını bizlere açıklamaktadır. Âyetlere göre iddet miktarlarını şu şekilde açıklayabiliriz:

a) Hamile kadının iddeti: Hamile kadının iddeti çocuğunu dünyaya getirmekle biter. Nitekim Yüce Allah bu hususta şöyle buyurur: *"Gebe olanların bekleme süresi ise yüklerini bırakmaları (doğum yapmalarıdır)."* ⁴⁴⁵

Hamile kadının iddet beklemesinin sebebi kocasından ayrılması veya kocasının vefat etmesidir. Böylelikle nesepler karışmaz.

b) Kocasını vefat etmiş kadının iddeti: Kocasını vefat etmiş kadın eğer hamile ise, iddetinin doğumunu yapmakla sona ereceğini yukarıda söyledik. Doğumun vefattan kısa bir süre sonra veya uzun bir süre sonra olması arasında bir fark yoktur. ⁴⁴⁶

Eğer kadın hamile değilse onun iddeti ittifakla vefat tarihinden itibaren geceli gündüzlü dört ay on gündür. Çünkü Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

⁴⁴³ Talâk, 65/1.

⁴⁴⁴ Ateş, Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsir, I, 398; Zuhayli, et-Tefsîru'l-Münîr, II, 323; Karaman, age., I, 382; İddetin hikmetleri ile ilgili geniş bilgi için bkz., Soysaldı, age., s.100-102.

⁴⁴⁵ Talak, 65/4.

⁴⁴⁶ Mevsilî, age., III, 172.

"Sizden ölenlerin, geriye bıraktıkları eşleri, dört ay on gün kendi başlarına (evlenmeden) beklerler."⁴⁴⁷ Bu iddetlerini bekleme sebebi önceden de açıkladığımız gibi koca nimetini kaybetmesine karşılık bir üzüntüdür.

c) Küçük olduğu yahut yaşlılığı dolayısıyla ay hali olmayan ve hiçbir şekilde ay hali olmamış kadının iddeti: Eğer kadın küçüklüğü yahut ye's yaşına ulaştığı için yaşlılığı sebebiyle ay hali görmeyen için iddet üç aydır. Çünkü Yüce Allah şöyle buyurmuştur:

"Kadınlarınız arasından adetten kesilmiş olanlarla adet görmeyenler hususunda tereddüt ederseniz, onların bekleme süresi üç aydır."⁴⁴⁸

d) *Boşanmış kadının iddeti*: Eğer kadın hamile ise onun iddeti önceden de açıkladığımız gibi doğum ile tamamlanır. Boşanmış kadın şayet hamile değil ise onun iddeti bütün âlimlerin ittifakıyla üç kurdur. Çünkü Yüce Allah şöyle buyurmuştur:

"Boşanmış kadınlar kendi başlarına (evlenmeden) üç ay hali (hayız veya temizlik müddeti) beklerler..."⁴⁴⁹ bu ayet boşanmış olan kadına üç kur süre ile beklemeyi farz kılmaktadır.⁴⁵⁰

Boşanan kadınların üç kuru' iddet beklemelerini emreden ayetteki üç kur'un ne anlam ifade ettiği hususunda âlimlerimiz ihtilâf etmişler, bir kısmı bunun üç temizlik miktarı demek olduğunu savunurken diğer bir kısmı da üç hayız miktarı anlamına geldiğini iddia etmişlerdir.

1- Kur', "Hayız" Anlamındadır Diyenler ve Delilleri:

Hz. Ali, Ömer, İbn Abbas, İbn Mes'ud ve Ebu Musa el-Eş'arî Kur'un hayız anlamında olduğunu ve kadın üçüncü hayızdan yıkanıp temizlenmedikçe kocasının ona dönebileceğini belirtmişlerdir. Said b. Cübeyr ve Said b. el-Müseyyeb, Mücahid, Katâde, Dahhak de bu görüştedir. Sonraki âlimlerden Ebu Hanife, Sevrî, Evzaî, İbn Ebi Leyla ve İbn Şibrime de bu görüşü benimsemişlerdir. Bu durumda eğer kadının adet günleri on günden az ise üçüncü hayızdan sonra gusletmedikçe veya üzerinden bir namaz vakti geçmedikçe iddeti tamamlanmaz. Ancak İbn Şibrime üçüncü hayız

⁴⁴⁷ Bakara, 2/234.

⁴⁴⁸ Talak, 65/4.

⁴⁴⁹ Bakara, 2/228.

⁴⁵⁰ Bkz., Soysaldı, age., s.102-103.

tamamlandıktan sonra ric'at imkânının kalmayacağını, bu hususta kadının gusledip etmemesinin fark etmeyeceğini belirtmiştir.⁴⁵¹

a) Hz. Peygamber (s.a.v)'in, bir çok hadis-i şerifi de kur'un hayız anlamında olduğunu göstermektedir.⁴⁵² Dolayısıyla ayetteki kuru' lafzı hayız anlamına hamledilmelidir.

b) Ayette zikredilen kur' kelimesini hayız anlamında aldığımızda üç kur'un tamamını yerine getirmek mümkün olur. Çünkü bu görüşe göre, üç hayız süresince iddet bekleyen kadın üçüncü hayzın sona ermesiyle sorumluluktan kurtulur. Kur'un temizlik anlamında olduğunu kabul ettiğimizde ise, kadının iki kur' ve üçüncüsünün bir kısmıyla iddetinin sona ereceğine hükmetmiş oluruz. Çünkü bu kabule göre, kocası hanımını temizliğinin son safhalarında boşadığı zaman, o kadın bunu bir kur' sayar. Binaenaleyh, bu iki görüşün birinde kadın eksiksiz olarak üç kur' bekleme imkânına sahip olunca üç kur'un üç hayız demek olduğu ayetin zahirine daha uygun olur.⁴⁵³

c) Allah (cc) hayız görülmediğinde aylara göre iddet bekleme hükmünü getirerek "*hayızdan kesilmiş kadınların iddetleri hakkında şüpheye düşerseniz, onların iddeti üç aydır*"⁴⁵⁴ buyurmuş, böylece ayları temizliğin değil, hayzın yerine ikame etmiştir. Ve yine aylar kur'un yerine getirilince, ayların tamamına itibar edilmesi gerektiği için bedelin de tamamına itibar edilince, eksik olmamanın kur'da da bulunması vacip olur. Dolayısıyla tam üç kuru'un hayzın

⁴⁵¹ Cessas, *age.*, I,441; İbn-i Kesîr, *age.*, III, 900-901; Mevsîlî, *age.*, III,174; Razî, *age.*, V,190; Mâverdi, *age.*, I, 291.

⁴⁵² Bu konuda şu hadisleri zikretmek mümkündür: Hz. Peygamber (s.a.v) özürülü kadın hakkında "*müstehâza (özürülü kadın) kuru' günlerinde namazlarını terkeder*" buyurmuştur. Fatıma binti Ebi Hubeyş'e ise "*kuru'ların geldiğinde namazını bırak, kuru'ların bittiğinde ise guslet ve bir sonraki kuru' gelinceye kadar namazlarını kıl*" demiştir. Ayrıca Ebu Davut Hz. Aişe'den, Hz. Peygamber'in "*Cariyenin talâkı ikidir, kuru'ları da iki hayızdır*" dediğini rivayet etmiştir. Aynı rivayet yine Hz. Aişe'den fakat başka bir tarik ile Hz. Peygamber'in "*cariyenin iddeti iki hayızdır*" şeklinde gelmiştir. İbn-i Ömer de Hz. Peygamber (s.a.v)'in "*Talikul emeti talikatâni, ve iddetüha hayzatâni*" dediğini rivayet etmiştir. Cessas, son iki hadis âhâd niteliğinde olsa da bu hadisler, cariyenin iddetinin hür kadınının yarısı kadar olduğunu belirtmek üzere delil olarak kullanılmıştır ve bu hususta ittifak vardır, dolayısıyla bu da hadislerin sahih olduğunu gösterir, der. Ayrıca Ebu Said el-Hudrî, Hz. Peygamber (s.a.v)'in Evtas esirleri hakkında "*hamile kadınla çocuğunu doğurmadıkça, diğer kadınlarla da bir hayız geçirip temizlenmedikçe cima edilmesin*" buyurmuştur. İddetin asıl amacının rahmin beraetinin anlaşılması olduğu açıktır. Burada da Hz. Peygamber (s.a.v), cariyenin rahminin beraetini (hamile olup olmadığının anlaşılmasını) onun temizliğine değil de hayız görmesine bağlamıştır. Dolayısıyla iddetin temizlikle değil de hayız ile olması gerekir. (Cessas, *age.*, I,443).

⁴⁵³ Cessas, *age.*, I,444; Razî, *age.*, V,193.

⁴⁵⁴ Talâk, 65/4.

kendisi olması gerekir. Kur'u temizlik anlamında alırsak bu durumda vacip olan ise, iki tam kur' ve bir kur'un da bir kısmı olur.⁴⁵⁵

d) İddetten asıl maksat, rahmin beraetidir. Kadınların rahimlerinin kendisiyle temiz olması istenen şey, temizlik değil, hayız halidir. Dolayısıyla temizlik haline değil, hayız haline itibar edilmesi gerekir.

e) Kuru'un hayız hali olduğuna hükmetmek, bir ihtiyaç ve (haram tarafı helal tarafa) tağlip etmektir. Çünkü, boşanan kadın üzerinden, içerisinde boşandığı temizlik süresinin kalan kısmı geçip, o kadın üçüncü hayza girdiği zaman, bu durumda biz kur'u hayız anlamında alırsak bu durumda başkasının onunla evlenmesi haram olur. Eğer kur'u temizlik anlamında alırsak başkasının o kadınla evlenmesi helâl olur. Halbuki haramlık tarafını gözetmek, "şüpheliyi bırak, şüphesiz olana geç" hadisinden dolayı daha evlâdır.⁴⁵⁶

2- Kur' Temizlik Anlamındadır Diyenlerin Delilleri:

İbn Ömer, Zeyd b. Sabit ve Hz. Aişe, Fukahâ-i Seb'a,⁴⁵⁷ İmam Şafii, Malik, Rebîa ve bir rivayete göre Ahmed b. Hanbel kur'un temizlik anlamında olduğunu belirtmişlerdir.⁴⁵⁸

a) "*Fe tallikûhünne Li iddetihinne*" ayetinin anlamı "*onları iddetleri vaktinde boşayın*" demektir. Kadını hayızlı iken boşamak yasaklanmıştır. Binaenaleyh ayette belirtilen iddet zamanının hayız zamanından başka bir zaman olması gerekir.

b) Hz. Aişe'nin el-akra'nın temizlik olduğunu söylediği rivayet edilmiştir. Şafii Hz. Aişe'nin bu sözüne istinaden; kadınlar bunu daha iyi bilirler, çünkü buna kadınlar mübtelâdır, demiştir.⁴⁵⁹

d) "*Boşanmış kadınlar kendi başlarına üç ay hali beklerler*"⁴⁶⁰ buyruğunun zahiri, boşanan kadının kur' diye isimlendirilen üç şeyi iddet beklediği zaman sorumluluktan kurtulması gerekir. Temizlik ve hayız halinden her biri bu isimle isimlendirilebilir. Binaenaleyh kadının muhayyer olarak bu zamanlardan her

⁴⁵⁵ Cessas, age., I,444; Razî, age., V,194.

⁴⁵⁶ Razî, age., V,195.

⁴⁵⁷ Tâbiin'in şu yedi fakihine Fukahâ-i Seb'a denilmektedir: Said b. E-Müseyyeb, el-Kasım b. Muhammed, Urve b. Zübeyr, Hârice b. Zeyd, Ebu Seleme b. Abdurrahman, Ubeydullah b. Abdullah, Süleyman b. Yesar, (Razî, age., V,190).

⁴⁵⁸ Cessas, age., I,441; İbn-i Kesîr, age., III, 900; Mevsilî, age., III, 174; Razî, age., V,190; Mâverdî, age., I,291.

⁴⁵⁹ Razî, age., V, 191.

⁴⁶⁰ Bakara, 2/229.

hangi birini beklediğinde sorumluluktan kurtulması gerekir. Ne varki temizliğe göre iddet bekleme süresi hayza göre iddet bekleme süresinden daha kısadır. Buna göre kadın eksik süre iddet bekleme ile, fazla süre iddet bekleme arasında muhayyer olur. Durum böyle olduğunda, o kadın daha sonra telâfi etmek durumu olmaksızın bu uzun iddet bekleme süresini terkedebilir. Böyle olabilen her şey vacip değildir. O halde temizlik süresine göre iddet beklemekten fazla olan müddete itibar etmek vacip değildir. Bu da hayız durumuna göre iddet beklemenin vacip olmamasını gerektirir ki, elde edilmek istenen netice de budur.⁴⁶¹

Bu ihtilâfın neticesi şudur: İmam Şafii'ye göre iddet müddeti en kısa, Ebu Hanife ve onun görüşünde olanlara göre ise en uzun olandır. Öyle ki, bir kimse hanımını temizken boşasa, boşamasını müteakip kadın hayızlı olsa, İmam Şafii'ye göre içinde boşanmış olduğu temizlik müddeti bir kur' olarak hesaplanır ve buna göre kadın üçüncü hayza girdiğinde iddet süresi tamamlanmış olur.

Ebu Hanife'ye göre ise, eğer talak kadın temiz iken gerçekleşmişse, üçüncü hayızdan, eğer talak hayızlıyken verilmişse dördüncü hayızdan temizlenmediği müddetçe iddeti bitmiş olmaz. Ebu Hanife sözüne devamla 'o kadın hayızın en uzun müddetinde temizlenirse, gusletmeden önce iddeti biter. Eğer kadın hayızın en az müddetinde temizlenmişse, onun iddeti, gusletmedikçe veya su bulunmadığı zaman teyemmüm almadıkça veya üzerinden bir namaz vakti geçmedikçe tamamlanmış sayılmaz.'⁴⁶²

Ayetin devamında, kadınların bekledikleri bu iddet süresi içinde, kocalarının tekrar onlara dönebilecekleri belirtilerek "*bu arada kocaları barışmak isterlerse onları geri almaya daha çok hak sahibidirler*"⁴⁶³ denilmiştir. Burada şu husus dikkati çekmektedir: Kendi kocasından başkasının bu kadına dönme hakkı olmadığı halde ayette daha müstehak denilmesinin ne faydası vardır? Bu soruya iki şekilde cevap vermek mümkündür.

1) Allah (cc) bundan önce "*Allah'ın kendi rahimlerinde yarattıklarını gizlemeleri onlara helal olmaz*"⁴⁶⁴ buyurmuştur. Bu sözün takdiri şöyledir: "Eğer

⁴⁶¹ Razî, age., V, 193.

⁴⁶² Razî, age., V, 191.

⁴⁶³ Bakara, 2/228.

⁴⁶⁴ Bakara, 2/228.

onlar bir başka koca ile evlenmek için rahimlerinde olan çocuklarını saklarsa, işte bunu yaptıkları zaman ilk koca o kadınlara müracaat hususunda ikinciden daha müstehaktır. "Çünkü ikinci koca için sadece zahiri bir hak bulunmaktadır. İşte bundan dolayı Allah (cc) birinci kocanın ikinciden daha fazla hak sahibi olduğunu açıklamıştır. Yine kadın iddetinin bittiğini iddia edip de, sonra da kocasının aksini bildiğini söylerse, iddet içinde kadına müracaatta birinci koca ikinciden daha müstehak olmuş olur.

2) Kadın iddet beklediği zaman iddetinin sonunda nikâhını sona erdirmeye hakkı vardır. Kadınlar için kocanın hakkını iptali tazammun eden böyle bir hak söz konusu olunca, kocalar için de kadına dönme (ric'at) hakkı, onların iddetlerini iptal etme hakları olması bakımından Allah (cc)'ın böyle buyurmuş olması caizdir.⁴⁶⁵

Bir başka husus ise, geri dönüş hakkının iyi niyet şartına bağlanmış olmasıdır. Islah niyetiyle olmadıkça, iddet içinde boşadığı kadına geri dönmenin haram olduğu belirtilmiştir. Kocasının iyi niyetinden emin olmayan kadın da isterse kocasının dönme isteğine razı olmayabilir. "*Kadınlar üzerinde erkeklerin bir takım hakları olduğu gibi onların da erkekler üzerinde bir takım hakları vardır*"⁴⁶⁶ cümlesinden bu mana anlaşılıyor. Nasıl erkeğin iddet içinde geri dönmeyip işi bâin talaka çevirme hakkı varsa, kocanın iyi niyetinden emin olmayan kadının da aynı hakkı vardır. Bu anlayış "*erkeklerin, kadınlar üzerindeki hakları bir derece fazladır*" cümlesine aykırı olmaz. Çünkü bu ifade genel olarak aile hayatında, aile reisliği, nafaka temini, kadını himaye gibi hususlarda erkeğin bir üstünlük kazandığını belirtir. Erkek ile kadın karşılıklı olarak birbirlerine iyilik etmekle yükümlüdürler.⁴⁶⁷

Hasılı erkek ve kadın iddet süresi içinde bir süre evlilik münasebetlerinden uzak kalıp sâlim bir akıl ile düşünecekler, birbirlerine dönme zemini ve fırsatı arayacaklardır. İşte bundan dolayı Allah (cc) boşamanın oldu bittiye getirilmesini yasaklıyor, talakların ayrı ayrı verilmesini emrederek aradaki iddet süresince düşünüp geri dönüş imkânı sağlıyor. Özetle "*Boşanan kadınlar*

⁴⁶⁵ Razi, age., V,199.

⁴⁶⁶ Bakara, 2/229.

⁴⁶⁷ Ateş, age., I,399.

üç kuru" iddet beklerler"⁴⁶⁸ ayeti gereğince boşanan kadınlar, zifaf vaki olmuşsa Ebu Hanife'ye göre üç hayız müddeti, İmam Şafii ve Mailk'e göre üç temizlik müddeti iddet beklerler. Kadın bu süreyi meşru bir mazereti bulunmadıkça kocasının evinde geçirmelidir.

b- NAFKA:

Eşler arasında meydana gelen ayrılık, henüz kadına verilmemiş olan mehr-i müeccelin ödenmesini gerektirir. Hatta zevci ilişkiden önce ve mehir tespiti yapılmadan aralarında meydana gelen ayrılık neticesinde koca, boşadığı kadına gönlünü hoş tutmak ve ayrılığın kadında meydana getirdiği sarsıntıyı kısmen telâfi edebilmek için Mut'a⁴⁶⁹ tabiriyle ifade edilen, örfе uygun olarak giyeceği bir elbise vermelidir. Hz. Ali, Zührî ve İmam Malik her boşanan kadına mut'a verilmesi gerektiği kanaatindedirler.⁴⁷⁰ Verilecek olan bu teselli hediyesi elbise olabileceği gibi para veya başka bir şey de olabilir. Fakihler, örf ve âdetleri göz önünde bulundurarak, iç ve dışıyla birlikte bir takım elbise olarak takdir etmişlerdir. Kadın arzu etmese dahi bunları almaya zorlanır.⁴⁷¹

Kadına müt'a verilmesinin dayanağı şu ayettir: "(Boşanan kadınlara) zengin olan durumuna göre, fakir de durumuna göre vermelidir. Münasip bir müt'a vermek iyiler için bir borçtur."⁴⁷²

Mehri tayin edilmeden evlenen kadına "müfevvida" denmektedir. Bu durumda temastan önce boşama vaki olursa, müt'a vermek vaciptir. Bunun dışında kalan ayrılıklarda mütâ cebrî olmamakla beraber, teşvik edilmiş bir davranıştır.⁴⁷³

"Ey Peygamber! Eşlerine söyle: Eğer dünya dirliğini ve süsünü istiyorsanız gelin size boşanma bedellerinizi vereyim de sizi güzellikle salıvereyim"⁴⁷⁴ mealindeki ayet ile "Nikâhtan sonra henüz dokunmadan veya onlar için belli bir mehir tayin etmeden kadınları boşarsanız bunda size günah yoktur. Bu durumda onları faydalandırın (yani kendilerine hediye kabilinden bir

⁴⁶⁸ Bakara, 2/228.

⁴⁶⁹ Müt'a: Boşanma veya fesihden sonra kadın koca evinden ayrılırken onun gönlünü hoş etmek için kocanın verdiği hediye. (bkz. Zuhaylî, el-Fıkhü'l-İslâmî, IX, 249; Karaman, age., I, 440).

⁴⁷⁰ Kurtubî, age., III, 200; Cessas, age., I, 428.

⁴⁷¹ Karaman, age., I, 440; Acar, age., s.296.

⁴⁷² Bakara, 2/236.

⁴⁷³ Zuhaylî, el-Fıkhü'l-İslâmî, IX, 251. Karaman, age., I, 441.

⁴⁷⁴ Ahzap, 33/28.

şeyler verin). Zengin olan, durumuna göre fakir olan da durumuna göre verir..."⁴⁷⁵ ve "Boşanmış kadınların iyilikle faydalandırılmak haklarıdır..."⁴⁷⁶ meallerindeki ayetlerin birlikte değerlendirilmesiyle, özellikle boşanma sonrası mali sıkıntı içine düşebilecek kadınlar lehine boşanma tazminatından söz edilebileceği de belirtilmektedir.⁴⁷⁷

Nafaka hakkının düşmesine neden olabilecek bir suç işlenmemiş olması kaydı ile,⁴⁷⁸ ayrılık kimden kaynaklanırsa kaynaklansın boşanan kadına iddet süresince nafaka kapsamına giren yiyecek, giyecek ve mesken temin edilmesi kocaya vaciptir. Kadına nafaka vacip olmasının illeti birlikteliktir. Boşanan eşler arasında ise iddet süresince birliktelik hükmen devam etmektedir.⁴⁷⁹

Boşanan kadının mesken hakkı olduğuna delil, "Onları gücünüz ölçüsünde oturduğunuz yerin bir bölümünde oturtun, onları sıkıştırıp (gitmelerini sağlamak için) kendilerine zarar vermeye kalkışmayın. Eğer hamile iseler doğum yapıncaya kadar nafakalarını verin. Sizin için çocuğu emzirirlerse onlara ücretlerini verin, aranızda uygun bir şekilde anlaşın. Eğer anlaşamazsanız, çocuğu başka bir kadın emzirecektir."⁴⁸⁰

Ayetteki "gücünüz ölçüsünde" kaydından anlaşıldığına göre, kadının kocasına gücünün yetmeyeceği bir ev teklif etmeye hakkı yoktur. Şayet kadının hamileliği gerek boşama esnasında veya daha önce anlaşılmış olsun, gerek iddet içinde anlaşılın, bu durumda kadın doğum yapıncaya kadar nafakasını vermek erkek üzerine bir borçtur. Boşama tarihinden itibaren hamilelik müddetinin ez azı altı ay, en çoğu ise Hanefilere göre iki sene, Şafiilere göre dört senedir. Boşanan kadın hamile değil ise onun mesken ve nafaka hakkı ise üç hayızlık iddetinin bitmesiyle son bulur.⁴⁸¹

Eşler arasında mevcut olan evliliğin kocanın vefat anında hakikaten veya hükmen bulunması halinde kadın kocasına mirasçı olur. hakikaten evliliğin bulunması bizzat aile hayatının devam etmesiyle, hükmen evliliğin bulunması, ric'i talâkla boşanan kadının iddet beklerken kocasının ölmesiyle mümkündür.

⁴⁷⁵ Bakara, 2/236.

⁴⁷⁶ Bakara, 2/241.

⁴⁷⁷ Acar, age., s.296.

⁴⁷⁸ Kadının nafaka hakkını düşüren sebepler için bkz. Karaman, age., I, 343.

⁴⁷⁹ Merginânî, age., II, 44; Mevsilî, age., IV, 8.

⁴⁸⁰ Talâk, 65/6.

⁴⁸¹ Yazır, age., VIII, 122.

Eğer evlilik hakikaten veya hükmen devam etmiyorsa mirasçı olma söz konusu değildir.⁴⁸²

d- BOŞANMANIN TESCİLİ

Kur'an-ı Kerim'de "Ey inananlar! Birbirinize belli bir süre için borçlandığınızda onu yazınız. İçinizden bir kâtip doğru olarak yazsın. Kâtip onu Allah'ın öğrettiği gibi yazmaktan çekinmesin, yazsın... Borç büyük veya küçük olsun onu süresiyle beraber yazmaya üşenmeyin..."⁴⁸³ buyurulmaktadır. Bu ayete göre insanlar birbirlerine borç alıp verdiklerinde borçların vadesini belirlemeli ve bu belirleme yazılarak belgelendirilmelidir. Çünkü bu belgelendirme ileride vuku bulabilecek anlaşmazlıklara engel olur.⁴⁸⁴

Boşanma da aile fertlerine bir kısım haklar kazandıran ve borçlar yükleyen niteliklere sahiptir. Bu nedenle boşanmanın, inkâr edilmemesi dolayısıyla ispat sorunu olmaması ve bir kısım hakların zayi olmaması için tescil edilmelidir. "Ey Peygamber! Kadınları boşayacağınızda onları iddetlerini gözeterek boşayın ve iddeti sayın" mealindeki ayette yer alan "iddeti sayın" emrinin muhatabı bir görüşe göre hakimlerdir.⁴⁸⁵ Nitekim daha sonra yapılacak olan evliliğin sahih olabilmesi için iddetin başlangıç ve bitiş tarihlerinin tespit edilmesi gerekmektedir. "Kadınların iddet süresi biteceğinde onları ya uygun bir şekilde alıkoyun ya da uygun bir şekilde onlardan ayrılın. İçinizden iki adil şahit getirin"⁴⁸⁶ mealindeki ayette bulunan şahit getirme emri ile ric'at ve boşanma esnasında şahit getirilmesi istenmektedir.⁴⁸⁷ "Karı kocanın aralarının ayrılmasından endişelenirseniz erkeğin ailesinden bir hakem ve kadının ailesinden bir hakem gönderin"⁴⁸⁸ mealindeki ayette "endişelenirseniz" kelimesinin muhatabı hakimlerdir.⁴⁸⁹

Bu ayetlerde yer alan ifadeleri birlikte değerlendirdiğimiz zaman özellikle kadınların haklarının zayi olmaması için boşanmaların tescil edilmesinin gerekli olduğu kanaatine varırız. Zira tescil şartının aranmadığı durumlarda karısını

⁴⁸² Acar, age., s.297.

⁴⁸³ Bakara, 2/282.

⁴⁸⁴ Acar, age., s, 299.

⁴⁸⁵ Kurtubî, Ebu Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Ensari, el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân, Mısır, 1987, XVIII, 154.

⁴⁸⁶ Talâk, 65/2.

⁴⁸⁷ Kurtubî, age., XVIII, 157; Acar, age., s.299.

⁴⁸⁸ Nisâ, 4/35.

⁴⁸⁹ Cessas, age., II, 191; Kurtubî, a.g.e, VI, 175; Yazır, age., II, 559; Acar, age., s.299.

boşayan erkek, mesela iddet süresi içinde onun nafakasını ödemeyecek olursa, mehri müeccelini vermeyecek olursa kadının haklarını kim koruyacaktır. Bu durumda hakların tespit ve te'diyesi sadece vicdanlara kalmış olacaktır.⁴⁹⁰

Hz. Peygamber (s.a.v)'in, hanımını hayızlı iken boşayan Abdullah b. Ömer'e karısına dönmesini ve onu sünnet üzere boşamasını emretmesi, Sabit b. Kays'a onunla birlikte yaşamak istemeyen karısını mehir olarak verdiği bahçeyi geri alma şartıyla boşamasını emretmesi, Hz. Ömer'in üç boşama hakkını birden kullananları cezalandırması, bir çok durumda devletin mümessili olan hakime evliliğe son verme selahiyetinin verilmesi gibi misallerden anlaşıldığı üzere boşama hakkının kötüye kullanılmasını önlemek ve boşamanın usulüne göre meydana gelmesini sağlamak için devletin müdahalesi zorunlu görülmektedir.⁴⁹¹ Hakimler de devlet adına hareket eden kamu görevlileridirler. Bu itibarla devletin boşanma konusundaki müdahalesi bir anlamda tescil manasını da taşır.⁴⁹²

Kur'an ve Sünnette boşamanın, eşlerin aile birliğini devam ettirme çabalarının, aile çevresinin ara bulma girişimlerinin sonuç vermemesi halinde talâk için belirlenen süre zarfında bilinçli olarak vaki olması, kadının ise boşanmayı haklı kılan nedenleri ortaya koymak suretiyle boşanabilecekleri hususunda cevaz hükümleri getirilmiş olmakla birlikte boşanma usul ve prosedürünü başka bir ifade ile boşamayı ve boşanmayı muteber kılan detaya ait düzenlemeleri zamana bırakmış olduğundan bir taraftan eşlerin diğer taraftan çocukların ve diğer aile fertlerinin haklarının korunmasını sağlamak amacıyla amme otoritesince evlilik birliğinin tesisinden sona erişine kadar bu birliğin denetim ve gözetim altında bulunmasını sağlayacak düzenlemeler yapılabilir. Aile bireyleri arasındaki nafaka, mehir, veraset hakları ve sıhrî hısımlığın devamı ve nesebin sıhhatinin korunması gibi konularda daha güvenilir ve inandırıcı resmi kayıtların tutulması, hakların zayi olmamasına ve adaletin sağlanmasına önem veren İslâm Hukuku'nun maksadına uygun

⁴⁹⁰ Acar, age., s.300.

⁴⁹¹ Karaman, age., I, 334.

⁴⁹² Acar, age., s.300.

düŖecektir. Tabi ki resmi kayıtların tutuluŖ usul ve prosedürü zaman içinde deęiŖebilir.⁴⁹³

⁴⁹³ Acar, age., s, 300.

SONUÇ

Kur'an-ı Kerim, Hz. Muhammed (s.a.v)'in içinde bulunduğu Cahiliye Arap toplumu başta olmak üzere bütün insanlığa hidayet rehberi olmak, onlara inanç, ibadet, ahlâk ve her türlü beşeri ilişkilerde doğru olanı öğütlemek için indirilmiş bir kitaptır.

Kur'an-ı Kerim bir takım prensipler getirirken, kendinden önce uygulanan hükümleri ya toptan ilga etmiş, ya olduğu gibi benimsemiş, ya da ıslah edilmesi gereken hususları ıslah ederek yeni bir hüviyet kazandırmıştır.

Kur'an-ı Kerim'in getirmiş olduğu prensiplerin bir kısmı da aile birliğinin sonu demek olan boşanma ile ilgili hükümlerdir.

Cahiliye döneminde boşanma hususundaki uygulamaya baktığımızda şöyle bir tablo ile karşılaşırız: O dönemde evliliğe son vermek için zihar, ilâ, talâk ve muhalea gibi yollara baş vuruluyordu. Meselâ Cahiliye döneminde zihar, boşanma çeşitlerinin en şiddetlisi olarak kabul ediliyordu. Erkek, hanımının bütün vücudunu veya bir parçasını (sırt, uyluk, ferc gibi), kendine mahrem olan bir yakınına benzeterek hanımıyla birleşmeyi kendisine ebediyyen haram kılmış oluyordu.

Kur'an-ı Kerim'de ise zihar, bir boşama usulü olmaktan çıkarılarak, sonucunda kefarete gerektiren ve kefareten sonra eşlerin tekrar evliliğe devam edebilecekleri bir yemin olarak belirlenmiştir. Bu durumda hanımına zihar yapan koca yaptığı bu zihardan dönüp tekrar hanımıyla birleşmek istediğinde ya bir köle âzâd eder, ya iki ay peş peşe oruç tutar veya bunlara güç yetiremediğinde de altmış fakiri doyurarak zihar kefareti vermiş olur ve tekrar eşiyile birleşebilir.

Cahiliyede evliliğe son verme yöntemlerinden biri de ilâ'dır. Hanımıyla birleşmek istemeyen bir koca, bir iki senelik veya daha uzun bir müddet hanımıyla birleşmemek üzere yemin eder, böylece hanımını ne evli ne de dul bırakırdı. Kadın bu süre içinde kocasından tam boşanmış sayılmadığı için başka bir kocayla evlenemediği için zor durumda kalırdı. Kur'an'da ise, ilâ müddeti, dört ay ile sınırlandırılmıştır. Buna göre koca ya bu süre içinde yemininden dönüp tekrar hanımıyla birleşecek ya da dört ayın sonunda halâ birleşmediğinde otomatik olarak boşanma gerçekleşeceği için hanımına başka

bir koca ile evlilik yolu açılacaktır. Böylece Cahiliyede uygulanan bir haksızlığın önüne geçilmiştir.

Evliliğe son verme yöntemlerinden biri de talâk (boşama)dır. Cahiliye döneminde talâk yetkisi tamamen erkeğin elinde idi. Mekke Medine gibi medenî bölgelerde bazı soylu ailelerin kızları nikâh esnasında veya daha sonra boşama hakkını eline alabilmekte idiyse de genelde boşanmalar erkeğin isteği doğrultusunda oluyordu. Kur'an'da kadınların boşama yetkisinden bahsedilmemesinin, bu yetkinin erkeğe ait olduğunu gösterdiği söylene de, çeşitli ayetlerde erkeklerin hanımlarını boşarken onlara haksızlık yapmaması, onlara verilen mehirlerden bir şey alınmaması emredilmiş, cahiliyedeki haksız uygulamaların önüne geçilmiştir. Ayrıca Kur'an'da, kadının da istediğinde boşama yetkisini eline alabileceği, mahkemeye başvurmak suretiyle boşanma davası açabileceği belirtilmiştir.

Cahiliye döneminde erkekler boşanmanın zamanı ve sayısında da her hangi bir sınır tanımıyorlardı. Kur'an'da ise kadınların iddetlerinin gözetilerek, temiz iken ve cinsi münasebet gerçekleştirilmeden boşanmaları emredilmiş, ayrıca en fazla iki boşamadan sonra tekrar aynı eş ile birleşebileceği, üçüncü defa boşandıklarında ise kadın başka bir koca ile evlenip de ikinci koca ölmedikçe veya ikinci kocadan boşanmadıkça ilk koca ile birleşemeyecekleri belirtilmiş, böylelikle kadınları defalarca boşayıp da onlarla tekrar evlenme gibi keyfiliğin önüne geçilmiştir.

Cahiliyede evliliğe son vermek için bir de muhaleaya başvuruluyordu. Bazen erkekler eşlerini başka bir koca ile evlenmemek üzere boşuyorlardı. Bu durumda, kadına başka bir dünürücü çıktığında, ilk kocasından şartlı olarak boşandığında, yeni bir koca ile evlenmek üzere ilk kocayı iknâ etmek için ona mehrinin bir kısmını veya tamamını geri verir böylece onun elinden kurtulmuş olurdu. Bazen erkekler verdikleri mehirden fazlasını da isterlerdi.

Kur'an-ı Kerim'de muhalea, eşlerin evliliği devam ettirmelerinin mümkün olmadığı durumlarda, özellikle kadınının, kocasının eziyetinden kurtulması için bir çözüm yolu olarak belirtilmiştir. Ancak her hangi bir sebep yok iken de kadının bu yola baş vurması hoş görülmemektedir. Ayrıca erkeğin kadına verdiği mehir miktarından fazlasını alması da uygun görülmemiştir. Görüldüğü

gibi, muhaleada da Cahiliye erkeklerinin yaptığı keyfi uygulamaya son verilerek ancak kadına verilen mehir miktarının geri alınabileceği ifade edilmiştir.

Sonuçta şunu ifade etmeliyiz ki, Kur'an-ı Kerim evlilikteki bir takım sıkıntıların giderilmesi için çeşitli çözüm yolları sunmuştur. Ancak bunlar fayda vermediğinde de boşanmada adaleti, itidali ve hukukîliği ön plana çıkararak haksız uygulamalara son vermiştir.

BİBLİYOGRAFYA

- ABD EL-ÂTÎ, Hammûde,
-**Nasıl Bir Aile**, (trc. Mesut Kardeşhan), Pınar Yay., İst., 2000.
- ABDU'L GAFFÂR, A. Rasûl,
-**el-Mer'etü'l Muâsıra**, Dâru'z Zehra, Beyrut, 1983.
- ABDU'L-GAFFÂR, Ahmed Emin,
- **el-Câhiliyyetü Kadîmen ve Hadîsen**, Şirketü'ş-Şüâ, Kuveyt, trs.
- ABDUH, Muhammed,
-**el-Âlâmü'l Kâmileti lil İmam Muhammed Abduh**,
- ACAR, H. İbrahim,
-**İslâm Hukukunda Evliliğin Sona Ermesi**, Ekev Yay., Erzurum, 2000.
- AFÎFÎ, Muhammed Seyyid,
-**el-Mer'etü ve Hukûkühâ fi'l İslâm**", Da'vetü'l Hakk (Aylık Dergi), Mekke,
trs.
- ÂLÛSÎ, Muhammed Şükri,
-**Bulûğu'l Ereb fi Ma'rifeti Ahvâli'l Arab**, Dâru'l Kütübi'l İlmiyye, Beyrut,
trs.
- ATEŞ Ali Osman,
-**İslâm'a Göre Cahiliye ve Ehli Kitap Örf ve Adetleri**, Beyan Yay. İst., 1996.
- **Hadis Temelli Kalıp Yargılarda Kadın**, Beyan Yay., İst., 2000.
- ATEŞ, Süleyman,
- **İslâm'a İtirazlar ve Kur'an-ı Kerim'den Cevaplar**, Yeni Ufuklar Neşriyat,
İst., trs.
-**Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri**, Yeni Ufuklar Neşriyat, İst., 1996.
- AYNÎ, Bedruddîn Ebu Muhammed Mahmud b. Ahmed,
-**Umdetü'l-Kârî Şerhu Sahihî'l Buharî**, Beyrut 1990.
- AYNÎ, Ebu Muhammed Mahmud b. Ahmed,
- **el-Benâye fi Şerhi'l Hidâye**, Dâru'l Fikr, Beyrut, 1990.
- BAKKALOĞLLU, Abdüssamet,
- **Cahiliye Dönemi Aile Hukuku** (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İst., 1995.
- BİLMEN, Ö. Nasuhî,
-**Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Meâli Âlisi ve Tefsiri**, Bilmen Yay., İst., trs.
-**Hukuku İslâmiyye ve İstilahâtı Fıkhiyye Kâmusu**, İstanbul Matbaacılık, İst.,
1956.
- BUHÂRÎ, EbuAbdillah Muhammed b. İsmail,
- **Sahihu'l -Buhari**, Çağrı yay. İstanbul trs.
- CEMÎLÎ, Reşid,
-**Tarihu'l Arap fi'l Cahiliyye ve Asrı'd- Daveti'l İslâmiyye**, Beyrut, 1982.
- CESSAS, Ebu Bekir Ahmed b. Ali,
-**Ahkâmu'l Kur'an**, Dâru'l Kütübi'l İlmiyye, Beyrut, 1994.
- CİN, Halil-Akgündüz, Ahmed,
-**Türk Hukuku Tarihi**, Selçuk Üniversitesi Yay., Konya, 1989.
- CÛRCÂNÎ, Şerif Ali b. Muhammed,
-**et-Ta'rifât**, Dâru'l Kütübi'l İlmiyye Beyrut, 1983.
- ÇAĞATAY, Neşet,
- **İslâm Dönemine Dek Arap Tarihi**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1989.
- DALGIN, Nihat,
-**İslâm Hukukunda Boşama Yetkisi**, Etüt Yay., Samsun, 1999.

- DANIŞMAN, Nafiz,
- **Cahiliye Kelimesinin Mana ve Menşei**, AÜİFD, 1956.
- EL-ASKALÂNÎ, Ahmed b. Ali,
- **Fethu'l Bârî bi Şerhi Sahîhi'l Buhârî**, Dâru'l Fikr, Beyrut, 1993.
- EL-ĞARVÎ, Muhammed b. Ömer,
- **Hukûku'l Mer'eti'l Müslime**, Dâru'l İ'tisam, Yrs.trs.
- EL-İSFEHÂNÎ, er-Râgıp,
- **el-Müfredat fi Garîbi'l-Kur'an**, Daru'l-Marife, Beyrut, trs.
- EBU DAVUD, Süleyman b. El-Eş'as es-Sicistani
- **Sünenü Ebi Davûd**, Çağrı Yay., İstanbul, 1992.
- EMÎNÎ, İbrahim,
- **Mekânetü'l Mer'eti fi'l İslâm**, Dâru's Safve, Beyrut, 1993.
- EMİROĞLU, Hasan Tahsin,
- **Esbâb-ı Nüzûl**, Kuzucular Ofset, Konya, trs.
- EROĞLU, Selahaddin,
- **Talâk Hakkında Kur'an Kerim'in Genel Tutumu**, AÜİFD, Ankara, 1986.
- FÂİZ, Ahmed,
- **Düstûru'l-Üsre fi Zilâli'l-Kur'an**, Müessesetü'r-Risale, Beyrut, 1992.
- FAYDA, Mustafa,
- **"Cahiliye maddesi"**, T.D.V.İslam Ansiklopedisi, İstanbul, 1993.
- FEKKÎ, Emir İbrahim,
- **el-Muharramâtü mine'n-Nisâi fi'l-İslâm**, Hartum Üniv. Yay., Hartum, 1978.
- FERÎCE, Muhammed,
- **Hukûku'l-Mer'eti'l-Müslimeti fi'l-Kur'an ves-Sünne**, el-Kütübü'l İslâmî, Beyrut, 1996.
- GÖRGÜLÜ, H. Ali,
- **"Cahiliye Devrinde Boşanma Çeşitleri ve İslâm'ın Boşanmada Örf İtibar etmesi"** (S.D.Ü.İ.F.D. sayı, 6), Isparta, 1999.
- HAVVA, Said
- **el-Esas fi't-Tefsir**, Dâru's Selâme, Mısır, 1985.
- HEBBÛR, Ahmed Erham,
- **Târihu'l-Arab Kable'l-İslâm**, Yrs.1996.
- İBN-İ KESİR, Ebu'l Fida İsmail
- **Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm**, (trc. Bekir Karlığa-Bedrettin Çetiner), Çağrı Yay., İst., 1992.
- İBN-İ KUDÂME, Ebu Muhammed Abdullah b. Ahmed b. Muhammed,
- **el-Muğnî**, Mektebetü'r Riyad, Riyad, 1981.
- **el-Kâfi fi'l-Fıkh**, Dâru İhyai Kütübi'l-Arabiyye, Kahire, trs.
- İBN-İ MACE, Ebu Abdillan Muhammed b. Yezid el- Kazvini,
- **Sünenü ibn-i Mace**, Çağrı Yay. İstanbul 1981.
- İBN-İ RÜŞD, Ebu'l Velid Muhammed B. Ahmed b. El-Hafid,
- **Bidayetü'l Müctehid ve Nihâyetü'l Muktesit**, İst., 1985.
- İSFEHÂNÎ, Ragıp,
- **el-Müfredât fi Garîbi'l Kur'an**, Dâru'l Marife, Beyrut, trs.
- İZUTSU, Toshiko,

- **Kur'anda Allah ve İnsan**, (trc. Süleyman Ateş), Ankara, 1975.
- KAL'ACÎ, Muhammed Sadık-Hamid Sadık Kanîbî,
- **Mu'cemü Lüğati'l-Fukaha**, Dâru'n Nefâis, Beyrut, 1988.
- MİRAS, Kamil,
- **Sahih-i Buharî Muhtasarı Tecrid-i Sarih Tercemesi ve Şerhi**, Ankara, 1980.
- KARAGÖZ, İsmail,
- **Kur'anda Cehalet Kavramı**", Diyanet (İlmî Dergi); 2002.
- KARAMAN, Hayrettin,
- **Mukayeseli İslâm Hukuku**, Nesil Yay., İst., 1995.
- KIRBAŞOĞLU, M. Hayri,
- **Kadın Konusunda Kur'an'a Yöneltilen Başlıca Eleştiriler**" İslâmî Araştırmalar Dergisi, Ekim, 1991.
- KOMİSYON,
- **Diyanet İslâm İlmihali**, T.D.V. Yay., İst. trs.
- KOMİSYON,
- **Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meali**, TDV. Yay. Ankara 2002.
- KURTUBÎ, Ebu Abdillah Muhammed b. Ahmed el-Ensari,
- **el-Câmi' li Ahkâmî'l Kur'ân**, Mısır, 1987.
- MÂVERDÎ, Ebu'l Hasen Ali b. Muhammed b. Habib,
- **en-Nüket ve'l-Uyûn (Tefsir-i Mâverdî)**, Dâru'l Kütübi'l İlmiyye, Beyrut, trs.
- MEÂLİKÎ, Münzir,
- **Safahâtün Matviyyetün min Târihi'l-Arabi'l-Cahiliyye**, Mektebetü'l-Hilâl, Beyrut, 1995.
- MEHRAN, Muhammed Beyyûmî,
- **el-Hadâratü'l Arabiyyetü'l Kadîme**, Dâru'l Ma'rifeti'l Câmiyye, İskenderiyye, 1988.
- MERGİNÂNÎ, Ebu'l Hasen Ali b. Ebî Bekir b. Abdi'l Celil er-Ristânî,
- **el-Hidâye Şerhu Bidâyetü'l Mübtedi**, İst., 1986.
- MEVSİLÎ, Abdullah b. Mahmud b. Mevdud,
- **el-İhtiyar li Ta'lîli'l Muhtar**, Çağrı Yay., İst., 1996.
- MÜSLİM, Ebu'l-Hüseyin Müslim b. El-Haccac el-kuşeyri en- Neysaburi,
- **Sahihu'l- Müslim**, Çağrı yay. İstanbul trs.
- NESEFÎ, Abdullah b. Ahmed b. Mahmud,
- **Medârikü't Tenzil ve Hakâiku't Te'vil**, Pamuk Yay., İst., trs.
- NESEFÎ, Necmü'd dîn Ebû Hafs Ömer b. Muhammed,
- **Tilbetü't Talebe**, Dâru'n Nefâis, Beyrut, 1995.
- RAZÎ, Fahrettin,
- **Tefsîr-i Kebîr, (Mefâtihu'l-Gayb)**, (trc. Komisyon), Akçağ Yay., Ankara, trs.
- SABÛNÎ, M. Ali,
- **Safvetü't Tefâsîr**, Dersaadet Yay., İst., trs.
- **Muhtasarı Tefsîr-i İbn-i Kesîr**, Dâru'l Kur'âni'l Kerim, Beyrut, 1973.
- **Tefsîru Âyâtî'l-Ahkâm**, Dâru'l-Beyâni'l-Arabi, Riyad, trs.
- SÂLİM, Abdu'l-Aziz,
- **Târihu'l Arab Kable'l İslâm**, Müessesetü Şebâbi'l Camiyye, İskenderiyye, trs.
- SARICIK, Murat,
- **Cahiliye Nikâhı Mut'a ve Diğer Cahiliye Nikâhları**," (S.D.Ü.İ.F.D.), Isparta, 1996.

- SERAHSÎ, Şemnsüddîn,
-*Kitâbu'l Mabsût*, Beyrut, 1986.
- SERÎTÎ, Abdu'l Vedûd,
-*Ahkâmuz Zevaci ve't Talâk fi's Şeriatil İslâmî*, Dâru'l Camiiyye, Beyrut, trs.
- SİBÂÎ, Mustafa,
-*el-Mer'etü Beyne'l Fıkhî ve'l Kânûn*, el-Mektebü'l İslâmî, Beyrut, 1975.
- SOYSALDI, H.Mehmet,
-*Kur'an ve Sünnete Göre Evlenme ve Boşanma*, Şule Yayınları, İstanbul 1999.
- ŞÂBÂN, Zekiyü'ddîn,
-*İslâm Hukuk İlminin Esasları*, (trc. İ. Kâfi Dönmez), TDV Yay., Anlara, 1996.
- ŞEVKÂNÎ, Muhammed,
-*Fethu'l Kadir*, Daru'l Marife, Beyrut, 1964.
- ŞİRBİNÎ, Hatib,
-*Tefsîru'l Kur'ani'l Kerim, (Siracü'l Münîr)*, Dâru'l Marife, Beyrut, trs.
- TABERÎ, Ebu Cafer Muhammed b. Cerir,
-*Câmiu'l Beyan an Te'vîli'l-Kur'an*, Dâru'l-Marife, Mısır, trs.
- YAZIR, M. Hamdi,
-*Hak Dini Kur'an Dili*, Azim Dağıtım, İst., trs.
- YILDIRIM, Celâl,
-*İlmin Işığında Asrın Kur'an Tefsiri*, Anadolu Yay., İzmir, trs.
-*Kaynaklarıyla İslâm Fıkhı*, Uysal Kitabevi, Konya, trs.
- ZEBİDÎ, Murtaza,
-*Tâcu'l Arûs min Cevâhiri'l Kâmûs*, Dâru'l Fikr, Beyrut, 1995.
- ZEBİDÎ, Murtaza,
-*Tâcu'l Arûs min Cevâhiri'l Kâmûs*, Dâru'l Fikr, Beyrut, 1994.
- ZEMAŞERÎ, Ebi'l Kâsım Cârullah Mahmud b. Ömer b. Muhammed,
-*el-Keşşâf an Hakâiki Gavâmidit Tenzîl ve uyûni'l Ekâvil fi Vücûhi't Te'vîl*, Dâru'l Kütübi'l İlmiyye, Beyrut, 1995
- ZUHAYLÎ, Vehbe,
- *et-Tefsîru'l Münîr, fi'l Akîde ve's Şerîa ve'l Menhec*, Dâru'l Fikr, Dımeşk, 1998.
- *el-Fıkhü'l İslâmî ve Edilletühü* (trc. Komisyon), Risale Yay., İst. trs.

ÖZ GEÇMİŞ

25.04.1978 tarihinde Manisa'nın Turgutlu İlçesi Derbent Köyünde doğdu. İlk okulu kendi köyünde okudu. 1994 yılında Turgutlu İmam Hatip Lisesi'nden mezun oldu. 1995 yılında kaydolduğu Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesin'nden 2000 yılında mezun oldu. Aynı yıl Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde Temel İslâm Bilimleri Ana Bilim Dalı, Tefsir Bilim dalında Yüksek Lisans öğrenimine başladı. "Kur'an'da Hikmet Kavramı" adlı Yüksek Lisans semineri ile "Cahiliye Dönemi Boşanma Kurumuna Kur'an'ın Yaklaşımı" adlı Yüksek Lisans tezi hazırladı.

